

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

УДК 317.134:379.844

Бардашевська Юлія Олегівна

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник -
доктор педагогічних наук,
професор Гуревич Роман Семенович

Вінниця - 2007

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Підготовка майбутніх вчителів до організації дозвіллевої діяльності учнів як педагогічна проблема	14
1.1. Теоретичні основи становлення і розвитку проблеми дозвіллевої діяльності учнів за психолого-педагогічною думкою	17
1.2. Роль дозвіллевої діяльності у формуванні особистості школяра	36
1.3. Характеристика стану підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності учнів.....	51
Висновки до першого розділу	76
РОЗДІЛ 2. Методика підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.....	79
2.1. Моделювання процесу підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників в контексті реалій і перспектив розвитку сучасної освіти	79
2.2. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності учнів старшої школи	101
2.3. Педагогічний експеримент і аналіз його результатів	150
Висновки до другого розділу.....	166
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	171
ДОДАТКИ.....	190

ВСТУП

Актуальність та ступінь дослідженості проблеми. Динамізм, притаманний сучасній цивілізації, зростання соціальної ролі особистості, гуманізація і демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки та технології в усьому світі вимагають створення умов, за котрих освіта у XXI столітті має бути підпорядкована набуттю знань та розвитку талантів творчої особистості.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні передбачено формування здорового способу життя і духовної культури дітей та молоді, соціально-педагогічну профілактику дитячої бездоглядності, задоволення запитів дітей у навчальний та вільний час. Різноманітність життя незмінно залишається за межею уроків. Якщо на уроці життя вивчається, то у процесі позакласної діяльності життя проживається. Тому в позакласній діяльності міра свободи має лише соціальні межі, а за ними у підростаючого покоління є максимум свободи вибору. Скерувати цей вибір у ціннісному напрямі може кваліфікований педагог.

Відповідно до потреб часу соціально-педагогічні орієнтири вітчизняної системи вищої педагогічної освіти передбачають якісну професійну підготовку майбутнього вчителя. Найважливішою соціальною функцією вищої педагогічної школи в цьому зв'язку постає функція формування особистості педагога гуманістичного типу, справжнього інтелігента, здатного не тільки професійно, а й творчо підходити до розв'язання завдань виховного характеру.

Зростає діяльність науковців і практиків у напрямі посилення технологічного аспекту підготовки вчителя особливо щодо виховання, у напрацюванні підходів до гуманізації педагогічної взаємодії педагога з дитиною і колективом у цілому (І.П. Аносов, І.А. Зязюн, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва).

Домінуюча роль у педагогічній системі відводиться навчальній

діяльності, у процесі якої відбувається виховання особистості учня. Проте особистість формується не лише у навчанні та праці, а й у форматі вільного часу, у дозвіллі, коли вільно відбувається фізичний і духовний розвиток людини. Це спрямовує увагу педагогів до відповідної сфери життя дітей, особливо старшого віку. В зв'язку з цим суттєвого практичного значення набуває формування готовності майбутнього вчителя до виховної роботи у позанавчальний час на основі опанування сучасними педагогічними технологіями.

Актуальність нашого дослідження полягає у необхідності теоретичної та методичної розробки змісту і форм підготовки майбутнього вчителя до організації виховної діяльності учнів старшого віку в дозвіллі та озброєнні його відповідними вміннями та навичками у системі вищої педагогічної освіти.

Увага до цієї проблеми з боку науковців і педагогів-практиків існувала завжди, проте на сучасному етапі гуманізації освітнього процесу зростає інтерес до особистості в усіх формах і видах її життєдіяльності, тому проблема розглядається на новому, вищому науковому та методичному рівні.

Автори наукових досліджень у галузі підготовки вчителя в системі вищої педагогічної освіти, формування особистості сучасного педагога-вихователя (І.Д. Бех, Б.А. Брилін, Ф.М. Гоноболін, Р.С. Гуревич, О.А. Дубасенюк, І.А. Зязюн, А.Й. Капська, Н.Є. Мойсеюк, В.А. Роменець, В.А. Сластьонін, М.І. Сметанський, С.О. Сисоєва, Г.С. Тарасенко, А.І. Щербаков та інші) відзначають важливість організаторських умінь у діяльності вчителя, необхідність пошуку шляхів і засобів його професійного становлення, а також вказують на недостатню розробленість цієї проблеми, особливо щодо виховання у позанавчальний час.

Теоретики соціології дозвілля все більше розглядають суспільство як суспільство дозвілля, де значна частина часового простору не

заповнюється виснажливою працею чи навчанням. Дозвіллева діяльність, не зважаючи на її недетермінований характер, потребує свідомої і цілеспрямованої її організації соціальними інститутами, насамперед школою.

Аналіз системи підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності у сфері організації дозвілля старшокласників засвідчує складність визначеної проблеми та необхідність подолання суперечностей, що виникли, зокрема:

а) протиріччя між традиційною системою організації позакласної роботи і сучасними інтересами та запитамі молодих людей у сфері дозвілля;

б) протиріччя між зростаючими вимогами до професійної культури вчителя взагалі і належною готовністю до організації дозвіллевої діяльності старшокласників зокрема;

в) протиріччя між насиченим переліком навчальних дисциплін педагогічного фаху та недостатнім методичним забезпеченням цілеспрямованого розвитку відповідних умінь та навичок організації дозвілля старших учнів;

г) протиріччя між теоретичною підготовкою студентів у цій сфері діяльності та оволодінням ними ефективними практичними методами, формами та способами її реалізації.

Для подолання цих суперечностей на сучасному етапі розвитку педагогічної науки виникла нагальна потреба в розробці теоретичної й методичної основи підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників у системі вищої педагогічної освіти.

У вітчизняній практиці організації дозвіллевої діяльності молоді поряд із традиційно працюючими фахівцями цієї галузі: культпрацівниками, вихователями, керівниками технічної творчості, художньої та іншої самодіяльності – введена підготовка соціальних працівників і соціальних

педагогів, функціональними обов'язками котрих є організація дозвіллевої діяльності в її різноманітних формах. Водночас володіння теорією і методикою педагогічної організації дозвілля не є прерогативою перерахованих вище фахівців. Педагогіка дозвілля – органічна складова частина діяльності практично всіх працівників системи освіти, проте визначальна частка організації дозвілля школярів лежить на класному керівникові, тому необхідно розробити наукові основи педагогіки дозвілля й підготувати до цієї діяльності майбутніх учителів під час навчання у вищому педагогічному закладі.

Не випадково ця проблема останнім часом увійшла в коло наукових інтересів багатьох науковців: вона вивчається науковими школами, кафедрами, а також окремими дослідниками. Наприклад, В.М. Пічі, О.А. Дубасенюк, А.Ф. Воловик, В.А. Воловик виклали загальні принципи організації дозвілля людей, створення різнопрофільних клубів за інтересами; О.А. Бездверна-Хомерікі досліджувала, як здійснюється гуманістичне виховання підлітків у дозвіллевій діяльності; Є.В. Лаврентьева, О.І. Рассказова вивчали розвиток творчості старших підлітків у позакласній роботі; Л.Є. Просандеева пропонувала шляхи подолання депривації підлітків у культурно-дозвіллевій діяльності; В.В. Салко, Е.М. Цибуля представили систему засобів формування творчості молодших школярів у дозвіллевій діяльності; Ю.В. Пелех, І.Н. Рябченко, О.Л. Чуланова спрямували свій науковий пошук на використання потенціалу позакласної діяльності для розвитку особистості учня старших класів, формування його життєвих перспектив, виховання патріотизму та громадянської свідомості під час дозвілля.

Разом з тим проблема підготовки майбутнього вчителя до організації дозвіллевої діяльності старшокласників недостатньо висвітлена у педагогічній літературі. Частково досліджується це питання у працях І.А. Зязюна, А.Й. Капської, С.О. Сисоевої, Н.Є. Щуркової, а також у

деяких дисертаціях (С.С. Антоненко, В.І. Воробей, І.Є. Зайцева, Л.І. Йовенко, С.Ю. Пашенко, Л.Р. Пелех), тому напрацювання ефективних методик і технологій, котрими можна озброїти майбутнього вчителя в плані організації дозвіллевої діяльності старшокласників, є актуальним і практично необхідним. Це зумовило вибір теми нашого дисертаційного дослідження – «Підготовка майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників».

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до тематичного плану наукових досліджень кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського як складова комплексної наукової проблеми «Зміст педагогічної підготовки вчителя в умовах формування загальноєвропейського простору вищої освіти» (державний реєстраційний номер 0105U0000942).

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 6 від 24.02.1999 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 1 від 25.01.2005 р.).

Об'єктом дослідження є професійна підготовка майбутніх учителів у вищому педагогічному навчальному закладі.

Предмет дослідження – педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови і методику підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Гіпотеза дослідження. Ефективна підготовка майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників уможлиблюється за таких педагогічних умов:

– формування особистості майбутнього вчителя як організатора дозвіллевої діяльності старшокласників з позитивною мотивацією до цієї роботи, творчим потенціалом і комунікативною компетентністю;

– модернізації навчального процесу на основі моделювання реальних ситуацій виховання і озброєння студентів інтерактивними формами організації дозвіллевої діяльності старшокласників;

– стимулювання потреби студентів у самоосвіті та озброєння їх технологією самовдосконалення, включаючи навички самоаналізу, пошуку нового вміння.

Відповідно до об'єкта, предмета, сформульованої мети і висунутої гіпотези дослідження визначено такі **завдання**:

1. Теоретично обґрунтувати сутність поняття «організація дозвіллевої діяльності старшокласників».

2. Розкрити роль дозвіллевої діяльності у формуванні особистості учня старшої школи.

3. Вивчити стан готовності майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

4. Обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити педагогічні умови, котрі забезпечують ефективність підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

5. Розробити програму і зміст спеціального семінару «Організація дозвіллевої діяльності старшокласників (майстер-клас)» і впровадити його в навчальний процес.

Методологічну основу дослідження складають загальнофілософські положення про особистість, розвиток її свідомості у різних видах діяльності; наукові концепції та теорії гуманістичного виховання, діяльнісного та аксіологічного підходів до формування особистості, розвитку педагогічної творчості майбутнього вчителя в контексті культурологічної парадигми освіти.

Нормативну базу дослідження становлять: Національна доктрина

розвитку освіти в Україні у XXI ст., Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа).

Теоретичну основу дослідження складають: концептуальні ідеї педагогічної освіти (І.А. Зязюн, Р.С. Гуревич, С.О. Сисоєва), психолого-педагогічні основи ефективної професійної підготовки вчителя (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Н.Є. Мойсеюк, С.Л. Рубінштейн, І.Д. Бех, Н.Г. Ничкало, О.М. Пєхота, В.А. Роменець), теоретичні та методичні розробки системи підготовки майбутнього вчителя до виховної діяльності (О.А. Дубасенюк, А.Й. Капська, М.В. Лемківський, Г.В. Троцко, Н.Є. Щуркова), праці про дидактичну проблему організації самостійної роботи студентів (П.І. Підкасистий, К.К. Платонов, І.П. Підласий, М.І. Сметанський), сучасні методики інтерактивного навчання (О.С. Газман, І.П. Іванов, О.В. Матвієнко, Г.С. Тарасенко, П.М. Щербань). Дослідження базується на провідних положеннях соціальнопедагогічних праць щодо вільного часу та його виховної функції (В.М. Пічі, А.Ф. Воловик, В.А. Воловик).

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз філософської, психолого-педагогічної, історичної літератури з теми дослідження; аналіз концепцій, методик, програм, за допомогою яких здійснюється виявлення шляхів розв'язання проблеми дослідження; моделювання навчальних і виховних ситуацій;

емпіричні: анкетування, бесіди, інтерв'ювання, спостереження як засоби вивчення досліджуваних явищ; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, підсумковий) для перевірки ефективності розробленої моделі; статистичні методи обробки одержаних даних, що визначають кількісний та якісний показник результативності дослідження.

Організація дослідження. Дисертаційне дослідження проводилось

упродовж 1999-2006 років і складалося з трьох етапів науково-педагогічного пошуку.

На першому етапі (1999-2000 рр.) здійснювалася пошукова робота, спрямована на визначення та конкретизацію об'єкта й предмета дослідження, вивчався стан розробленості визначеної проблеми, проводився аналіз виховної роботи під час дозвілля старшокласників у школі, уточнювалися мета, завдання, методи дослідження, опрацьовувалася філософська, педагогічна та методична література, складалася програма дослідження, визначалася його експериментальна база.

На другому етапі (2000-2003 рр.) проходив констатувальний експеримент, у ході якого було виокремлено систему необхідних вмінь та навичок студентів щодо організації дозвіллевої діяльності старшокласників, вивчено стан готовності студентів вищого педагогічного закладу до визначеного напрямку педагогічної діяльності, розпочато науковий пошук з даної проблеми педагогіки дозвілля.

Третій етап дослідження (2003-2006 рр.) був спрямований на розробку і впровадження педагогічних умов, необхідних для ефективної підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників. На цьому етапі проводився формувальний експеримент для перевірки гіпотези й завдань дослідження, узагальнювалися та оброблялися за допомогою статистичних методів дані експерименту. Було зроблено остаточні висновки й визначено перспективні кроки щодо подальшого удосконалення підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Експериментальна база. Дослідження проводилося на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Хмельницького національного університету,

Житомирського державного університету імені Івана Франка. До експерименту були залучені вчителі та учні старших класів загальноосвітніх шкіл №№ 3, 17 м. Вінниці, студенти вказаних педагогічних закладів. Загальна кількість респондентів склала 968 осіб.

Наукова новизна та теоретичне значення оформленої кандидатської дисертації полягає в тому, що *вперше* зроблено наукове обґрунтування педагогічних умов та шляхів спеціальної теоретичної та практичної підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників з урахуванням індивідуальних особливостей студентів та вимог сучасного гуманістичного напрямку навчально-виховного процесу; *розроблено та експериментально підтверджено* методику підготовки студентів у даному напрямі під час навчання у вищому педагогічному закладі, *визначено* критерії та рівні готовності студентів до вказаної діяльності. *Набули подальшого розвитку* положення професійної підготовки вчителів у плані здійснення виховної роботи у позанавчальний час.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці змісту методики підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників; у створенні програми та навчально-методичного забезпечення спеціального практичного курсу «Організація дозвіллевої діяльності старшокласників (майстер-клас)».

Результати дослідження можуть бути використані викладачами, студентами педагогічних навчальних закладів різних рівнів акредитації, учителями, вихователями, організаторами дозвілля дітей, батьками тощо.

Основні положення й результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в систему фахової підготовки майбутніх учителів у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського (довідка № 10/50 від 05.10.2006 р.); висновки та рекомендації, котрі викладені у дисертаційному дослідженні, використані

у навчально-виховному процесі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 963/01 від 22.09.2006р.), Хмельницького національного університету (акт від 9.11.2006 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 435 від 08.11.2006 р.).

Вірогідність наукових положень та висновків дослідження забезпечується методологічним обґрунтуванням підходів до розв'язання порушеної проблеми, використанням комплексу взаємопов'язаних методів дослідження, адекватних об'єкту, предмету, меті і завданням, поєднанням кількісного і якісного теоретичного та емпіричного матеріалу, наслідками дослідно-експериментальної роботи.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у ході дослідно-експериментальної діяльності особисто дослідником та за його сприянням викладачами вищих педагогічних закладів: Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Хмельницького національного університету, Житомирського державного університету імені Івана Франка. Основні положення і результати дослідження виголошені на Міжнародних науково-практичних конференціях: «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: Методологія, теорія, досвід, проблеми» (Київ-Вінниця, 2002, 2006 рр.), «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (м. Донецьк, 2006 р.); Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми мовознавства і лінгводидактики» (м. Вінниця, 2004 р.), «Культурно-ціннісні витоки сучасного виховання особистості» (м. Київ, 2006 р.), на конференціях, семінарах аспірантів, учителів і викладачів, засіданнях навчально-методичних комісій загальноосвітніх шкіл м. Вінниці.

Матеріали дослідження обговорювалися і одержали позитивну оцінку на засіданнях кафедри інноваційних технологій освіти і виховання Житомирського

державного університету імені Івана Франка, кафедри педагогіки вищої школи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, кафедри педагогіки і кафедри теорії і методики трудового та професійного навчання Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, а також на методичних семінарах у Вінницькому обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників.

Основні результати дослідження висвітлені у 9 працях: методичному посібнику, статтях, 7 з котрих опубліковані у провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота виконана українською мовою, складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (219 найменувань), додатків на 18 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 210 сторінок, з них основного тексту – 170 сторінок. Текст проілюстровано 3 рисунками і 9 таблицями.

РОЗДІЛ 1. Підготовка майбутніх вчителів до організації дозвілєвої діяльності учнів як педагогічна проблема

Національна доктрина розвитку освіти в Україні в ХХІ столітті передбачає докорінний перегляд педагогічної системи в напрямі особистісного підходу, вимагає вивчення можливостей і обставин індивідуального розвитку, умов саморозкриття та самореалізації на різних етапах життєдіяльності людини. Тенденція особистісної орієнтованості виявляється і в педагогічній освіті, особливо в сфері виховання. Домінуюча роль у педагогічній системі відводиться навчальній діяльності, в процесі якої відбувається виховання особистості учня. Проте особистість формується не лише в навчанні та праці, й у форматі вільного часу, в дозвіллі, коли вільно відбувається фізичний і духовний розвиток людини. Тому увага педагогів до цієї сфери життя дітей має бути не менш зосередженою, ніж до навчання. Сучасній школі потрібні не просто сумлінні, а творчі вихователі, які володіють інноваційними педагогічними технологіями у сфері виховання.

Проблема організації дозвілєвої діяльності школярів особливо загострюється в зв'язку з тими негативними процесами, що відбуваються в останнє десятиріччя в Україні. Це і погіршення криміногенної обстановки в умовах кризових явищ в економіці, падіння виробництва, порушення колишніх виробничих і людських стосунків, гострий дефіцит і низька якість промислових товарів, продуктів харчування, дедалі зростаюча активність тіньової економіки, шахрайство, майнове розшарування населення, безпритульність дітей. Проте найгіршим явищем у суспільстві є втрата духовності, моральних цінностей. Цьому сприяє руйнація культурної інфраструктури, стереотипізованість змісту і форм роботи культурно-дозвілєвих установ, надмірна комерціалізація цієї

сфери суспільного життя, витиснення з її структури безкоштовних культурних послуг.

«Молодь вростає в ці страшні будні як в єдиний реальний світ. Саме ці будні є єдиним нав'язливим педагогом, що заповнив дитячі душі грішми і біллю за їхню відсутність», - так різко висловлюється академік І.А.Зязюн, аналізуючи сучасний стан суспільної свідомості [62, с.10].

Існують різні реакції підлітків і молоді на сучасну життєву ситуацію: втеча від суспільства (наркотики, релігійні секти, індивідуалістичне поглиблення в себе, в свої переживання); розвиток і культивування альтернативних, насамперед соціальних і творчих інтересів (захист навколишнього середовища, ідеологічні угруповання тощо); цинічне ставлення до загальноприйнятих моральних норм, намагання вразити екстравагантним вбранням, зачіскою, манерами; агресивні сутички (рокери, футбольні фанати тощо); традиційні форми самоорганізації (союзи, групи за інтересами, команди і банди).

Наслідком негативного впливу дегуманізації середовища і стосунків у педагогічному процесі є також стан самовідчуження індивіда. В соціально-психологічному визначенні поняття «відчуженість» (Д.Брінденберг, Дж. Шерідан) охоплює безпомічність, нерозуміння подій, відсутність або невизнання загальноприйнятих норм моралі, відмову від цінностей загальної культури, соціальну ізоляцію (незадоволеність навчанням, побутом, сім'єю, однолітками, байдужість до своїх обов'язків тощо) [161, с.75].

Наші спостереження довели, що особливо небезпечним є відчуження дітей. В останнє десятиліття в багатьох сім'ях виникла необхідність від'їжджати за кордон на заробітки. Батько і навіть мати змушені залишати дітей у кращому разі на когось з рідних, а в гіршому - на самоті. Залишаючись безконтрольними, діти починають погано навчатися, пропускати заняття, свій вільний час заповнюють асоціальними формами

дозвілля: бродяжництвом, наркоманією, пияцтвом, хуліганством. Рано відчувши самотійність, такі діти мало реагують на виховні дії педагогів, і, як наслідок, їхнє майбутнє опиняється під загрозою.

Проте відчуження дітей відбувається і в зовні благополучних сім'ях, де є і батько, і мати, і бабусі, і дідусі, де цілком пристойне матеріальне забезпечення, - а дитина самотня, тому що їй бракує уваги дорослих. Не випадково останнім часом з'явилась необхідність у спеціальній службі, котра називається «Телефон довіри». За даними цієї служби, психологічної допомоги потребують найбільше підлітки та юнацтво. Ми вважаємо, що молодші діти просто не знають про існування такої форми допомоги, інакше і вони б користувались нею.

Помилка батьків у тому, що головним для себе вони вважають забезпечення матеріальних благ для дитини, не звертаючи уваги на психологічний та ментальний її стан. У таких сім'ях діти не опиняються без догляду: вони весь час вдома, сидять за комп'ютерами, слухають музику. І саме цим вони відокремлюються від оточуючих, залишаються сам на сам зі своїми думками, проблемами, не розвивають навичок спілкування не лише з дорослими, й однолітками, що погано відбивається на навчанні та вихованні цих дітей. І врешті-решт їхнє майбутнє теж опиняється під загрозою.

Все це загострює відповідальність школи за підрастаюче покоління. Тому в Національній доктрині розвитку освіти України XXI столітті передбачено формування здорового способу життя і духовної культури дітей та молоді, соціально-педагогічну профілактику дитячої бездоглядності, задоволення запитів дітей у навчальний та вільний час.

Орієнтація виховної діяльності на особистість змінює більшість виховних методик, висуває на перше місце діалогові методи і метод педагогічних ситуацій, тобто не прямі, а опосередковані способи виховного впливу. Головним моментом для того, щоб виховання було

успішним, є створення гуманістичних виховних систем (І.Д.Бех, І.А.Зязюн, О.А.Дубасенюк та інші).

Це найбільш ефективний та вірний шлях у вихованні. Він є головним предметом сучасної педагогічної науки.

Втілювати ж ці системи у практику має нове покоління вчителів, які зберігають найкращі здобутки традиційного виховання та використовують інноваційні форми та методи.

1.1. Теоретичні основи становлення і розвитку проблеми дозвілєвої діяльності учнів за психолого-педагогічною думкою

Сфера вільного часу і дозвілля, зокрема, завжди були об'єктом наукового інтересу. Обґрунтування вільного часу як домінуючого простору, в якому відбувається фізичний і духовний розвиток людини, ми знаходимо вже в роботах давньогрецьких філософів, де вільний час пов'язується зі свободою життєдіяльності людини.

Починаючи з часів Античності вільна діяльність розглядається як вищий прояв людського духу, а дозвілля – як вище благо. Аристотель писав, що людське життя поділяється на заняття і дозвілля, а вся діяльність людини спрямована частково на необхідне і корисне, частково на прекрасне. Він вважав, що потрібно, щоб громадяни мали можливість не лише займатися справами і вести війну, але й, що значно краще, насолоджуватися світом і користуватися дозвіллям, чинити необхідне і корисне, більш того – прекрасне.

Дозвілля, на думку Аристотеля, містить вже в самому собі і задоволення, і щастя, і блаженство. І все це випадає на долю незайнятих людей, а в державі, що бажає мати прекрасний лад, громадяни повинні

бути вільними від турбот про предмети першої необхідності [8, т.4, с. 218].

Власне педагогічних творів періоду Древньої Русі не було, педагогіка ще не виокремилась у самостійну область знань. Разом з тим педагогічна думка була присутня у всій стародавній культурі – в усній народній творчості, живописі, співах, побутових традиціях, обрядах. Педагогічні ідеї та виховний досвід поколінь уводились у літописи, повчання, житія, в яких в якості цінностей традиційно розглядалися любов до правди, миру, праці, чесність, доброта, повага до старших. Ці моральні якості підтримувались і заохочувались суспільством. Засуджувались ті вади, які приносили шкоду іншим людям і своїй душі: крадіжка, пияцтво, наклеп, лінощі.

Як стверджував академік Д.Б.Ліхачов, у Древній Русі цінувалася справжня духовна мудрість, але вона вимагала постійного, наполегливого навчання, вдумливого читання книг, знайомства з історією, осмислювання місця в ній свого народу [164, с. 50].

В XI столітті педагогічна думка Русі розглядалася не як самостійна область знань, а як складова частина християнсько-етичних вчень. Виховання носило суперечливий характер, що було викликано боротьбою християнської та язичницької тенденції. Але християнське вірування, яке стає домінантою у сфері духовного життя в епоху феодалізму, з притаманними йому елементами культури привело до появи раціоналістичних орієнтацій у пізнанні й вихованні.

У вітчизняній педагогіці головним принципом була народна філософія, яка проголошувала, що основа життя - це праця, тому в межах традиційної селянської культури поняття вільного часу в сучасному розумінні взагалі не існувало.

В українському народі виробилось ставлення до вільного часу як до бездіяльності, лінощів, а це різко засуджувалось. Людина працююча і

заможна не могла мати вільний час, тому що заможність і дозвілля виступали взаємовиключними поняттями. Проте свята – неділі, сімейні й общинні урочистості – склали певну частину життя селянства. Особливе значення мали ритуальні дні, під час яких робота могла і не припинятися.

Ставлення до свята дуже чітко висловлено в народному твердженні про те, що люди цілий рік працюють для свята. Участь у святкуванні була обов'язковою для всіх дорослих мешканців села. До того, хто ухилявся від свята, ставилися з осудом і навіть з підозрою. З поняттям свята пов'язувалося різноманіття ситуацій – від короткочасного відпочинку в будень до повного виключення зі звичайного життя і господарської діяльності на декілька днів всієї общини.

Інакше кажучи, існувало дві форми проведення дозвілля – буденна і святкова. Характерною рисою буденного дозвілля було його різне наповнення залежно від статі учасників. Чоловіки збиралися в будь-якому будинку, частіше в одинокого чоловіка, біля шинка, а то й просто неба, обговорювали господарські та загальні справи, слухали розповіді старих людей, розповідали байки, співали пісні, грали в карти і випивали [31, с.33].

Жінки ніколи не бували бездіяльні: вони завжди займалися рукоділлям, обговорюючи сімейні справи, слухаючи розповіді прочанок, співаючи пісень.

Святкове дозвілля носило загальний характер. У великі свята змінювалася обстановка, одяг, поведінка; підновлювалися будинки, виключалися розмови про побутові господарські справи. «День свят, справи наші сплять», - говорить народне прислів'я [31, с.34].

Рекреативний характер буденного і святкового дозвілля безсумнівно створював умови для фізичного відпочинку і духовної розрядки, але існуючий рівень культури ще не дозволяв людині дивитися на вільний час як на час, вільний від праці. Та й саме проведення цих свят мало

вписуватися в межі релігійної моральності. Так, якщо буденне дозвілля вимагало помірності й поділу за статтю, то святкове припускало ритуальне ставе спількування дорослих, до яких приєднувалася і молодь.

Для того щоб врегулювати кількість і характер святкувань, обмежити святкову розбещеність, ввести чіткі межі робочого і неробочого часу, влада і церква взяли цю справу під особистий нагляд. Але заходи щодо врегулювання вільного часу завжди носили соціально-диференційований характер, тому що влада насамперед була зацікавлена в організації трудового часу нижчих прошарків суспільства і не піклувалася про змістовний відпочинок трудівників і селян.

Філософське мислення, властиве українській культурі XIX ст., визначається тяжінням філософської думки до антропологічного напрямку. Виразного спрямування антропологічна рефлексія набуває у творчості Т. Шевченка, Л.Українки, І.Франка, М.Коцюбинського, В.Винниченка та багатьох інших.

Видатні діячі української культури розмірковували не лише про ту людину, яка є, а й про ту, яка має бути, - про ідеал людини, її працю і відпочинок. Тому саме антропологічне осмислення освітньо-виховного процесу привертає до себе увагу у творчій спадщині П.Д.Юркевича – українського філософа і педагога XIX століття, який поєднав у своїй творчості «майже енциклопедичну обізнаність у галузях філософії та педагогіки з самостійністю думки, спрямованої на ствердження цінностей православної культури» [92,с. 17].

У трактаті «Серце та його значення в духовному житті людини» мислитель доводить, що душа має три основних здібності: перша – здібність пізнання, друга – здібність почування, третя – здібність бажання або волі. Ці три здібності відповідають покликанию людини до істини, краси, добра. Юркевич називає їх Розум, Серце, Воля [92,с. 47].

Дуже важливу в педагогіці П.Д.Юркевича ідею єдності виховання й навчання сучасні дослідники пов'язують з «філософією серця», практичним додатком якої є його теорія естетичного виховання [215, с.108]. Ця теорія містить думку, що мистецтво, естетичне споглядання, підносячи дитину до світу ідей, створює умови для морального розвитку особистості. І це повинно планомірно здійснюватись не лише у навчальній та трудовій, а й у дозвіллевій діяльності.

Прогресивним поглядом у педагогіці Юркевича є принцип ставлення до дитини як до людини, а людини як створіння Божого. Тому любов не є другорядною емоцією, а чинником процесу виховання. Разом з тим мислитель застерігає від спрощення процесу виховання, проти ілюзії абсолютної можливості виховання, тобто можливості виховання запроєктованих рис особистості. Натомість визнання дитини не лише організмом, а й самобутньою духовною особистістю вимагає індивідуального підходу до неї. Педагогіка повинна визнати, стверджував П.Д.Юркевич, що в людині завжди зберігатиметься якась таїна, й усвідомити наявність певних меж виховання [92, с.59-60]. Ці думки педагога перегукуються з сучасним закликком до обережного ставлення до особистості вихованця.

Розвиток особистості, за П.Д.Юркевичем, може бути обмеженим «фактичним становищем людської природи», якій притаманні як суто гуманні начала, так і тваринні почуття і прагнення. Виховання повинно узгодити їх, розвинувши перші й ушляхетнивши другі, що не завжди вдається здійснити. Крім того, додає Юркевич, зовсім небажаним є повний і цілковитий вплив на вихованця, адже він має навчитися самостійно приборкувати «тваринні потяги» власної чуттєвості й себелюбства, стати на шлях здобуття моральної свободи [215, с.173]. Ці ідеї відповідають сучасним виховним концепціям і повинні бути враховані при організації виховання шкільної молоді у дозвіллі.

Актуальною для сучасності є також думка вченого про те, що психологічна свобода необхідна у вихованні, адже дає дитині можливість відчутти себе, випробувати свої сили. Мета ж полягає саме у розвитку через відновлення первісної духовної ієрархії зв'язку свободи і добра: усі педагогічні зусилля мають спрямовуватись на те, щоб вихованець «знав добро, бажав добра, умів робити добро» [215, с. 169].

Очевидно, що ці положення можуть бути використані у всіх видах діяльності вихованців, у тому числі і в дозвіллевій.

У дожовтневій педагогіці величезна увага приділялася розвитку і вихованню підростаючої особи. Державна педагогіка другої половини XIX століття, яка була побудована на засадах православ'я та самодержавства, орієнтувала навчально-виховні заклади на підготовку майбутніх чиновників.

Дидактичною основою державної школи були ідеї прихильника «формального навчання» Й. Гербарта. На думку прибічників цього напрямку, головне в становленні людини – це розвиток її інтелекту. Розвиваючи інтелект, можна тим самим виховати особистість у цілому. Але Герbart розумів, що, крім оволодіння науковою інформацією, необхідно розвивати інтереси дітей, прагнути до виховання багатосторонніх інтересів [37, с. 170].

Становлення «нової педагогіки» пов'язано з діяльністю М. Пирогова, К. Ушинського, Л. Толстого, М. Корфа, Б. Грінченка, С. Шацького та інших.

1856 року у часописі «Морський збірник» була опублікована стаття М.Пирогова «Питання життя», в якій порушувалися проблеми загальнолюдської й спеціальної (реальної) освіти. М.І.Пирогов відзначав, що молодій людині необхідно спочатку пройти щабель загальнолюдської освіти і виховання, що дасть змогу їй орієнтуватися у світі й самій собі, і

лише після цього вона потребує фахової освіти, котра спрямована на підготовку до певного виду практичної діяльності.

Нова педагогічна робота мала, на думку С.Г.Шацького, поставити перешкоди на шляху розбещення дітей і виробити позитивну програму формування енергійної, яскравої людини високої культури, яка створює нові матеріальні і духовні цінності. Сформульовані вченим новаторські принципи виховної роботи були підкорені цій ідеї, наприклад «Революція шкільної освіти – це передусім революція в підготовці освіченого вчителя», «У центрі уваги вчителів має перебувати життєдіяльність дитини, а не вивчення дисциплін» [6,с.80-81]. Навчально-виховна діяльність у системі С.Г.Шацького базувалася на демократичних стосунках між вихователями і вихованцями, була пронизана естетичними переживаннями, грою, екскурсіями, клубними заняттями, зустрічами з ровесниками, драматизаціями різного типу [6, с.82].

Отже, у системі С. Г.Шацького приділяється значне місце організації дозвіллевої діяльності дітей, головною метою якої є збагачення вихованців досягненнями науки і культури.

К.Вентцель розробив оригінальний напрям у педагогіці. Його ідеї випередили світову педагогіку на декілька десятиліть. Разом з І.Горбуновим-Пасадовим він створив часопис «Вільне виховання», який виходив із вересня 1907 по осінь 1918 року. На сторінках цього журналу широко обговорювалися ідеї «нового виховання», які набули розвитку на Заході.

Здійснення ідей «вільного виховання» стало можливим у післяжовтневий період. 1918 року відбувається реорганізація в галузі освіти: приймається ряд положень про єдину трудову школу, де висуваються нові цілі та завдання освіти та виховання підростаючого покоління; створюються нові типи шкіл, в яких праця і життя дітей були інтегровані в єдине ціле, наприклад, комуни С.Шацького,

А.Макаренка, В.Сороки-Росинського та інші. Вже тоді особлива увага надається способам і формам організації дозвіллевої діяльності школярів.

Педагогічна практика початку 20-х років характеризувалася врахуванням активності вихованців, їхніх потреб та інтересів; організацією спільної колективної діяльності, спрямованої на досягнення значущої мети; розробкою колективних проєктів (ланкових, бригадних, групових) не лише у навчанні, але й у вихованні учнівської молоді; організацією життєдіяльності дітей у школі, у мікросередовищі у навчальний та позанавчальний час .

У працях А.С.Макаренка значне місце займає поняття «проєктування особистості», яке здійснюється під керівництвом педагога за допомогою певного «інструментування». Механізм організації навчальної, трудової та дозвіллевої діяльності особи у виховній системі А.С.Макаренка був зумовлений завданнями й цілями розвитку суспільства, потребою у визначеному на той час типі особистості [109, с.6,40].

А.С.Макаренко детально аналізував виховне значення розповсюджених форм дозвілля, а саме: гри, читання книг, перегляду кіно, відвідування театру, музеїв та виставок тощо. При цьому він наполягав на тому, щоб будь-яка форма дозвілля наповнювалася важливою пізнавальною, розвивальною та збагачувальною метою. Реалізація цієї виховної мети покладається на батьків, а особливо педагогів [110].

До кінця 20-х років відбувається закріплення основ державної педагогіки й здійснюється повернення до принципів «офіційної педагогіки», до розробки педагогічних технологій із позицій прагматизму. У «Педагогічній енциклопедії» за редакцією А.Калашникова, в якій були узагальнені результати розвитку педагогічної думки тих років, говориться про виховання як певну галузь соціальної практики, що має нормативно-технічний характер: «Виховання є техніка для відтворення людської

продуктивної сили» [141, с.1,26], а наука педагогіка визначається як «цільова, що відповідає меті держави у зміні поведінки як дорослого населення, так і дітей, юнацтва» [141,с.1,10].

Ідеологічна спрямованість держави у вихованні особливо яскраво виявилася після виходу в світ постанови «Про педагогічні перекручення в системі Наркомпросів» від 4 липня 1936 року: поступово скорочуються і зникають праці з дослідження дитячої психіки, закриваються психологічні лабораторії та кабінети. Це сприяло тому, що в педагогічній науці зникає дитина як суб'єкт і об'єкт вивчення.

Довгий час в педагогічних працях відображалися не реальні процеси становлення і зростання дитини, а ідеологічні й політичні чинники. Відбувається заміна індивідуального, особистісного мислення, сприйняття, світовідчуття, спонтанного виявлення емоцій на жорстку, ригідну свідомість, яка регламентувалась ззовні. Панівною стає ідеологія підготовки «гвинтиків» виховної системи, поведінка яких зводилась лише до виконання «визначень ззовні» і була зумовлена політичною системою. Поняття дозвілля і його особистісне значення не розглядається зовсім. Вільний час міг бути використаний лише для проведення заідеологізованих масових заходів, продиктованих завданнями політичної системи.

Історично склалося так, що інтерпретація теоретичних постулатів педагогіки весь час була підконтрольною домінуючій у суспільстві соціальній і духовній силі: пануючій ідеології, релігійній конфесії, державній політиці. Так, наприклад, ідеологія Спарти на перший план ставила фізичне виховання, середньовічне християнство - покору, Відродження – свободу думки, а підходи до педагогіки у вітчизняній історії радянського періоду – пріоритет ідейно-політичного і трудового виховання мас.

Сучасне демократичне суспільство, яке проголосило людину найвищою цінністю, висуває нові підходи у вихованні, в основі яких закладені загальнолюдські цінності, що забезпечують конструктивні відносини людини з природою, людини з людиною, наповнюють життя гідним змістом і роблять його самоцінним і повнокровним.

Виходячи з визначення виховання як «м'якого» управління процесом формування й розвитку особистості дитини за рахунок створення сприятливих для цього процесу умов (Х.Й. Лійметс), школі необхідно спрямувати діяльність педагогів, дітей і батьків на реалізацію такої виховної системи, концепція якої була б просякнута духом гуманізму і спрямована на оволодіння вихованцями загальнолюдськими цінностями у всіх сферах життя, у тому числі й у дозвіллі [216, с. 49].

Для успішного вирішення цих задач потрібне теоретичне обґрунтування та вироблення наукових підходів, насамперед щодо підготовки майбутніх учителів, зокрема до організації дозвіллевої діяльності дітей та молоді. У дослідженні проблем вільного часу формується декілька підходів: економічний, філософсько-соціологічний, соціально-психологічний і педагогічний. У завдання нашого дослідження входить саме педагогічний підхід, тому, звісно, проаналізуємо місце, значення та функції дозвіллевої діяльності у формуванні особистості старшокласника.

Особистість є об'єктом вивчення різних наук – філософії, соціології, етики, біології, психології, педагогіки тощо. Категорія особистості посідає в сучасних наукових дослідженнях і в суспільній свідомості одне з центральних місць, хоча загальноприйнятого визначення природи особистості досі немає.

Своєрідні уявлення про те, як виникає, розвивається й змінюється особистість дитини, склалися у таких напрямках: психодинамічному (психоаналіз та теорія рис), соціодинамічному (теорії ролей та теорія

соціального навчання), інтеракціоністському (теорія соціальної взаємодії) і гуманістичному (теорія самоактуалізації та теорія пошуку сенсу життя) [129, кн. 2, с. 162-163].

Гуманістичний підхід у вихованні молоді відповідно базується на гуманістичній теорії особистості, яка розглядає розвиток особистості під кутом зору морального самовдосконалення людини, розширення її внутрішньої свободи та підвищення творчого потенціалу.

За дослідженнями психологів С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтєва, І.Д.Беха, Б.Г.Ананьєва, В.А.Роменця, К.К.Платонова, особистість розглядається як складна структура, котра включає чотири ієрархічні підструктури: четверта, найнижча, біологічно обумовлена підструктура; третя вміщує соціально сформовані індивідуальні особливості психічних процесів; друга, в яку входять знання, вміння, навички, одержані шляхом навчання; перша, найвища, соціально обумовлена підструктура, що формується шляхом виховання. Саме ця найвища підструктура особистості містить переконання, світогляд, ідеали, прагнення, інтереси, бажання [152, с. 43].

Зрозуміло, що зусилля педагогів спрямовані на другу та першу ланки структури особистості. Якщо за другу відповідає навчання, то за першу – виховання.

Оскільки педагогічний процес здійснюється шляхом організації діяльності дитини, а життєва активність особистості виявляється у різноманітних видах діяльності – ігровій, навчальній, трудовій, творчій, дозвіллевій, – то кожний з цих видів має організовуватись згідно з психолого-педагогічними вимогами і з урахуванням вікових особливостей.

Теоретики соціології дозвілля все частіше розглядають суспільство як суспільство дозвілля, де значна частина часового простору не заповнюється виснажливою працею чи навчанням. Дозвіллева діяльність, незважаючи на свій недетермінований характер, потребує свідомої і

цілеспрямованої її організації соціальними інститутами, насамперед школою.

Загальновідомо, що наявні традиції, норми поведінки в сфері дозвілля дуже консервативні, вони не забезпечують варіативної, динамічної та гнучкої системи вибору для індивіда. Підростаюче покоління наслідує ці звичаї та норми з ранніх літ і опиняється у вузьких межах форм цієї діяльності. На жаль, не всі взірці таких звичаїв та форм мають позитивний виховний вплив (наприклад, застілля, азартні ігри тощо).

Вітчизняна практика організації дозвіллевої діяльності поряд із традиційно працюючими фахівцями цієї галузі : культпрацівниками, вихователями, керівниками художньої та іншої самодіяльності, - ввела підготовку соціальних працівників і соціальних педагогів, функціональними обов'язками яких і є організація дозвіллевої діяльності в її різноманітних формах. Водночас володіння теорією і методикою педагогічної організації дозвілля не є прерогативою перерахованих вище фахівців. Педагогіка дозвілля – органічна складова частина діяльності практично всіх працівників системи освіти, проте головна частина організації дозвілля школярів лежить на класному керівникові.

Зупинимось на визначенні головних термінологічних понять – «дозвілля», «діяльність», «дозвіллева діяльність старшокласників».

У науці немає одностайності щодо визначення «дозвілля», а також поняття «вільного часу». Одні науковці ототожнюють вільний час з позанавчальним (позаробочим), включаючи до нього особисті справи і домашню працю та інші види життєдіяльності, котрі не є вільними. Інші розуміють під вільним часом лише значну частину позаробочого часу, вільну від виконання найнеобхідніших потреб [149, с. 12-13].

Відповідно до диференціації сукупного соціального часу учня цей час поділяється на два основні структурні компоненти: навчальний і

позанавчальний. Саме позанавчальний час для кожної окремої особистості наповнений різною за своїм характером та змістом діяльністю.

Не випадково ця проблема стала однією з актуальних у педагогічних розробках: концептуальні та методичні засади діяльності особистості в дозвільній сфері, соціально-педагогічний аспект діяльності позашкільних закладів, педагогічні умови організації сімейного дозвілля, функціонування різних установ культури, оздоровчих таборів, використання дозвілля як виховного потенціалу для подолання депривації підлітків, для формування життєвих перспектив старшокласників тощо вивчаються науковими школами, кафедрами, а також окремими дослідниками, такими, як В.М. Пічі, О.А. Дубасенюк, А.Ф.Воловик, В.А.Воловик, В.В. Салко, О.А. Бездверна-Хомерікі, Е.М. Цибуля, Ю.В. Пелех, Л.Р. Пелех, Л.Є.Просандєєва, О.І.Рассказова, О.Л. Чуланова та інші.

Розробка теоретичних та методичних підходів до використання вільного часу старшокласників як виховного потенціалу уможлиблюється лише за умов філософського, соціологічного та психологічного обґрунтування самого поняття «вільний час».

У філософському розумінні вільний час починається тоді, коли закінчується навчання, праця, а також будь-яка інша турбота про підтримку фізичного існування людини. Під вільним часом розуміють такий час, якій не охоплюється безпосередньо продуктивною працею та розумовою діяльністю, а залишається вільним для задоволень, для дозвілля, для вільної діяльності та розвитку.

У психологічному визначенні особистий час охоплює не лише діяльно-усвідомлену особою організацію процесів сприйняття і переживання, спогадів і передбачень, планування і прогнозування плину часу особистого життя, але й організацію власних практичних дій з використанням часу (В.І Ковальов).

У межах концепції особистої організації часу проведені дослідження, в яких розкриваються особливості організації часу протягом усього життя людини (В.І.Ковальов), засоби реальної організації в сьогоденній діяльності (Л.Ю.Кубліцкене), специфіка планування особистого часу у взаємозв'язку з психологічним конструюванням майбутнього (В.Ф.Серенкова) [77,89,176]. Відповідно до традиційних уявлень про трикомпонентну побудову психічних процесів особистісна організація часу подана в єдності трьох основних структурних компонентів: усвідомлення часу, переживання часу, практичне оволодіння часом.

Таким чином, у психології відзначається зв'язок життєвих перспектив особи з процесами оволодіння власним часом, акцентується увага на специфіці його усвідомлення і переживання. Розробка концепції особистої організації часу була розпочата визначним психологом С.Л. Рубінштейном та його науковою школою і триває до цього часу. Науковцями були досліджені типологічні особливості оволодіння часом, але вони розкриті лише вибірково, стосовно людей старшого віку [166, с. 241-260]. Не одержали належного висвітлення питання актуалізації механізмів усвідомлення й оволодіння часом життя у шкільному віці.

Фундаментальне положення психології та педагогіки про формування людини в процесі діяльності стало принципом виховання у школі, сім'ї та позашкільних закладах. У процесі діяльності розвиваються особистісні якості, формуються трудова й емоційна мотивації, ставлення до духовних цінностей.

Дослідження виховного та розвивального потенціалу дозволя старшокласників привело до висновків, що вільний час – це час духовного розвитку, бо він надає можливість вільного вибору суспільно значущих ролей, забезпечує умови діяльності, що сприяють доцільному використанню безмежних можливостей молоді.

Розглядаючи дозвілля як «сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередні фізичні, психічні та духовні потреби, в основному відновлюючого характеру», В.І. Пічі підкреслює, що « на відміну від природної основи відновлення сил людини – це специфічний засіб регенерації таких сил» [150, с. 13].

За визначенням А.Ф. Воловика, дозвілля – це час, що залишається у людини після реалізації всіх видів діяльності, продиктованих зовнішньою доцільністю; це часовий період, звільнений від обов'язкових і життєво необхідних справ [30, с.12]. Проте це не означає, що дозвілля реалізується у бездіяльності. В цей час провідною «є дозвіллева діяльність, дійсний мотив якої – потреба особистості в самому процесі цієї діяльності ,а наслідком її є задоволення потреб, які не могли бути задоволені у процесі навчальної, трудової діяльності і пов'язаних із ними занять» [33, с.7].

Світ молодій людині нині став більш об'ємним, насиченим, напруженим, хоча недостатньо диференційованим. Повсякденно гостро відчуваючи обмеженість у діях, тиск правил та вимог, молодь у дозвіллі шукає повної свободи. Як зауважує К.Робертс (Англія), не існувало досі цивілізації, яка коли-небудь керувала б життям громадянина і обов'язково надавала йому (відповідно до рівня вимог) вільний час, за якого діяльність особистості не регламентувалася законами, звичаями, релігією або мораллю, а була б справою особистого вибору, особистої зорієнтованості [219, с. 46].

У педагогічній науці формування особистості розглядається як процес принципово керований. Причому керованим вважається не саме формування, а ті суттєві фактори, які його визначають, тобто діяльність і спілкування як важливі соціальні форми життя людини. Середовище впливає на свідомість і поведінку особистості через діяльність, в яку ця особистість включена.

Завдання педагогів і батьків полягає в тому, щоб дозвілля дітей проходило розумно, тобто розвивало їхні особистісні якості, потреби і творчі нахили. Особливе значення має педагогічно цілеспрямована організація дозвілєвої діяльності дітей, особливо старшокласників, у вихідні дні і під час канікул.

Враховуючи розвивальну мету організації дозвілля, вважаємо більш вдалим термін «дозвілєва діяльність», який використовується останнім часом у педагогічній літературі. Ця діяльність визначається як вільна, як така, що обирається індивідом за його потребами та інтересами, а не є викликаною тиском зовнішніх обставин. За таких умов різко зростають вимоги до школи як соціального інституту і відповідно до педагогічних працівників щодо посилення уваги до організації дозвілєвої діяльності учнів.

У зазначеному термінологічному словосполученні потребує тлумачення другий компонент – «діяльність».

Діяльнісний підхід у психології – це сукупність теоретико-методологічних і конкретно-емпіричних досліджень, в яких психіка та свідомість, їхній розвиток і формування вивчаються у різноманітних формах предметної діяльності суб'єкта, а деякими представниками цього підходу розглядаються як особливі форми цієї діяльності, що виходять із зовнішньопрактичних її форм.

Передумови діяльнісного підходу склалися у вітчизняній психології у 20-ті роки ХХ століття у розробках двох психологічних шкіл: однієї – під керівництвом С.Л. Рубінштейна, іншої – під керівництвом О.М. Леонтьєва. З точки зору С.Л. Рубінштейна, психологія повинна вивчати не діяльність суб'єкта як таку, а «психіку і лише психіку», щоправда, через розкриття її суттєвих об'єктивних зв'язків та опосередкувань, у тому числі й через дослідження діяльності [167, т. 1, с. 112].

О.М.Леонтьєв, навпаки, вважав, що діяльність неминуче повинна входити у предмет психології, оскільки психіка невідривна від породжуючих та опосередковуючих її моментів діяльності, більш того вона сама є формою предметної діяльності (за П.І.Гальперіним, орієнтувальна діяльність). О.М. Леонтьєв висловлював думку, протилежну позиції С.Л.Рубінштейна про те, що внутрішній план свідомості формується саме у процесі інтеріоризації первісних практичних дій, які пов'язують людину із світом людських предметів [103, с.126].

Обидва варіанта діяльнісного підходу нині розвиваються послідовниками обох учених не лише у нашій країні, а й у Західній Європі, а також у США, Японії, країнах Латинської Америки.

У психолого-педагогічній літературі дослідження базуються частіше на принципі єдності свідомості та діяльності, сформульованому О.М.Леонтьєвим. У своєму дослідженні підготовки майбутніх вчителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників ми спираємось на цей методологічний принцип.

О.М.Леонтьєв називає діяльністю такий процес активності людини, який характеризується «тим, що те, на що спрямований даний процес в цілому (його предмет), завжди співпадає з тим об'єктивним, що спонукає суб'єкта на дану діяльність, тобто мотивом» [102, с.510].

Це треба розуміти таким чином. Процес активності людини завжди на щось націлений, він має певний предмет. Водночас цей процес викликаний певною потребою, він спонукається і направляється якимось мотивом, в якому ця потреба знаходить своє задоволення. Якщо перший предмет, на який спрямовано процес активності людини співпадає з іншим предметом – мотивом потреби, то такий процес активності О.М.Леонтьєв і називає *діяльністю*. Проте, якщо ці предмети не співпадають, якщо вони різні, то процес активності називається *дією*. Отже, дія виступає як складова, як одиниця діяльності. На відміну від діяльності, яка

спонукається мотивом, дія спонукається усвідомленою метою, тобто тим результатом, який можна одержати внаслідок цієї дії.

Мотив діяльності визначається як особлива форма прояву потреби, як таке спонукання до певної діяльності, в яке втілюється дана потреба [103,с.190]. Важливим моментом є те, що з діяльністю пов'язані емоційні переживання, які не залежать від окремих дій, які складають діяльність, а залежать від задоволення потреби, що стоїть за даною діяльністю.

Між діяльністю і дією, за допомогою якої здійснюється дана діяльність, наявне своєрідне відношення: за певних обставин мотив діяльності може зміщуватись на мету дії, тим самим результатом дії стає вже мотивом, тобто дія перетворюється у діяльність.

Механізм такого перетворення описує О.М.Леонт'єв таким чином. Скажімо, ми примусили учня готувати урок і пообіцяли йому, що якщо він сумлінно його приготує, то йому дозволять грати в улюблену гру. В цьому випадку у дитини з'являється усвідомлений мотив – виконати свій обов'язок учня, - а також реально діючий мотив – бажання грати в улюблену гру. Отже, приготування уроку поки що для нього є дією, а діяльністю є гра. Але за деяких умов приготування уроку може стати для цього учня цікавою справою, тим самим усвідомлений мотив стає реально діючим, тобто приготування уроку перетворилося з дії в діяльність.

До цього прикладу О.М.Леонт'єв додає важливе зауваження: «Чи не базується взагалі мистецтво виховання на створенні правильного сполучення «усвідомлених мотивів» і мотивів «реально діючих», а разом з тим в умінні вчасно надати більшого значення успішному результату діяльності, щоб цим забезпечити перехід до більш високого типу реальних мотивів, які управляють життям особистості?» [102,с.513] .

Сучасні дослідники розглядають діяльність як складну і багатопланову систему, що складається з взаємопов'язаних компонентів і

структурних одиниць, утворюючих її макроструктуру (Є.С.Макар'ян, Л.П.Буєва, М.С.Каган).

Діяльність – це активна взаємодія з оточуючим середовищем, у процесі якої жива істота виступає суб'єктом, який цілеспрямовано впливає на об'єкт і задовольняє таким чином свої потреби. Основним видом людської діяльності, який відіграв вирішальну роль у генезі й розвитку фізичних та духовних якостей людини, є праця.

З працею генетично пов'язані інші види людської діяльності, які в сучасній літературі піддаються різним класифікаціям, що виділяють внутрішню і зовнішню, духовну і матеріальну, теоретичну і практичну, продуктивну і репродуктивну, індивідуальну і колективну, рутинну й інноваційну, трудову, освітню, споживацьку, а також дозвілєву (А.Ф.Воловик, Г.Г.Голубєв, В.Г.Зінченко, К.К.Платонов, В.П. Созонов, Г.І.Щукіна).

Справжнє багатство - це час, який надає простір для вільної діяльності й розвитку художніх творчих здібностей. На відміну від усіх інших видів діяльності дозвілєва форма є найбільш позитивно забарвленою для особистості (внаслідок її найменшої регламентованості) і разом з тим найбільш сприятливою для її емоційно-духовного збагачення. Тому дозвілєва діяльність має значний потенціал для здійснення виховного впливу на молодь.

Отже, під поняттям «дозвілєва діяльність старшокласника» ми розуміємо активну і продуктивну взаємодію особистості з об'єктами і суб'єктами її життєвого оточення для задоволення її потреб та інтересів.

Таким чином, якщо дозвілля – це час, що витрачається молодою людиною на задоволення своїх потреб, то завдання педагога полягає в умілому керуванні та ефективній організації дозвілєвої діяльності цієї людини. Тому формування культури проведення вільного часу, вміння і

навичок його раціонального використання є важливою педагогічною проблемою.

1.2. Роль дозвілєвої діяльності у формуванні особистості школяра

Навчально-виховний процес у школі відбувається з такою метою, аби сформувати гармонійно розвинену особистість з кожного учня. Це важливе завдання виконується і безпосередньо на уроці, і у позанавчальний час.

Отже, постає питання про те, яке місце займає дозвілєва діяльність у житті учня, як вона впливає на його світосприймання, відносини з оточуючими, на розуміння норм моралі та вибір життєвих перспектив.

У «Сучасному словнику з педагогіки» (укладач - Є.С. Рапацевич) дозвілля визначається як вільний від обов'язкових навчальних занять час, що використовується для гри, прогулянок, спорту, читання, занять мистецтвом, технікою та іншими видами корисної діяльності за особистим потягом дітей [183, с.205].

Якщо в повсякденному житті часто відбувається ототожнення понять «вільний час» і «дозвілля», то в науковому, психолого-педагогічному трактуванні «дозвілля» визначається як час «самоцінної діяльності», «самоцінної поведінки» [42,с.170]. У структурному плані розглядається два компоненти вільного часу - «дозвілєва діяльність» і «більш одухотворена діяльність» (В.Дряпіка), або «соціокультурна діяльність» (О.Чуланова) [209], тобто суто дозвілля як приємна бездіяльність і час, який дає можливість духовного збагачення та розвитку за особистим вибором.

Спільним у дефініціях поняття вільного часу в більшості авторів є те, що дозвілля – це сфера життєдіяльності, яка реалізує принцип гармонійної репродукції всіх здібностей людини.

Узагальнюючи матеріали досліджень з проблем вільного часу, можна виокремити характерні ознаки вільного від навчання часу.

Перша ознака – це час, який звільнений від будь-якої необхідної діяльності, час, що не має жорсткої правової, технологічної і соціальної регламентації.

Друга ознака – це можливість свободи вибору форм відпочинку, керована власними інтересами, потребами, емоційним станом.

Третя ознака - це відчуття здобутого задоволення у фізичному, психологічному, емоційно-духовному станах; досягнення рекреації фізичних та розумових сил.

На наш погляд, сформульовані вище ознаки позанавчального часу дають можливість виявити його структуру й основні функції. Під структурною організацією вільного часу розуміється поділ внутрішнього змісту проведення вільного часу за принципом соціокультурного розвитку, тобто **нижчий рівень** – це повна бездіяльність та відсутність розвиваючого компоненту, а **вищий рівень** – це вільно обрана діяльність, що сприяє розвитку особистості.

Основні функції дозвілля можна окреслити таким чином:

- 1) рекреаційна (відновлення фізичних та духовних сил);
- 2) пізнавально-розвивальна (заняття улюбленою справою, хобі, комп'ютерні розваги, читання тощо);
- 3) емоційно та духовно задовольняюча (відвідування розважальних видовищ, театрів, кіно, виставок, заняття художньою, технічною творчістю тощо);
- 4) функція самопізнання та самореалізації (відкриття природних здібностей і потреб, можливість займатися тим, що любить молода людина і що в неї найкраще виходить, без обмежень та регламентації ззовні);

- 5) функція формування життєвих перспектив, можливість вибору майбутньої професії;
- 6) функція соціалізації (задоволення потреби у спілкуванні, входження в інші соціальні групи за інтересами, з новими міжособистісними стосунками);
- 7) психотерапевтична (можливість відволіктися від складних життєвих ситуацій).

Отже, у формуванні особистості школяра дозвіллева діяльність повинна бути правильно організована за допомогою педагога. Ми поставили задачу вивчити, наскільки реальна педагогічна практика відповідає цим вимогам.

За проведеними розрахунками, загальна картина бюджету вільного від навчання часу старшокласників уявляється таким чином. Так, у календарному навчальному році (за умов навчальної п'ятиденки) - 64 вихідних дні (32 навчальних тижня), приблизно 100 днів шкільних канікул та 5-10 днів свят.

Отже, у середньому 174 вільних від навчання днів. Зі 190 робочих днів, що залишилися, вільні від уроків, виконання домашнього завдання, інших видів розумової або фізичної праці години складають приблизно від 300 до 600 годин, тобто ще 30-50 вільних днів.

Підсумовуючи, виявляємо, що запас вільного часу за календарний рік у старшокласників становить у середньому 200-220 днів. Наші підрахунки загалом співпали з даними, наведеними О.Л.Чулановою [209,с.57]. Але треба зробити деякі уточнення. По-перше, за даними анкетування, яке ми провели у 9-11 класах середніх загальноосвітніх шкіл міста Вінниці № 3, 17, кількість вільного часу, визначеного самими респондентами, може коливатися від 0 до 10 годин на день. Це залежить від ставлення педагогічного колективу, батьків і самого учня до навчання й розвитку особистості.

По-друге, останнім часом певна кількість (приблизно 9%) старшокласників у позанавчальний час включається у трудову діяльність, намагаючись отримати додаткові матеріальні кошти на власні потреби, котрі вони не одержують від батьків, тому вільного часу в них практично не залишається.

Звичайно, ці дані відносні, але вони можуть бути прийняті за основу для дослідження. Ці розрахунки свідчать про те, що у більшості старшокласників вільного часу багато, тому перед педагогами-практиками постає нагальна проблема організації і вмілого керування дозвіллям старшої учнівської молоді, тобто необхідно розробити науково-методичні основи педагогіки дозвілля.

Для вивчення змісту, форм та ролі дозвілля у формуванні особистості старшокласників нами було проведено анкетування учнів 9-11 класів Вінницьких СЗОШ I-III ступенів №3 та №17. Усього опитано 240 респондентів (див. додатки).

Аналіз відповідей показав, що:

- форми і зміст дозвілля одноманітні, споживацького характеру (переважають зустрічі з друзями, перегляд розважальних телепередач, прогулянки по місту, відвідування масових загальноміських видовищ, повна бездіяльність – 60%);
- пізнавально-розвивальні форми дозвілєвої діяльності зводяться до читання книжок, перегляду пізнавальних телепередач та користування комп'ютером (25%);
- емоційно та духовно збагачувальні форми дозвілєвої діяльності цікавлять лише невелику кількість учнів (15%);
- організатором дозвілля, як правило, є або сам респондент, або його друзі, а батьки і класний керівник названі одним відсотком опитуваних;

- бажання проводити вільний час у школі висловили лише поодинокі респонденти;
- гурткова та секційна форма дозвіллевої діяльності охоплює не більше 10% опитуваних;
- бажання змістовно проводити вільний час висловили майже всі, але більшість з них не знає, яким чином.

Отже, ми дійшли таких висновків:

- 1) організація дозвілля в школах знаходиться на низькому рівні;
- 2) вільний час часто заповнюється нецікавими, формалізованими виховними заходами, на які старшокласники приходять під примусом і без бажання;
- 3) форми роботи переважно застарілі, не відповідають сучасним запитам молоді;
- 4) до тих заходів, які проводяться у школі, залучаються лише активісти, немає індивідуального підходу для охоплення всіх школярів.

Зацікавившись проблемою організації дозвіллевої діяльності старшокласників, автор цього дослідження у період з 1997 по 2000 рік зробила спробу використати вільний час учнів класу, в якому вона працювала класним керівником, як виховний потенціал з метою формування в даному класі колективу і розвитку кожної особистості.

Початок виховної роботи з 37 дев'ятикласниками показав, що колективу в педагогічному розумінні у класі немає, міжособистісні стосунки локальні, нестійкі, конфліктність висока; рівень вихованості низький; кілька дітей з девіантною поведінкою. Спілкування носило характер або байдужості, або ворожості. Найпоширенішою формою комунікації були галас, брутальні висловлювання, що супроводжувалися відповідними невербальними засобами: енергійною мімікою й агресивними жестами.

На спробу педагогічного впливу учні майже не реагували або реагували тимчасово. Всі ці спостереження привели до висновку, що терміново необхідно налагоджувати спілкування учнів з учителем і між собою, створювати сприятливий психологічний клімат у класі.

Унаслідок аналізу результатів психодіагностики учнів класу (проведеного разом з психологом), вивчення психолого-педагогічної літератури та досвіду інших учителів школи, а також розмірковувань, сумнівів, пошуків з'явилась ідея згуртування учнів за допомогою спільної цікавої справи, якою стало створення колективу сучасного танцю «Наше життя» під керівництвом самого класного керівника.

Вивчення інтересів старшокласників показало, що більшості з них подобаються темп, ритм, рухи сучасних танців, і вони хотіли б навчитися танцювати таким чином, причому не лише дівчата, а й юнаки. Ця форма ідеально відповідала інтересам дітей, до того ж вона «зорієнтована на три канали сприйняття так, щоб аудіали, візуали і кінестетики отримували достатньо духовну їжу для внутрішньої активності» [144, с.487;122, с. 345].

Спираючись на риси педагогічно організованої діяльності, а саме: ціннісна мотивація, проживання палітри ціннісних відносин, встановлення зв'язків діяльності з подальшим життям, фіксована увага на соціальному наслідку діяльності, рефлексія по закінченню діяльності, - ми зробили спробу сформулювати проблему і спланувати шляхи її вирішення [144, с.468;140, с.221].

Отже, було поставлено проблему сформувати в даному класі колектив як групу учнів, які з'єднані загальною соціально значущою метою, що відзначаються згуртованістю, відповідальністю, дружніми стосунками. Досягнення цієї мети планувалося здійснити у сфері педагогічно організованої дозвіллевої діяльності.

Першим кроком до цього було створення танцювального гуртка, який з часом перетворився на більш широку форму виховної роботи. Ми

поділяємо думку тих педагогів, які виступають проти терміну «захід», що є синонімом малоефективної, формально-бюрократичної діяльності, тому користуємося назвою зазначеної форми виховної роботи – спільна цікава справа (СЦС). Цим терміном ми підкреслюємо зацікавленість обох сторін виховного процесу (вихователя і вихованців) і завуальовуємо виховну спрямованість форми.

Перед початком втілення задуму були визначені умови педагогічної дії, за якими виховний вплив на кожну особистість окремо і на групу загалом був би результативнішим. Це такі умови:

- кожна дитина талановита, треба лише допомогти їй розкритися;
- залучати до участі в СЦС абсолютно всіх;
- СЦС має бути захоплюючою і мати перспективу.

Для ефективності праці необхідно було вести щоденник, нотатки і постійно аналізувати свої дії, думки, зворотні зв'язки. Аналіз перших результатів цієї форми позакласної роботи показав, що обрану форму і методику її впровадження можна вважати ефективними, хоча спостерігалось не тільки позитивне, а й негативне. До позитивних наслідків належать:

- позитивне сприйняття класного керівника, початок формування його авторитету;
- формування впливового активу класу;
- розвиток міжособистісних стосунків від байдужості та конфліктності до зацікавленості, бажання потоваришувати;
- деяка зміна у позитивному напрямі ставлення до навчання, до школи (навіть у девіантних дітей).

До негативних наслідків слід віднести:

- прояви нездорової конкуренції, заздрощів, конфліктності;
- прояви завищеної самооцінки у деяких дітей, небажання постійно працювати, тренуватися, вдосконалювати уміння;

- протидія деяких батьків, а також колег.

Крім позитиву і негативу, в аналізі відзначені несподіванки, що виникли в процесі роботи. Так, з'ясувалося, що для успішного завершення СЦС, навіть захоплюючої, потрібна висока вимогливість і постійна корекція з боку вчителя.

Щоб діти «не прохололи» до справи на кожному новому етапі потрібно було вносити новий творчий елемент для підтримки інтересу: для цього залучалися і творчі думки самих учасників. Деякі старшокласники відкрились з іншої сторони, ніж створювали про себе враження.

Послідовно додержуючись принципу залучення до СЦС усіх без винятку, доводилось іноді терміново перебудовуватись, наприклад, придумувати нові ролі, сцени або функції для тих, хто не міг танцювати. Таким чином діти ставали художниками, освітлювачами, відповідальними за музичне обладнання, костюми, реквізит, діджеями, фото- і відеооператорами тощо.

Так, поступово окремий танцювальний номер перетворився на музично-хореографічну виставу, а танцювальний гурток став творчим колективом, назву якому дали самі школярі – «Наше життя», підтверджуючи відповідність форми виховної роботи їхньому внутрішньому стану.

Таким чином, обрана форма організації дозвілєвої діяльності старшокласників визнана вдалою, тому що залишалася ефективною впродовж трьох років (9-11 клас); СЦС стала комплексною діючою системою різних методів і форм виховання; розвинулися творчі здібності багатьох дітей; відбулися аксіологічні зміни у позитивному напрямі; докорінно змінилося спілкування; відбулося створення дружнього колективу, тобто поставлену проблему було вирішено за допомогою правильно організованої дозвілєвої діяльності учнів.

У такій реальній практичній діяльності з організації дозвілля дітей особистісна і професійна креативність постає перед педагогом найбільш мотиваційно.

Разом з тим, ми дійшли висновку, що організація дозвілєвої діяльності старшокласників є складною і важливою частиною педагогічної діяльності вчителя і тому потребує наукового обґрунтування і спеціального дослідження. Набутий особистий досвід практичної педагогічної діяльності в цьому напрямі, вивчення психолого-педагогічної літератури і наукових досліджень з даної проблеми дає підстави узагальнити уявлення про структуру дозвілєвої діяльності старшокласника.

Ця структура складається з таких трьох сфер:

перша – *рекреація фізичних та розумових сил*, яка включає відпочинок, розваги, спілкування з друзями тощо;

друга – *задоволення пізнавально-розвивальних потреб*, яка включає заняття різного роду цікавими справами, хобі, читання, спілкування тощо;

третья – *задоволення емоційно-духовних потреб*, до яких відносяться насамперед творча робота, захоплення тощо (див. рис. 1.1).

Як свідчить досвід, у випадку пропорційної наявності й розвитку трьох сфер складається ідеальний варіант для гармонійного розвитку особистості. У дозвілєвій діяльності всі частини цієї структурної організації повинні бути рівними. Проте на практиці ми спостерігаємо, що з трьох визначених сфер, які відповідають різним ступеням наповнювання дозвілля, переважає перше коло, тобто «рекреація фізичних і розумових сил». Два інших кола, зазвичай, залишаються на периферії з об'єктивних або суб'єктивних причин, тому їх розмір у схемі зменшується. Якщо відбувається таке порушення рівноваги за рахунок однієї з структурних одиниць, то це відповідно відображується на розвитку особистості.

Рис 1.1

Структура дозвілєвої діяльності старшокласників

Специфічні особливості дозвілєвої діяльності полягають у тому, що її дійсний мотив – потреба особистості в самому процесі цієї діяльності; вона може бути різноманітна за своїм предметом; на відміну від інших видів діяльності, цілі й зміст яких закладені в них самих, цілі й зміст дозвілєвої діяльності обираються особистістю залежно від її розвитку і культурного рівня; дозвілєва діяльність може носити соціально корисний характер, характер соціально нейтральний, бути замкненою в системі індивідуальних або вузько групових цінностей і мати характер соціально негативний,

асоціальний. Тому необхідно приділяти особливу увагу педагогіці дозвілля.

У Законі України «Про освіту» культурно-дозвіллева діяльність дітей та молоді кваліфікується як складова системи освіти. Забезпечення духовного, інтелектуального та фізичного розвитку підростаючого покоління, задоволення творчих й освітніх потреб вихованців у сфері дозвілля – магістральна мета державної системи позакласної освіти, яка репрезентована мережею культурно-дозвіллевих закладів [58].

В умовах відродження національної системи освіти позашкільні заклади стали невід'ємним компонентом освітньої структури, що сприяє всебічному, гармонійному розвитку особистості, соціальній адаптації та самореалізації молоді людини в суспільстві. Позашкільні заклади, що працюють у соціально-культурній і освітній сферах, доповнюють шкільну освіту, створюють позитивне виховне середовище для учнів.

За статистичними даними, в Україні досить розвинена мережа позашкільних закладів. Вона складається майже з 1,5 тисяч закладів, охоплює понад 1,2 млн. учнів і близько 35 тис. педагогічних працівників [162, с. 1].

Водночас навіть розгалужена мережа позашкільних закладів не може охопити всіх старшокласників і надати можливість кожному з них знайти форму дозвілля відповідно інтересам і особливостям характеру. Більш того, як стверджують працівники педагогічних установ і батьки, юнаки та дівчата уникають відвідування цих закладів. Вони намагаються обирати приховані від зовнішнього контролю дорослих місця для позанавчального спілкування. Цю тенденцію охарактеризував відомий психолог Л.С.Виготський, пояснюючи, що в підлітковому та юнацькому віці негативне ставлення до дорослих неминуче [35, т.4, с.127], тому діти агресивно сприймають або просто ігнорують запропоновані дорослими форми дозвілля.

Зустрічі школярів по домівках відбуваються переважно за відсутністю батьків (дослідження засвідчили співвідношення таких спілкувань: 11,4 % - за присутністю дорослих, 88,6% - за їх відсутністю). На 100% неформальних зустрічей «прихованих» припадає приблизно 25%. Доречно зазначити, що сучасні юнаки та дівчата не так уже й побоюються сторонніх очей, поводяться зухвало, навіть брутально, обирають такі форми розваг, які не схвалюються старшими.

Аналіз форм і способів позанавчальної діяльності, зустрічей і неформального спілкування старшокласників засвідчив, що існує тенденція розширення сфер їхнього дозвілля, пошуки місць, котрі краще задовольняють дозвіллеві інтереси молоді. Це паркові зони, дискотеки, кафе та нічні клуби, Інтернет-кафе, кінотеатри, концертні зали та майданчики, зручні місця для ігор, розваг, розташовані в природній зоні.

Вибір форми та місця проведення свого вільного від навчання часу в старшокласників детермінується різними обставинами: рівнем популярності центрів відпочинку, їх відповідністю сучасним вимогам, належною матеріальною базою, а також фінансовою доступністю для молодих людей. Такі спеціалізовані зони дозвілля можуть сприйматись або не сприйматись, можуть задовольняти інтереси або не задовольняти потреби й запити старших школярів. Це є діалектикою життя учнівської молоді, їхньої дозвіллевої та соціокультурної діяльності.

Спілкування старшокласників у вільний час вдома, у дворі, на вулиці – це природний процес, що зумовлений віковими особливостями і потребами молодих людей. Це майже нерегульовані форми дозвіллевої діяльності юнаків і дівчат, котрі теж потребують позитивного спрямування. Зазначені дозвіллеві сфери шкільної молоді здебільшого створюються стихійно, а тому й діяльність школярів тут здійснюється сама по собі, що нерідко призводить до небажаних наслідків.

Вільний час приваблює старшокласників нерегламентованістю, самостійним вибором різних занять, можливістю поєднувати в ньому різні, як розважальні, так і пізнавальні, види діяльності. Однак потужний розвивальний потенціал вільного часу для значної частини учнівської молоді залишається неусвідомленим, нереалізованим.

Тому завданням класного керівника є організація дозвілєвої діяльності старшокласників таким чином, щоб цей час став умовою оптимальної реалізації виховних функцій і засобом набуття особистого досвіду кожним індивідом раціонального використання часу, тобто переведення дозвілєвої діяльності з нижчого рівня на вищий.

Існує нескінченне різноманіття предметів дозвілєвої діяльності. За даними японських соціологів, їх нараховується більше півмільйона [33, с.7]. Так само нескінченним є різноманіття інтересів у проведенні дозвілля. Тому ніяка характеристика предмета дозвілєвої діяльності не може слугувати системоутворюючим чинником для моделювання педагогічного процесу в сфері дозвілля. Неможливо визначити, що більше розвиває особу – хоровий спів або технічне конструювання, відвідування кінотеатру або заняття спортом, туризм або зустрічі з друзями тощо.

Предмети дозвілєвої діяльності не припускають порівняльного аналізу. Критерієм якісного аналізу дозвілєвої діяльності виступає ставлення суб'єкта цієї діяльності до її процесу. На цій підставі виділяються такі рівні дозвілєвої діяльності: споживання, творчість, екстеріоризація (соціальна активність) [33,с.8].

Рівень споживання є найбільш легким і привабливим, тому що не передбачає ніяких дій з боку суб'єкта. Це такі форми споживання: перегляд розважальних телевізійних програм, прослуховування музичних радіопередач, відвідування масових шоу-заходів тощо.

Рівень творчості передбачає розвиток особистісних нахилів та інтересів суб'єкта у будь-якому напрямі дозвілєвої діяльності, форми якої

нескінченні в своєму різноманітті. Це вже вищий ступінь організації дозвіллевої діяльності, проте він не завжди включає індивід у міжособистісні стосунки у соціумі.

Тому третій *рівень – екстеріоризація* – є найвищим в якісному аналізі дозвіллевої діяльності, він передбачає соціальну активність суб'єкта в пошуку форм дозвілля і особистої участі в їхній організації та проведенні.

Дані рівні взаємозалежні й взаємообумовлені, це дозволяє здійснювати виховний процес шляхом цілеспрямованої планомірної та систематичної організації всіх рівнів дозвіллевої діяльності дітей, маючи метою піднесення її на вищий рівень розвитку.

За матеріалами вітчизняних і закордонних досліджень, а також проведеного нами анкетування домінуючим рівнем є споживання культурних благ. Споживання може носити як індивідуальний, так і груповий характер. Майже 80% опитуваних указали на такі види занять у дозвіллі, що відносяться до рівня споживання. Але, як слушно відзначають дослідники дозвілля, поняття «споживання» має досить високу ступінь узагальнення і представляється як ієрархічна структура. Споживання може бути пасивним, активним і цілеспрямовано активним [33, с.55-56].

Пасивне споживання як нижчий щабель споживання охоплює такі види занять, як перегляд телепередач, читання розважальної літератури, прогулянки, відвідування видовищ, застілля та інше.

Активне споживання – це більш високий підрозділ споживання, який передбачає деяку активність особистості, фізичну, інтелектуальну або емоційну. Це риболовля, туризм, відвідування театрів, виставок та інші.

Цілеспрямоване активне споживання належить до найвищого ярусу в даній класифікації. Воно передбачає довготривалий, активний комплекс захоплень: заняття спортом, колекціонування та інші.

Активна цілеспрямована дозвіллева діяльність, орієнтована на оволодіння відповідними духовними цінностями, виступає як основна передумова для виникнення творчості.

Рівень творчості охоплює всі ті види занять на дозвіллі, коли людина з суб'єкта споживання перетворюється на суб'єкт творення. Людина не може розвиватися в межах тільки споживання, її розвиток обов'язково припускає зміщення потреб на створення, реалізація цих потреб, як правило, призводить до творчості [33,с.56]. Тому ефективно використаний виховний потенціал дозвілля учнівської молоді може стати важливим інструментом у формуванні корисних членів суспільства за умов професійно грамотного здійснення педагогічної дії на основі гуманістичного підходу до особистості.

Педагог супроводжує дітей у житті, привчаючи їх до високої культури та залучуючи до її досягнень. Він проживає разом з дітьми складне, суперечливе, але одухотворене життя. Тому педагогічний вуз повинен збагатити студента, який обрав педагогічну професію мистецтвом організації гідного життя разом з дітьми у школі під час навчання і на дозвіллі.

1.3.Характеристика стану підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності учнів

1.3.1. Огляд науково-теоретичних і методичних досліджень з проблеми підготовки майбутніх учителів до організації дозвілля школярів

Проблема підготовки майбутнього вчителя до організації виховної діяльності з учнями й озброєння його відповідними вміннями та навичками займає значне місце у психолого-педагогічній літературі. Увага до цієї

проблеми з боку вчених і педагогів-практиків визначається тим, що педагогічна діяльність вчителя, за висловом А.С. Макаренка, є переважно діяльністю організатора, озброєного педагогічною технікою і технологією.

Саме видатні майстри педагогічної праці С.Г. Шацький, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський заклали підвалини розуміння педагогічної технології й техніки як складників педагогічної майстерності, зробили перші практичні кроки у застосуванні таких методів і форм, які сприяють розв'язанню найважливіших виховних завдань. А.С.Макаренко писав: « Я добивався опанування майстерності, спочатку навіть не вірив, та чи є така майстерність, або чи потрібно говорити про так званий педагогічний хист. Але хіба можемо ми покласти на випадковий розподіл талантів? Скільки у нас таких особливо талановитих вихователів? І чому має страждати дитина, що потрапила до неталановитого педагога? Й чи можемо ми будувати виховання... у розрахунку на талант? Ні. Треба говорити тільки про майстерність, тобто про дійсне знання виховного процесу, про виховне вміння» [109, т. 5, с. 233-234].

Автори сучасних фундаментальних праць з підготовки вчителя у системі вищої педагогічної освіти, формування особистості педагога-вихователя (Ф.М. Гоноболін, І.А.Зязюн, А.Й.Капська, Н.В.Кузьміна, В.А.Сластьонін, С.О.Сисоєва, А.І. Щербаков, Н.Є Щуркова та інші) відзначають важливість організаторських умінь і навичок у діяльності вчителя, необхідність пошуку ефективних шляхів і засобів оволодіння ними, а також вказують на недостатню розробленість цієї проблеми, особливо щодо організації дозвілля шкільної молоді [61, 71, 91, 178, 143, 211].

Формуванню педагогічних умінь в умовах університетської освіти присвячені дослідження В.А. Кан-Калика, С.І.Кисельгофа [67, с.70]. Вони називають уміння організації найважливішими спеціальними вміннями майбутнього вчителя і підкреслюють, що важливою якістю організатора

виховної роботи є його здатність заохочувати дітей до позитивної діяльності й здійснювати сильний емоційний вплив на вихованців. Багато тут залежить від особистості самого вихователя, його морального і духовного стану, професіоналізму і власної системи цінностей [76, с. 26-30].

Прогресивні педагоги завжди наголошували на ролі особистості вчителя у вихованні дітей. Як писав К.Д.Ушинський, «хоч би які були докладні й точні інструкції викладання та виховання, вони ніколи не можуть замінити собою недостатність переконань у викладача... Всяка програма викладання, всяка метода виховання, не перейшовши у переконання вихователя, хоч би який він був хороший, залишається мертвою буквою, що не має ніякої сили у дійсності» [196, с. 198]. Отже, ця думка не нова, проте у XXI столітті вимоги до людини взагалі й до вчителя зокрема значно зросли у кількісному та якісному вимірах.

«Суспільству потрібна не будь-яка діяльність, а високо кваліфікована, доцільна, особистісно орієнтована. Так само, як суспільству необхідна не просто людська індивідуальність, а творча особистість, яка здатна ставити і вирішувати соціально-значущі задачі», - пише академік І.А.Зязюн [61, с. 65].

У вітчизняній педагогічній літературі значна увага приділяється педагогічній майстерності майбутніх учителів. У працях Р.С.Гуревича, І.А.Зязюна, Н.Г.Ничкало, С.О.Сисоєвої, М.І.Сметанського, Л.Л.Товажнянського та багатьох інших розроблені теоретичні та методичні основи професійної освіти педагогів, насамперед як предметників [62; 192; 43].

Разом з тим навчання майстерності вихователя все ще залишається висвітленим недостатньо, особливо це стосується підготовки майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників.

Аналіз навчально-педагогічної літератури з теорії та практики виховної роботи вітчизняних та зарубіжних авторів свідчить про те, що, незважаючи на значну кількість підручників і посібників для вищих навчальних педагогічних закладів, питанням підготовки студентів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників приділено недостатньо уваги, а саме: розглядаються загальні принципи та функції виховної діяльності, озброюються студенти формами та навичками у різних напрямках виховання, проте не акцентується увага на організації дозвілля учнівської молоді. Практика ж показує, що ця сфера життя старшокласників потребує особливих способів та засобів керування та проведення.

Наприклад, у «Практикумі з курсу “Теорія виховання”», складеному О.В.Матвієнко, вміщено лише одну тему «Організаційні форми виховної роботи. Позакласна й позашкільна виховна робота» (тема № 10), в якій розглядаються загальні теоретичні питання про завдання, зміст і основні напрями позакласної виховної роботи з молодшими школярами; форми і методи такої роботи; про позашкільну виховну роботу і методи її здійснення, а також про взаємозв'язок позакласної та позашкільної виховної роботи. Студентам пропонуються також кілька практичних вправ у вигляді обговорення ситуацій, підготовки сценаріїв, розв'язання педагогічних задач, тестових завдань тощо [117, с.149-162].

Зрозуміло, що на одному чи двох практичних заняттях неможливо ознайомити студента з усіма видами організації дозвілєвої діяльності. Крім того, для підготовки студентів до роботи із старшокласниками необхідно навчатися особливим формам та методам.

Інтерес викликають запропоновані П.М. Щербанем навчально-педагогічні ігри, серед яких описана методика проведення ігор розважального характеру з учнями, що їх доцільно використовувати під час педагогічної практики студентів у школах. Проте це лише одна з

багатьох форм організації дозвілля. Автор наводить також перелік навчально-педагогічних ігор до розділу «Теорія виховання» і описує їхній зміст та методику проведення. Це, наприклад, ігри на такі теми: «Мистецтво ведення бесіди», «Моральне виховання учнів», «Виховання бережливості» тощо [210, с.80-101; 192-201].

Наведені ігри не передбачають розвитку дозвіллевої діяльності та підготовки до неї майбутніх учителів. Жодна з ігор цього розділу не навчає студентів формам, прийомам, засобам організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Сучасний погляд на виховання з теоретичних позицій висвітлено у нових підручниках і посібниках з курсу педагогіки. Так, у підручнику «Педагогіка» І.П. Підласого наводяться нові технології виховання, сучасні форми та підходи у поєднанні з традиційними виховними діями, але організація дозвіллевої діяльності спеціально не виокремлена [153, кн.2, с.2].

Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ і педагогічних коледжів під редакцією П.І. Підкасистого вміщує теорії та технології сучасного виховання з позицій філософських, соціальних та психологічних; у ньому наведені загальні методи, форми та засоби виховання, якими повинні оволодіти майбутні педагоги, але детального розгляду позанавчальної діяльності дітей та організації педагогічного впливу на них у цей час не зроблено [144, с.367-512].

У навчальному посібнику «Теорія і методика виховної роботи» В.С. Кукушина багато уваги приділяється гуманістичному напрямку виховання, докладно розписані методичні прийоми виховання. Проте їхнє викладення підпорядковано ідеї естетичного, екологічного, релігійного та морального виховання переважно на базі позанавчальних освітніх заходів та діяльності гуртків. Позанавчальна робота описана лише на прикладах навчально-розвивальних форм: пошукових експедицій, теоретичних

красознавчих гуртків, тематичних вечорів, олімпіад тощо. Щодо розважальної сторони буття старшокласників та підготовки майбутнього вчителя до її організації, то в посібнику про це мова не йде [93].

Навчальний посібник Н.Є. Щуркової з позицій прикладної педагогіки розкриває організаційні основи виховного процесу; виявляє професійні вимоги до педагога як суб'єкта виховання; вказує на способи вивчення виховного результату та пропонує педагогу критерії оцінки професійної діяльності. Ця праця є вдалим практичним помічником у перших професійних кроках молодого спеціаліста. Натомість питанню спеціальної підготовки майбутнього педагога до організації дозвілєвої діяльності старшокласників у посібнику уваги не приділяється; у центрі уваги автора переважно молодші школярі і підлітки [214].

У спеціальній літературі, присвяченій окремим напрямкам підготовки студентів до виховної роботи, часом порушується питання про дозвілєву діяльність, але надто лаконічно. Наприклад, у посібнику І.Л.Холковської «Організація діяльності класного керівника» студентам пропонується серед форм виховної роботи класного керівника перелік «форм дозвільного спілкування», але без опису методики навчання цим формам [200, с.178-180].

Наукове обґрунтування дозвілєвої діяльності дорослого населення як одного з видів діяльності, поряд з ігровою, навчальною і трудовою, було зроблено В.А.Воловиком, сформульовані зміст та принципи педагогіки дозвілля і запропонована методика організації клубної форми дозвілля для дорослих А.Ф.Воловиком та В.А.Воловиком [33]. Звичайно, ці напрацювання можуть бути враховані при підготовці майбутніх вчителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників, однак вони вимагають специфікації й цілеспрямованості.

Отже, у навчальній педагогічній літературі для педагогічних закладів мало приділяється уваги підготовці студентів до організації дозвілєвої

діяльності старшокласників. Тому останнім часом активізувалася науково-дослідницька робота у цьому напрямі: розробляється Державна програма «Культура. Просвітництво. Дозвілля»; у деяких вузах питання педагогіки дозвілля входить складовою в комплексні наукові теми. Наприклад, на кафедрі прикладної культурології Київського національного університету культури і мистецтв проводяться дослідження за темою «Інноваційні педагогічні і рекреаційні технології в галузі дозвілля».

З'явилася низка дисертаційних досліджень, пов'язаних з організацією дозвілля дітей та юнацтва. Формування морально-етичної культури та інтересу до народної художньої творчості молодших школярів у дозвіллевій діяльності вивчали Е.М. Цибуля, В.В.Салко, Т.І.Черніговець [203,171,206].

Педагогічні умови гуманістичного виховання підлітків, подолання депривації підлітків, розвитку моральних якостей, виховання патріотизму та соціальної відповідальності, формування життєвих перспектив старшокласників у процесі культурно-дозвіллевої діяльності й функціонуванні позашкільних закладів розглянули О.А.Бездверна – Хомерікі, Ю.В.Пелех, К.М.Байша, Л.Є.Просандєєва, О.Л. Чуланова, Р.Р.Петронговський, А.П.Вірковський, Ю.І.Завалевський, В.І. Тернопільська, І.В.Кравченко [13,146,11,148,158,28,54,191, 209].

Л.М.Устименко досліджувала реалізацію культурно-просвітнього потенціалу туризму в організації дозвілля молоді; Г.О. Єскіна, Є.В.Лаврентьєва, О.В.Терехова, О.І.Рассказова аналізували роль дозвіллевої діяльності для розвитку творчих можливостей особистості.

Разом з тим спостерігається явна перевага наукових праць, присвячених вихованню учнівської молоді, над дослідженнями про підготовку майбутнього вчителя до організації дозвіллевої діяльності [195,52,95,162].

Наприклад, у докторських дисертаціях В.В.Сагарди «Система підготовки педагога в умовах університетської освіти» і Л.Я.Бондарева «Формування особистості вихователя в умовах університетської освіти», а також у кандидатській дисертації В.І.Воробей «Формування у студентів педагогічних інститутів умінь та навичок організації виховної роботи з учнями у процесі неперервної педагогічної практики» значне місце відводиться підготовці студентів до розвитку насамперед пізнавальних інтересів та формуванню різних сторін особистості учня в навчально-виховному процесі, проте упускається такий важливий аспект, як теоретична й методична основа організації дозвіллевої діяльності школярів [170,23,34].

Науковці останнім часом цим питанням почали займатись більш детально. Так, підготовку соціальних педагогів до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнівської молоді досліджувала С.Ю. Пашенко, формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах вивчала О.П.Яковліва, педагогічні умови організації сімейного дозвілля в сільських клубних закладах висвітлила у своїй дисертації Н.Б.Бабенко, про підготовку студентів-філологів до родинного виховання викладено у дисертаційному дослідженні Л.І.Йовенко [139,63].

Таким чином, науково-теоретична й практична дослідницька робота щодо інноваційних виховних технологій в галузі дозвілля триває, проте потребує розробки конкретна теоретична і методична основа підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності учнівської молоді.

1.3.2. Вивчення стану володіння майбутніми вчителями необхідними вміннями та навичками організації дозвіллєвої діяльності учнів

Підготовленість учителя до організації будь-якої виховної роботи зі школярами обумовлюється комплексом знань, умінь та навичок, які забезпечують результативність педагогічних впливів, спрямованих на вирішення виховних задач у відповідних умовах. Ці знання, вміння та навички повинні бути сформовані у майбутнього вчителя до закінчення педагогічного ВНЗ, тому вирішення проблеми якісної підготовки педагога-вихователя по суті є пошуком ефективних шляхів озброєння студентів інноваційними технологіями виховної роботи.

Досвідчені педагоги визнають, що професійній освіті студента педагогічного ВНЗ не вистачає практичної підготовки, а оволодіння молодим спеціалістом прикладною стороною обраної професії відкладається на період адаптації фахівця в школі. Коли молода людина, яка отримала диплом з відмінними оцінками, опиняється перед класом, вона, забувши свою теоретичну підготовленість, починає «відкривати» для себе певні правила виховання на основі буденного критерію – «аби діти слухались». На жаль, і педагоги зі стажем іноді ховають свою непрофесійність за спрощеною формою «виховання», рекомендуючи студентам-практикантам і молодим учителям таке: «Ви навчіться голосніше кричати, а інше не має значення».

Звісно, такі «рекомендації» приводять до негативних наслідків у справі підготовки майбутнього педагога, який покликаний формувати творчу особистість і корисного громадянина з кожного учня. Це накладає високу відповідальність на нове покоління фахівців.

Як слушно зауважує В.Ц.Абрамян, «перебудова педагогічної діяльності виявляється в умінні перетворити старі стереотипи, які не

відповідають сьгоднішнім вимогам навчально-виховного процесу та інтенсивності утворення нових» [2,с.23].

Отже, сучасний потенціал учителя складається не лише з теоретичних знань, але й з розвиненого почуття нового, з високого рівня мислення, його гнучкості, нестереотипності та оригінальності, здатності творчо вирішувати проблемні питання виховання відповідно до нових умов. Тому підготовка майбутніх учителів потребує поряд із засвоєнням теоретичних знань оволодіння комплексом практичних умінь і навичок, зокрема в плані організації дозвілльової діяльності учнів.

Знання як теоретична база для вмінь та навичок є результатом процесу пізнання реалій світу, що відображуються в свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень, гіпотез, теорій, концепцій, принципів, законів, закономірностей тощо і фіксуються знаками природної мови [180, с.242-243; 116]. Загальновідомо, що будь-які знання лише тоді залишаються в пам'яті людини, коли вони закріплюються відповідними вміннями та навичками і можуть бути використані у практичній діяльності.

Визначення ефективних шляхів формування професійних умінь залежить від правильного розуміння понять «уміння» та «навички». Різні тлумачення цих понять є причиною існування різних підходів до дефініції вміння у психологічній та педагогічній науках.

Уміння – це засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю надбаних знань та навичок. Уміння формується шляхом вправ і створює можливість виконання дії не лише у звичних, але й у змінних умовах [183, с.804].

Педагогічні вміння – це сукупність найрізноманітніших дії учителя, які насамперед співвідносяться з функціями педагогічної діяльності, значною мірою виявляють індивідуально-психологічні особливості вчителя та свідчать про його предметно-професійну компетенцію [183, с.806-808]. До поняття «педагогічні уміння» входить така значна кількість

різноманітних складових, що вони вимагають узагальнення та тлумачення.

Одні науковці під педагогічними вміннями розуміють володіння способами і засобами навчання і виховання, що базуються на свідомому використанні психолого-педагогічних і методичних знань (О.А.Абдулліна) [1]. Інші дослідники вважають за вміння спосіб дії (С.Л.Рубінштейн), а також використання в дії раніше одержаного досвіду. Третя група авторів під педагогічними вміннями розуміє можливість ефективно виконувати систему дій у відповідності з цілями та умовами їхнього виконання (Н.В.Кузьміна, Л.Ф.Спірін) [3, 9, 167].

Деякі вчені називають вмінням виконання дій без участі свідомості, тобто автоматично. Проте, на наш погляд, таке визначення швидше відбиває внутрішню сутність навичок, а не вмінь. До того ж це не може бути використано у педагогічній діяльності, тому що ця діяльність від початку і до самого кінця є свідомою і керованою.

У психолого-педагогічній літературі не існує загальноприйнятого погляду на співвідношення вмінь та навичок. Деякі автори вважають, що вміння – це незавершена навичка. Цього погляду дотримується О.А.Абдулліна, вона розмірковує, чи можна і чи потрібно озброювати студентів педагогічними навичками, чи мова може йти лише про вміння [1, с.135].

Значна кількість учених відкидає концепцію, в якій є намагання абсолютизувати уявлення про вміння як перехідні етапи від знань до навичок, та заперечує визначення вміння як «незавершеної навички». К.К. Платонов пише: «Традиційно прийнята послідовність “знання – вміння - навички” неправильна й повинна бути замінена послідовністю “знання – навички – вміння”. Адже за різною послідовністю сховано різне розуміння вмінь» [151, с.278].

Цю думку поділяє З.Ф.Леонова, яка вважає, що педагогічні вміння з виховної роботи – це заснована на знаннях і навичках здатність класного керівника успішно вирішувати педагогічні задачі у певному дитячому колективі [101].

Таким чином, природа і закономірності формування вмінь не можуть бути розкриті поза зв'язку зі знаннями і навичками, тому що в будь-якому виді пізнавальної та трудової діяльності людини знання, вміння та навички виявляються у складній діалектичній єдності.

Характеристика навички є в наш час найменш дискусійним питанням. Так, словник визначає навичку як дію, яка сформована шляхом повторення і характеризується високим рівнем засвоєння та відсутністю поелементної свідомої регуляції та контролю [181, с.475].

Навички в навчанні – це навчальні дії, які набувають у результаті багаторазового виконання автоматизований характер [129, кн.2,с. 592-593].

Розглядаючи навичку лише як автоматизований, тобто неусвідомлений, компонент дії, неможна до кінця зрозуміти природу навички та використання її у педагогічній діяльності, тому дослідники наділяють навичку елементом усвідомлення як у процесі її формування, так і втілення.

Цю думку підтримує К.К.Платонов. Ці протилежні підходи примирює позиція С.Л.Рубінштейна, який підкреслює, що ступінь усвідомлення дій може бути різною у різних людей. Тому він розуміє під навичками автоматизовані дії, які входять у склад відповідного вміння [166,с.115].

Розглядаючи поняття умінь та навичок, виникають питання, чи доречно використання навичок у виховному процесі, яке місце повинні займати вміння і який зміст вкладається в розуміння вмінь та навичок у цій сфері педагогічної діяльності. О.А.Абдулліна пише у відповідь на такі питання: « Складність, динамічність, багатогранність, творчий характер

педагогічної праці обумовлюють необхідність свідомого й творчого використання різноманітних прийомів і способів роботи... Разом з тим специфічні особливості педагогічної діяльності визначають практичну значимість автоматизації ряду стереотипних дій учителя, роль педагогічних навичок» [1,с.25].

Порівняно з навичками вміння мають більшу рухливість, носять свідомий характер виконання дій з можливостями переходу в творчість. Якщо навичка – це техніка, то вміння – це свідомо технологія. На наш погляд, майбутній вихователь повинен бути озброєний і технологією, і технікою організації дозвілєвої діяльності старшокласників. Ми поділяємо думку тих педагогів, які під педагогічними вміннями виховної роботи розуміють надбану в результаті оволодіння знаннями готовність особистості вчителя ясно і швидко знаходити шляхи раціонального вирішення педагогічних задач і самостійно здійснювати на їхній основі практичні дії в різних педагогічних ситуаціях, зокрема організації дозвілля.

Таке визначення педагогічних умінь допомагає подолати уявлення про вміння лише як оволодіння практичними діями, які склалися в практиці багатьох педагогічних ВНЗ, а навчання та формування умінь зводяться переважно до тренувань, вправ у виконанні практичних дій [34, с.23-24].

Проте для вчителя зовсім недостатньо оволодіння вміннями лише на емпіричному рівні, від нього вимагається свідоме і творче їхнє використання. Система умінь майбутнього вчителя щодо організації виховної роботи на дозвіллі з учнівською молоддю повинна бути достатньо повною, тобто включати вміння, що необхідні у різних компонентах, що складають учительську діяльність. Уміння, що складають систему, повинні бути взаємообумовленими: оволодіння одним з умінь передбачає більш швидке та ефективне оволодіння іншими вміннями певної групи.

Вирішуючи питання про характер умінь виховної роботи, ми спираємося на концепцію І.Г.Огороднікова, який вважає, що всі педагогічні вміння, якими професійно володіє педагог, повинні бути формалізовані. Під формалізованими вміннями він розуміє узагальнені вміння, що визначають принципову схему дій учителя [133, с.2].

У межах нашого дослідження ми виокремили такі педагогічні вміння, які є базовими та універсальними. Н.В.Кузьміна, проводячи дослідження з великою групою вчителів, довела, що вміння, які розвинуті на більш низькому рівні, мають тенденцію компенсуватися за рахунок умінь, які сформовані на більш високому рівні [91].

У педагогічній літературі накопичено значний досвід з проблеми визначення та класифікації педагогічних умінь (С.С.Антоненко, З.Ф.Леонова, А.К.Маркова, К.К.Платонов).

Наприклад, С.С. Антоненко пропонує систему умінь учителя, необхідних для роботи зі старшокласниками [7]. Ця система достатньо повна (включає п'ять груп умінь), замкнена (включає кінцеве число умінь). Проте вміння, що перераховані в системі, неможна вважати узагальнюючими.

А.К.Маркова виділяє дев'ять груп педагогічних умінь, серед яких є загальні та окремі [113]. Вони охоплюють досить широке коло умінь майбутнього вчителя, які характеризують усі напрями його професійної компетенції.

Відштовхуючись від наявних теоретичних обґрунтувань педагогічних умінь, ми беремо за основу ті групи умінь, що мають безпосереднє відношення до підготовки майбутнього вчителя у галузі дозвілєвої діяльності, а саме:

1) вміння при постановці педагогічної задачі орієнтуватися на учня як на активного співучасника виховного процесу;

2) уміння приймати оптимальне педагогічне рішення в складних умовах, гнучко перебудовувати педагогічні цілі та задачі відповідно до зміни педагогічної ситуації;

3) уміння використовувати психолого-педагогічні знання в плануванні та організації виховного процесу;

4) уміння враховувати вікові та психологічні особливості старшокласників, а також їхнє матеріальне та соціальне становище;

5) уміння розширювати поле для самоорганізації діяльності школярів, працювати як з обдарованими дітьми, так і з пересічними і відчуженими, будуючи для них індивідуальні програми;

6) уміння самоаналізу, бачення своїх слабких та сильних сторін, оцінювання свого індивідуального стилю, хронометражу та регулювання процесу й результатів своєї праці;

7) уміння володіти прийомами вирішення комунікативних задач і створення умов сприятливого психологічного клімату в спілкуванні;

8) уміння інтерпретувати внутрішній стан виховника за нюансами поведінки, через засоби невербального спілкування (міміку, жести, кінесику);

9) уміння володіти прийомами риторики для досягнення ефективності в переконанні та пробудження інтересу у вихованця, діяти в умовах публічного виступу, володіти театральною педагогікою;

10) уміння використовувати демократичний стиль керівництва, оволодіння засобами попередження конфліктів та дотримання принципу толерантності;

11) уміння керувати своїм емоційним станом, надавати йому конструктивний, а не руйнівний характер, з гумором ставитись до окремих аспектів педагогічної ситуації, не помічати деяких негативних моментів у спілкуванні з учнями, не боятися зворотнього зв'язку;

12) уміння дотримуватись стійкої професійної позиції педагога, вірити у майбутнє та працювати на майбутнє школи й окремого вихованця;

13) уміння опановувати еталони педагогічної майстерності, здійснювати творчий пошук, використовувати інноваційні технології виховання;

14) уміння оцінювати стан вихованості і виховуваності школярів, розпізнавати у поведінці вихованця узгодженість моральних норм і переконань, створювати умови для стимуляції нерозвинених чи слаборозвинених рис особистості окремих вихованців.

Узагальнюючи перераховані вміння, якими повинен володіти майбутній класний керівник, за напрямками, об'єднаємо їх у три основні групи: перша група – це уміння, що відносяться до *діагностично-аналітичного компоненту* педагогічної діяльності (1,4,6,8,13,14). Друга група – до *конструктивно-проективного компоненту* (2,3,5,12). Третя група вмінь входить до *комунікативно-організаційного компоненту* (7,9,10,11).

Уміння всіх груп взаємопов'язані між собою. Так, наприклад, неможна навчити студентів умінню планувати, якщо вони не будуть уміти вивчати особистість школяра, діагностувати його позицію в колективі. Без складання реального конкретного плану вони не зможуть організувати змістовну дозвілльєву діяльність старшокласників. А без вмінь педагогічного спілкування жоден слушний план або цікавий сценарій не буде реалізований, якщо учитель не володіє уміннями комунікативно-організаційного характеру. Отже, вміння першої – третьої груп становлять систему вмінь організації виховної роботи з учнями на дозвіллі.

Ми сформулювали 14 основних необхідних для практичної діяльності вмінь, з якими обов'язково стискаються майбутні учителі, і запропонували студентам-практикантам визначити рейтинг кожного з даних вмінь. Розділивши кількість позитивних відповідей на загальну кількість

відповідей ми вираховували значущість кожного з педагогічних умінь з точки зору студентів, які ще не пройшли спеціальної підготовки до організації дозвіллевої діяльності старшокласників. Ці дані наведено у таблиці 1.1 (див. таблицю 1.1).

Таблиця 1.1

Рейтинг значущості педагогічних умінь для організації дозвіллевої роботи з старшокласниками за оцінками студентів

№	Уміння	Коефіцієнт значущості
1	Уміння ставити конкретні виховні задачі при організації дозвілля	0,78
2	Уміння спланувати розвивально-пізнавальну дозвіллевi діяльність	0,98
3	Уміння визначити рівень вихованості учня	0,97
4	Уміння створювати сприятливий психологічний клімат у колективі	0,84
5	Уміння скласти методичну розробку основних форм виховної роботи	0,92
6	Уміння оцінювати особисту роль педагога, створювати свій образ	0,75
7	Уміння визначити місце особистості у колективі	0,69
8	Уміння знаходити цікаві, нестандартні форми проведення дозвілля	0,89
9	Уміння швидко орієнтуватись і перебудовуватись	0,68
10	Уміння озброювати учнів способами виконання завдань	0,74
11	Уміння переконувати, доводити, підтримувати увагу та зацікавленість	0,90
12	Уміння залучити всіх, без винятку, старшокласників у цікаву справу	0,92
13	Уміння проводити основні форми позакласної виховної роботи	0,93
14	Уміння помічати за зовнішніми ознаками зміну емоційного стану та настрою вихованців і скорегувати їх	0,99

Аналіз даних таблиці показує, що студенти загалом правильно встановлюють рейтинг педагогічних умінь, розуміють їхню значущість у практичній діяльності. Разом з тим спостереження за діяльністю студентів на практиці, а також молодих учителів (перший-третій рік праці) показують, що між теоретичними уявленнями і практичною реалізацією відповідних виховних дій існує суттєва невідповідність.

Наприклад, уміння проводити основні форми позакласної виховної роботи (з позначкою 0,93 за коефіцієнтом значущості), зрозуміло, може прийти лише з досвідом, так само як уміння оцінювати свою особисту роль і створювати свій образ для позитивного впливу на вихованців, а також уміння скласти методичну розробку основних форм виховної роботи й втілити її у практику.

Намагаючись провести будь-яку форму дозвілєвої діяльності особливо у старших класах майбутні вчителі опиняються у ситуації психологічної кризи: вони відчують труднощі у виборі форм, видів і методів організації такої діяльності; безпорадність перед інертністю або надмірною і недовготривалою активністю учнів; розчарування у результативності виховної роботи

Методисти і вчителі, які оцінюють роботу студентів-практикантів, за звичай трохи завищують оцінку за проведений виховний захід для того, щоб підтримати студента й стимулювати його подальшу роботу. Реальна ж оцінка переважної більшості студентів з усіх умінь, на авторитетну думку викладачів педагогічного закладу, нижча на 2-3 бали.

Студенти не знають особливостей цього напрямку педагогічної праці, думають, що мета виховання досягається сама собою у будь-якому виховному заході, тому не вважають за потрібне її визначити, не можуть підібрати необхідні практичні дії для досягнення виховної мети, не здатні організувати дітей.

У студента складається хибне уявлення про легкість педагогічної праці, тому враження молодих учителів (1-3 роки стажу) від перших кроків у педагогічній роботі часто бувають сповнені розчарувань. Особливо вони підкреслюють труднощі, які виникають в організації дозвілєвої діяльності старшокласників.

Така ситуація цілком пояснювальна. Спеціального курсу з підготовки студентів до організації дозвілєвої діяльності учнів навчальним планом вищого педагогічного закладу не передбачено. Деякі теоретичні та практичні знання, вміння та навички студенти отримують на лекціях, практичних і лабораторних заняттях з педагогічних дисциплін та під час проходження активної практики в оздоровчих таборах і в школі, але, на жаль, останнім часом кількість годин на активну педагогічну практику значно зменшилась, учителям шкіл не оплачується за керівництво студентами-практикантами. Все це негативно вплинуло на якість професійної підготовки майбутніх учителів, особливо з виховної роботи.

Стан готовності студентів педагогічного ВНЗ до організації дозвілєвої діяльності старшокласників, зокрема володіння трьома групами умінь (діагностично-аналітичними, конструктивно-проективними, комунікативно-організаційними), залежить від рівня мовної компетентності студента.

Організація дозвілєвої діяльності старшокласників, як і будь-якої іншої педагогічної дії, неможлива без спілкування, тому що вербальна комунікація є провідним засобом навчання і виховання. До того ж вона може бути яскравим показником міжособистісних стосунків педагога і школярів, а також критерієм психолого-педагогічних умінь майбутніх учителів.

Наші спостереження за особливостями мовного спілкування вчителів з учнями, студентів з учнями на педагогічній практиці, а також учнів між собою показали, що ця форма взаємодії у виховному плані здебільшого

залишається малоефективною. По-перше, бесіда виховного змісту, індивідуальна або групова, виявляється найскладнішою для проведення, тому більшість учителів підмінюють бесіду, діалог – нотацією, монологом. По-друге, учні не вміють спілкуватись між собою, використовувати багаті можливості мовної системи. Найбільш поширеною формою комунікації є галас, брутальні висловлювання (особливо між дівчатами та хлопцями), а також невербальні засоби: енергійна кінесика, міміка. По-третє, у педагогічному ВНЗ недостатньо уваги приділяється формуванню мовної майстерності майбутніх учителів, підготовці їх до оволодіння таким важливим інструментом виховного впливу в різних педагогічних ситуаціях.

Узагальнюючи свої спостереження за мовною комунікацією молодих вчителів та студентів-практикантів з учнями під час виховних взаємодій, ми виявили такі типи вчителів-комунікантів та учнів-комунікантів.

Типи вчителів-комунікантів

1. *Вчитель-«ментор»* - це тип учителя, що постійно повчає. Він характеризується багатослів'ям та марнослов'ям. Його виховні промови довготривалі, виголошуються обвинувальним тоном, іноді гнівним. Цей тип не допускає діалогу, тільки безапеляційний монолог. Тон піднесенно-емоційний. Може виглядати як «самореклама».
2. *Вчитель- «імперативіст»* - це найбільш експресивний тип, який вважає, що виховний вплив повинен базуватися на забороні, наказах та авторитарному тиску. Всі виховні «бесіди» короткі, монологічні, виголошуються, як правило, підвищеним, грізним тоном за допомогою категоричних імперативних конструкцій.
3. *Вчитель-«жартівник»* - це такий, що може бути «душею» школи або навпаки. Все залежить від того, які почуття до дітей приховані за жартівливою формою спілкування: добрі, людяні чи жорстокі,

принизливі. Учитель цього типу не любить довготривалих бесід, але в спілкуванні відшукує ті елементи поведінки, зовнішності, характеру учня, які можна висміяти. Переважна форма комунікації – жвава бесіда.

4. *Вчитель- «байдужий»*. На жаль, є і такий тип учителя. Впроваджуючи свій принцип «зберегти своє здоров'я та спокій», він виявляється як спокійний комунікант. Він, як правило, уникає спілкування у виховних цілях. Форма комунікації – переважно монолог, але не довготривалий. Тон переважно спокійний, менторський, неемоційний. Його мета – якнайшвидше завершити цей нудний захід.

5. *Вчитель- «друг»*. Цей тип учителя є найкращим і найбажанішим для школи. Це добра, небайдужа і розумна людина, яка прагне зрозуміти і виховати дитину. Тому форми бесіди, котрі вона застосовує, варіюються залежно від багатьох чинників: відверта розмова, розмова-сповідь, розмова від щирого серця, розмова «сам на сам», розмова-допит, гнівний монолог, талановито відрежисований діалог тощо. Головний наслідок такої бесіди – емоційне зрушення учнів. Вони за бажанням або проти свого бажання втягуються в бесіду і підпадають під виховний вплив.

Типи учнів-комунікантів

1. *Учень-«мовчун»*. Цей тип є найпоширенішим у ситуаціях «вчитель – учень». Переважна більшість учнів будь-якого віку вважає за краще відмовчатись у моменти виховного спілкування, тобто мовчки перечекати «виховну мовленнєву діяльність учителя», навіть не намагаючись включитись у діалог. Головну роль тут відіграють невербальні засоби комунікації: постань, вираз очей, обличчя, посмішка або її відсутність, міміка, кінесика, тобто виразні жести.

2. *Учень- «агресивний»*. Такими бувають майже всі вихованці в разі неумілого виховного тиску з боку вчителя або під впливом статево-вікових особливостей розвитку. Мовна комунікація має форму зухвалих,

брутальних або неприховано брехливих заяв. Конструкції мовлення короткі, неповні, алогічні, насичені емотивними елементами, вербальними та невербальними: різкими рухами, виразом очей, мімікою тощо.

3. *Учень-«фантазер»*. Цей тип чітко поділяється на два підтипи: «брехун» і «мрійник». Перший – більш розповсюджений. Брехуни в комунікативній ситуації використовують різні мовні конструкції: від слова-речення «Так», «Ні» до зв'язного тексту. Характерною ознакою цих мовленнєвих форм є і постійний повтор таких слів та словосполучень, як «це правда», «чесно», «не брешу», «повірте» та подібних, а також порушення логіки та послідовності викладення фактів (хоча і не завжди, іноді брехня може виглядати дуже переконливою). Брехуни можуть бути і малобалакучими.

Другий підтип – «мрійник». Він менш злостивий, проте теж буває шкідливим, тому що не каже правди, а фантазує, придумує логічні пояснення своєї поведінки, слів або ситуацій. Цей підтип здебільшого балакучий, з розвиненим мовленням. Фантазуючи, він сам вірить у те, що каже, тому його відповіді бувають переконливими й схожими на правду.

4. *Учень – «хамелеон»*. Це тип учня-пристосуванця. Він говорить те, що хоче чути від нього саме цей учитель у відповідній ситуації. Найчастіше це брехливий, але розумний учень, який вміє аналізувати психологію дорослих і використовувати у своїх інтересах. Він відповідає на запитання повним реченням, не поспішаючи, добре подумавши.

5. *Учень – «іудушка»*. Як відомий герой твору Салтикова-Щедріна, це тип улесливого, хитрого комуніканта, який бере активну участь у бесідах, говорить учителеві лише приємні речі, ухиляється від прямих відповідей, він може грати роль будь-якого з типів, крім «відвертого». Вербальні та невербальні форми спілкування у цього типа завжди тихі, стримані, негаласливі. Він говорить, обдумуючи кожне слово. При цьому посміхається, довірливо дивиться в очі вчителя, намагається завжди догодити потрібною фразою.

6. *Учень-«балакучий»*. Майже в кожному класі є такий тип учня, який буде говорити будь-що на будь-яку тему, аби привернути до себе увагу. Він завжди викликає сміх-підтримку своїх однокласників і поблажливий сміх учителів. Це небезпечний тип учня-блязня, який може спотворити серйозний захід (урок чи позакласну роботу), якщо вчитель не зможе його зупинити, але й може вдало зняти напругу дотепним висловом, запитанням тощо, чим допомагає учителеві.
7. *Учень-«відвертий»* - це найбажаніший для вчителя тип учня-комуніканта, проте дуже рідкісний. Він може оперувати повними, правильно та логічно побудованими реченнями. Слід зауважити, що відвертим в розмові може бути будь-який з названих вище типів учнів — все залежить від уміння учителя створювати відповідні умови для відвертого спілкування.

Без сумніву, наведена класифікація не відбиває повного й детального переліку типів комунікантів, вона схематична й умовна, тому що типи бувають змішаними, варіативними. Це залежить від багатьох чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що також підлягає таксономії та вивченню.

Разом з тим наведена класифікація, незважаючи на її схематичність і певну обмеженість, дає підстави наголошувати на необхідності розвитку комунікативної компетентності майбутнього педагога як однієї зі складових загальної підготовки до виховної діяльності, зокрема у позанавчальний час.

Загальновідомо, що успіх професійної освіти уможлиблюється лише за умови позитивного ставлення до обраної професії того, хто навчається. Тому рівень володіння знаннями, уміннями й навичками обумовлюється в значній мірі суб'єктивними й об'єктивними чинниками.

Як слушно зауважують сучасні зарубіжні й вітчизняні психологи і педагоги, раніше школа, як середня, так і вища, головну увагу приділяла формуванню в тих, хто навчається, таких умінь і навичок, котрі пов'язані з

когнітивним розвитком, а не соціальним розвитком [39,с.4-5]. І тільки тепер створюються належні умови для розроблення і впровадження належних особистісно спрямованих методик, які є альтернативою директивному підходові до виховання. Визначальним за таких умов для особистості є цільовий детермінізм, творення майбутнього [39,с.254]. Що стосується ситуації «педагог – учень» або «педагог – вихованець», то це твердження є слухним для обох суб'єктів педагогічного процесу, тобто виховуючи, вчитель удосконалюється сам і, навпаки, у педагога, який досконало володіє педагогічними вміннями, виховна діяльність є найбільш результативною.

Саме інтерес до обраної професії стає головним виміром у вивченні ставлення майбутніх учителів до виховної діяльності.

У ході дослідної роботи нами було виокремлено три основних типи ставлення студентів до виховної діяльності, зокрема до організації дозвілля учнів: *гармонійно-позитивне, ситуативно-позитивне, пасивно-позитивне ставлення*(за термінологією В.І. Воробей) [34].

1. Гармонійно-позитивне ставлення проявляється в тому, що студенти мають стійкий інтерес, пізнавальну активність в опануванні вміннями та навичками організації дозвіллевої діяльності старшокласників. Студенти цієї групи легко вступають у спілкування із школярами, з бажанням проводять виховну роботу. Така діяльність їм подобається, приносить задоволення. Вони виявляють самостійність, ініціативу, творчий підхід, враховують вікові особливості та потреби учнів. Студенти цієї групи усвідомлюють необхідність оволодіння уміннями та навичками організаторсько-виховної роботи.

2. Ситуативно-позитивне ставлення проявляється в тому, що студенти в цілому позитивно налаштовані на професійну діяльність, але в різних ситуаціях виконують виховну роботу по-різному. Студенти цієї групи схильні до впливу свого емоційного стану. У виховній роботі люблять

виконувати одні і ті самі види діяльності, котрі легше і краще їм вдаються. Виховну роботу вони вважають обов'язковою, хоча із задоволенням обійшлися би без її проведення. Студенти цієї групи до кінця не усвідомлюють необхідності теоретичних знань і системи практичних умінь для організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

3. Пасивно-позитивне ставлення проявляється в тому, що за умов загальної позитивної спрямованості студенти цієї групи характеризуються недостатньою активністю, невпевненістю, несміливістю в організації дозвілля учнів. Виховна робота їм подобається, але студенти віддають перевагу репродуктивній формі діяльності під керівництвом досвідченого педагога. Вони виявляють несамостійність у підготовці та проведенні заходів, потребують детальних інструкцій та дріб'язкової допомоги. Студенти цієї групи не прагнуть до удосконалення та поглиблення психолого-педагогічних знань, умінь та навичок.

Наші спостереження за роботою студентів під час активної практики, анкетування та бесіди з ними дозволили визначити причини недостатньої сформованості в них умінь та навичок організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Перерахуємо найважливіші з них:

а) у навчальних планах і програмах з педагогічних дисциплін спеціально не виділено годин на підготовку майбутніх вчителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників; у курсі педагогічної майстерності, на практичних заняттях з підготовки до практики у літніх оздоровчих таборах, а також під час активної педагогічної практики у школах зазначена тема розглядається лише фрагментарно;

б) методисти, організатори з виховної роботи, класні керівники орієнтують студентів на підготовку різного роду масових заходів, які проводяться за стандартизованими сценаріями, без урахування запитів та

потреб сучасної шкільної молоді; нав'язують свої плани виховної роботи, не враховуючи можливості практиканта, його педагогічного потенціалу;

в) студенти, як правило, переважно здійснюють виконавчу функцію і не зорієнтовані на самостійну організаційну діяльність, що не забезпечує їхнє професійне зростання;

г) у процесі організації студентами дозвіллевої діяльності старшокласників відчувається брак знань з методики виховної роботи, психології, загальної ерудиції, що гальмує процес формування вмінь;

д) відсутність у частини студентів установки на творчий підхід до організації дозвіллевої діяльності старшокласників, орієнтація на пасивні традиційні форми виховної роботи, уникання активних форм і побоювання зворотнього зв'язку;

е) низький рівень самооцінки студентів, відсутність аналізу сильних та слабких сторін своєї педагогічної діяльності, хибне уявлення про легкість і простоту майбутньої професії;

є) низький або недостатній рівень комунікативної компетенції значної частини студентів, що ускладнює процес налагодження контакту з учнівською молоддю та управління колективом.

Подолання зазначених недоліків формування педагогічних умінь майбутніх педагогів вимагає не лише спеціальної теоретичної та прикладної підготовки з організації дозвіллевої діяльності старшокласників, а й урахування індивідуальних особливостей студентів, їхньої педагогічної спрямованості, яка виявляється в ставленні майбутнього вчителя до професійних обов'язків.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз теоретичних джерел і практичного досвіду педагогів свідчить, що педагогіка дозвілля – органічна складова частина діяльності

практично всіх працівників системи народної освіти, але головна роль в організації дозвілля школярів лежить на класному керівникові.

Оскільки навчально-виховний процес здійснюється шляхом організації діяльності дитини, а життєва активність особистості виявляється в різноманітних видах діяльності – ігровій, навчальній, трудовій, творчій, дозвіллевій, – то кожний з цих видів повинен організовуватись згідно з психолого-педагогічними вимогами і з урахуванням вікових особливостей.

2. Під поняттям «дозвіллева діяльність старшокласника» ми розуміємо активну і продуктивну взаємодію особистості з об'єктами і суб'єктами її життєвого оточення для задоволення її потреб та інтересів. Вона є важливим потенціалом у вихованні молоді в контексті культурологічної парадигми освіти.

3. Проведене нами дослідження ролі дозвіллевої діяльності старшокласників показало, що вільний час – це час духовного розвитку, бо він надає можливість вільного вибору суспільно значущих ролей, забезпечує умови діяльності, що сприяють доцільному використанню безмежних можливостей молоді.

4. Вивчення результатів науково-дослідницької роботи вчених у цьому напрямі надало підстави зробити висновок, що спостерігається явна перевага наукових праць, присвячених вихованню учнівської молоді перед дослідженнями про підготовку майбутнього вчителя до організації дозвіллевої діяльності.

5. Узагальнення матеріалів дослідження показало, що, по-перше, у житті учнів старшої школи вільний від навчання час посідає важливе місце як час для відновлення фізичних і розумових сил, можливість займатися улюбленими справами; по-друге, вільний час має величезний виховний потенціал, адже він надає можливість вільного розвитку особистості за її бажанням й інтересами, забезпечує умови вибору будь-якої діяльності без

зовнішнього тиску; по-третє, некерованість дозвіллям з боку батьків і школи може мати і позитивні, і негативні наслідки (негативні переважають).

6. За нашими спостереженнями, організація дозвілля у школах знаходиться на низькому рівні; вільний час часто заповнюється нецікавими, формалізованими виховними заходами, на які старшокласники приходять під примусом і без бажання; форми роботи переважно застарілі, не відповідають сучасним запитам молоді; у ті заходи, які проводяться у школі, залучаються лише активісти, немає індивідуального підходу для заохочення всіх школярів. Домінуючим рівнем для старшокласників є споживання культурних благ.

7. За результатами вивчення рівня підготовки вчителя до організації виховної діяльності з учнями у дозвіллі й озброєння його відповідними вміннями та навичками з'ясовано, що цьому напряму приділено недостатньо уваги, а саме: розглядаються загальні принципи та функції виховної діяльності, озброюються студенти формами та навичками у різних напрямках виховання, але не акцентується увага на організації дозвілля учнівської молоді.

8. На наш погляд, уміння, якими повинен володіти майбутній учитель в плані організації дозвіллевої діяльності старшокласників, об'єднуються у три основні групи: діагностично-аналітичні, конструктивно-проективні та комунікативно-організаційні.

9. Причини недостатньої сформованості у студентів умінь та навичок організації дозвіллевої діяльності старшокласників криються у відсутності спеціальної підготовки у цьому напрямі. Подолання їх вимагає розробки методики навчання майбутніх учителів ефективній організації дозвіллевої діяльності старшокласників з урахуванням індивідуальних особливостей студентів, їхньої педагогічної спрямованості, яка виявляється у ставленні до професійних обов'язків.

РОЗДІЛ 2. Методика підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллєвої діяльності старшокласників.

2.1. Моделювання процесу підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллєвої діяльності старшокласників в контексті реалій і перспектив розвитку сучасної освіти

У структурі професійного потенціалу педагога на перше місце висувається інтегральна якість – учительська майстерність. «Педагог – майстер своєї справи – це спеціаліст високої культури, який глибоко знає свій предмет, добре знайомий з відповідними галузями науки або мистецтва, який на практиці розуміється у питаннях загальної та особливо дитячої психології, досконало володіє методикою навчання та виховання» [141, т.2, с.739].

Для того щоб оволодіти майстерністю, треба багато знати й уміти. Треба знати закони і принципи виховання, його складові. Необхідно вміти використовувати ефективні технології навчально-виховного процесу, правильно їх відбирати для кожної конкретної ситуації, діагностувати, прогнозувати й проектувати процес заданого рівня та якості.

«Усе в нашій педагогічній справі, - пише професор Ю.П. Азаров, - у кінцевому рахунку вирішує майстерність. Але яким важким і тривалим за звичай для вчителів буває шлях до майстерності» [4, с. 164].

Існує думка, що істинним майстром-педагогом може стати лише талановита людина з вродженими здібностями. Проте є інші твердження: масова професія не може бути привілеєм особливо обдарованих. У багатьох людей є якості вихователя. Завдання полягає у тому, щоб навчити педагогічній майстерності.

А.С.Макаренко підкреслював, що неможна будувати виховання в розрахунку на талант. «Треба говорити тільки про майстерність, тобто про

реальні знання виховного процесу, про виховне вміння. Я на досвіді прийшов до переконання, що вирішує питання майстерність, яка базується на вмінні, на кваліфікації» [109, т.4,с.236].

Сучасна дослідниця психологічних аспектів праці вчителя Н.В. Кузьміна стверджує, що по-справжньому талановитих учителів не більше 12%, а переважна більшість – це майстри, які зуміли добре оволодіти методами й прийомами навчання і виховання і тому домагаються ефективності в своїй праці [91, с.91].

Отже, напрошується висновок, що вчителя-майстра треба вивчити. Майстерність учителя виявляється насамперед в умінні так організувати навчально-виховний процес, щоб за будь-яких умов домагатися високого рівня знань, розвитку й вихованості учнів. Якщо навчальний процес має більш усталений вигляд з позицій принципів і методів навчання, то організація виховного процесу через його складність, невизначеність і змінність вимагає особливої підготовленості [153,156,157].

Поняття «виховний процес» включає багато складових, однією з яких є виховання у позанавчальний час. Враховуючи величезну роль та педагогічні можливості вільного часу в житті молодшого покоління, майбутні педагоги повинні бути підготовлені до організації дозвілля учнів. Саме на розробку змісту й технології підготовки майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників направлений наш науковий пошук.

Термін «підготовка» є широко вживаним у загально використуваному та вузько спеціальному значенні. У широкому розумінні «підготовка» – це попередні дії щодо створення, організації, будівництва чого-небудь. У спеціальному, педагогічному розумінні «підготовка» - це запас знань, які потрібні для оволодіння спеціалістом з будь-якої галузі. Сучасні наукові теорії розглядають професійну підготовку як окремий етап, щабель у загальному процесі становлення

особистості, наступний за професійною орієнтацією. Цей етап передбачає набуття особистістю базових та спеціальних знань, умінь та навичок, практичного досвіду й стереотипів поведінки, які необхідні для виконання певної професійної діяльності. Поряд з накопиченням інформації, необхідної для усвідомлення сутності майбутньої професії, у ході професійної підготовки майбутніх фахівців поступово відбувається їхня самоідентифікація й самовизначення як професіоналів.

Отже, етап професійної підготовки вчителя – це час, котрий передуює його реальній діяльності в соціальній ролі фахівця та відбувається як певним чином організований процес. Завдання цього етапу полягає в озброєнні особистості ціннісними установками, методологічними засадами та комплексом знань, умінь і навичок щодо обраної професійної сфери.

Багатозначне слово «організація» використовується в нашому дослідженні в узькому педагогічному значенні – «планомірна, впорядкована система умов, дій та суб'єктів – учасників педагогічного процесу» [183,с.397]. Організаційна діяльність учителя пов'язана переважно із залученням учнів до запланованої роботи, співпрацею з ними у досягненні поставленої мети.

Отже, підготовка майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників передбачає оснащення відповідною методикою.

Методика в широкому розумінні в науці визначається як сукупність методів навчання або виховання. Метод в узагальненому значенні – це упорядкований спосіб взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямований на досягнення цілей освіти, виховання і розвитку учнів [43, с.102].

В узькому значенні методика будь-якого навчального предмету – галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності навчання певній

дисципліні, це сукупність певних правил, прийомів, норм пізнання та дій [183, с. 404].

У педагогічній науці давно напрацьовані основні методи, форми й види навчання, які використовуються в будь-якій навчальній дисципліні. Проте невпинні зміни в суспільному житті, а також уведення в навчальний план нових дисциплін потребують постійного розширення та поглиблення кола знань, якими освіта озброює нові покоління, а також оновлення арсеналу методів навчання. Тому для підготовки майбутнього вчителя до організації дозвіллевої діяльності старшокласників необхідна специфічна методика, яка включає визначення змісту даного предмету, навчальне обґрунтування його програми; напрацьовання методів і організаційних форм навчання, які відповідають його цілям і змісту; визначення вимог до підготовки вчителів з даного предмету.

Одним із найперспективніших шляхів реалізації підготовки майбутніх учителів, озброєння їх потрібними знанням і практичними навичками є впровадження активних форм і методів навчання. Активні методи навчання поєднують форми індивідуального і колективного засвоєння професійно-педагогічних знань, умінь і навичок.

У класифікації, наведеній колективом авторів під керівництвом В.І. Рибальського, особливості методів активного навчання визначено так: «Методи активного навчання відрізняються від інших методів, котрі використовуються у вищих навчальних закладах та інститутах післядипломної освіти, такими основними особливостями:

- вимушеною активізацією мислення (вимушеною активністю). Суть цієї особливості в тому, що той, хто навчається (студент, слухач), мусить бути активним незалежно від того, бажає він цього чи ні;

- доволі тривалим часом залучення тих, хто навчається, у навчальний процес. Інакше кажучи, активність має не короткочасний, не епізодичний, а довготривалий характер: період активної роботи тих, хто навчається,

зіставляється з періодом активної діяльності того, хто навчає, - викладача, навчальної машини;

- самостійним творчим виробленням рішень тих, хто навчається;
- підвищеним ступенем мотивації й емоційності» [119].

За цією класифікацією всі методи активного навчання поділяються на *імітаційні й неімітаційні*. До *неімітаційних* належать традиційні форми занять: проблемна лекція, практичне заняття, лабораторна робота, семінар, тематична дискусія, дипломна й курсова роботи, використання навчальних машин, науково-дослідна робота студентів, групова консультація тощо. До *імітаційних* віднесено: неігрові – аналіз конкретних ситуацій, імітаційні вправи; ігрові – ділову гру, розігрування ролей, ігрове проектування [208, с. 7].

На наш погляд, у підготовці майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників визначальну роль грають саме імітаційні, ігрові методи навчання, тому що при застосуванні таких методів студент змушений активно здобувати, переробляти, реалізовувати навчальну інформацію, переживаючи її в уявній педагогічній ситуації як реальну. Це забезпечує значно якісніше порівняно з традиційними способами засвоєння навчального матеріалу.

Означена сфера педагогічної діяльності має суто прикладний характер, тому наголос у виборі відповідних методів навчання ставиться саме на інтерактивних, серед яких перше місце належить навчально-педагогічній грі.

Сучасна психологія визнає, що гра охоплює всі періоди життя людини. Це важлива форма її життєдіяльності, а не вікова ознака. Людина з грою не розлучається все життя, змінюються лише її мотиви, форми проведення, ступінь вияву почуттів та емоцій. Розробленням теорії ігор, з'ясуванням ролі, структури і значення гри в навчанні займалися

психологи Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, Д.Б. Ельконін та інші. Високо оцінюють гру й практичні педагоги.

А.С.Макаренко зазначав, що тільки та гра є педагогічно цінною, в якій особистість активно діє, мислить, будує, комбінує, моделює людські взаємини. За цих умов вона виконує в грі різні ролі: організатора, виконавця, творця, знаходить умови для виявлення своїх здібностей та життєвої активності [110, с. 56].

Гра – одна з найефективніших складових методів активного навчання, вона використовується для узгодження й прийняття певних цінностей як у плані комунікації, так і в плані визначення підходів, варіантів і технологій рішення професійних задач [199, с. 8].

Ігровий метод – це спосіб взаємодії учителя й учнів (учня), зумовлений грою, що веде до реалізації дидактичних задач і цілей навчання. Для ігрових методів характерні певні особливості, що відрізняють їх від традиційних:

- наявність ігрових моделей об'єкта, процесу або діяльності;
- активізація мислення і поведінки;
- високий ступінь задіяності у навчальному процесі;
- посилення емоційності, творчий характер заняття;
- самостійність у прийнятті рішення;
- бажання набути вмінь і навичок за відносно короткий термін [199, с. 6].

Розрізняють такі ігрові методи, як ігри-вправи, ігрова дискусія, ігрова ситуація, навчально-рольова (ділова) гра [172, с.17;201, с.84].

У підготовці майбутніх учителів-організаторів дозвілєвої діяльності старшокласників ми використовували такі ділові ігри: імітаційні, операційні, рольові, діловий театр, психодраму.

Імітаційні ігри імітують діяльність будь-якої організації (у нашому випадку – класу). Операційні моделюють робочий процес, проводять

його в умовах, які імітують реальні (у нас - організація дозвілля). Рольові – в іграх відпрацьовується тактика поведінки, дій, виконання функцій, обов'язків конкретної особи (педагога, котрий організує дозвіллеву діяльність). «Діловий театр» - розігрується ситуація, поведінка людини в даних умовах. Психодрама – це також театр, але соціально-психологічний, в якому відпрацьовується вміння відчувати ситуацію в колективі, оцінювати та змінювати стан іншої людини [199, с. 11].

Формування педагога нового типу – ініціативного, мислячого, самокритичного – можливе лише за умови наближення навчання у вищому педагогічному закладі до реальної професійної діяльності. П.М.Щербань визначає метою педагогічних ігор «формування у студентів уміння вже під час навчання... поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю» [210, с.34]. Як студент виявлятиме себе у навчально-педагогічних іграх, таким він здебільшого буде й у самостійній педагогічній діяльності. Використання навчальних ігор сприяє зменшенню труднощів адаптаційного періоду молодого вчителя на початку його трудового життя.

Гра дозволяє: діагностувати стан колективу слухачів, здійснювати прямий і зворотній зв'язок, реалізовувати навчальну, розвивальну і виховну функції, створювати умови для творчої діяльності, учитися самостійності, відповідальності, розумному індивідуалізму, визначати пріоритетні напрями діяльності, формувати вміння розробляти й приймати управлінські рішення, учитися формулювати і висловлювати думки, уживатися в різні ситуації і рольові позиції, учитися працювати в малих групах і з малою групою, учитися аналізувати і знаходити вихід з проблемних ситуацій, учитися експромту в умовах дефіциту часу й інформації [199, с.10].

Додамо такий немаловажний фактор, як емоційне переживання, котре супроводжує діяльність студента під час гри. Це закріплює набуті уміння і навички, переводить їх у довготривалу пам'ять.

Ділова гра – це модель навчального процесу, що базується на спонуканні слухачів до таких розумових операцій, як інтерпретація, побудова висновків і узагальнень. Гра сприяє формуванню у студентів критичності мислення. Навчально-педагогічна гра являє собою практичну групову вправу з виробленням оптимальних рішень, застосування методів і прийомів у штучно створених умовах, що відтворюють реальну обстановку чи психолого-педагогічну ситуацію, наприклад у дозвіллевій діяльності старшокласників. Учасники гри у процесі імітаційного моделювання виховних заходів, розв'язування проблемних психолого-педагогічних ситуацій одержують нове конкретне уявлення про сутність своєї майбутньої діяльності.

Їх взаємодія в грі регламентується певними правилами, котрі відображають реальні умови й закономірності. У процесі гри студенти приймають низку варіантів рішень і рекомендацій, виробляють оптимальні колективні рішення, освоюють ефективні методи і прийоми проведення виховних заходів [210, с. 28].

На думку педагогів, навчально-педагогічні ігри варто застосовувати на всіх практичних заняттях з педагогіки, методики виховної роботи й основ педагогічної майстерності. В цілому погоджуючись з цим, ми вважаємо, що для оволодіння уміннями і навичками прикладної педагогіки цього недостатньо. Для підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників необхідно впровадити у навчальний процес спеціальний курс типу майстер-клас, програма якого повністю побудована на ігрових методах.

Використання гри у навчальному процесі передбачає сумісну діяльність студентів, тому ще одним важливим методом є метод командного (групового) навчання.

Ефективне навчання, що веде до формування необхідних умінь та навичок організації дозвіллевої діяльності старшокласників, спирається на

діалог та дискусію. Розмови мають вирішальний вплив на мислення людини, тому у спільній діяльності студенти більш креативні, логічні, гнучкі, ніж у процесі індивідуального мислення. Командне навчання сприяє формуванню вміння працювати в команді (групі).

Цей метод передбачає спільне, групове досягнення визначених цілей за певний термін. Це метод, коли кожний член групи навчається в іншого. Це не є формалізоване навчання, а створення умов для обміну думками, творчими знахідками тощо. Як вважають сучасні дослідники, під час групової діяльності відбувається створення нових знань, нових поглядів на традиційні явища і поняття.

Так, І. Дзежговська наводить приклади використання спільної діяльності для створення нових знань в Японії [48, с.163-164]. Японські дослідники вважають, що «знання – це не тільки факт, який можна виразити словами і числами, не лише явні вміння, а насамперед те, що нелегко помітити і висловити. Це так звані “приховані знання”, що включають інтуїцію, індивідуальний досвід, цінності, емоції та ідеали» [48, с.164].

Використання групового методу для підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників сприяє розвитку не лише індивідуальних, але й групових умінь, збагачує студентів емоційно-ціннісними знаннями.

Мистецтву праці з групою школярів необхідно постійно вчитися, вдосконалюючи свої вміння. Перелік необхідних умінь для організації дозвіллевої роботи зі старшокласниками поданий нами у першому розділі (див. перший розділ). Студенти повинні засвоїти визначені групи умінь діагностично-аналітичного, конструктивно-проективного та комунікативно-організаційного компонентів під час навчання за спеціально розробленим практичним курсом типу майстер-клас, а також при виконанні різних форм навчальних вправ та завдань практичного

характеру для підготовки до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Найскладнішим в організації будь-якої групової діяльності, особливо дозвіллевої, є її змістовна сторона: чим саме буде наповнена діяльність учасників цієї діяльності, які відносини формуються у процесі спільної справи, які почуття та враження стануть переживати діти. Не форми, не засоби, не обраний вид діяльності й навіть не задачі і методика мають тут вирішальне значення – успіх визначається змістом діяльності, тобто ціннісними відносинами та почуттями, які проживаються дітьми в ході спільної цікавої справи.

Навчити студента наповнювати свою діяльність таким змістом є одним із завдань навчально-методичного комплексу, який впроваджується під час навчання у вищому педагогічному закладі, зокрема для підготовки майбутнього вчителя до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Для підвищення ефективності навчання майбутніх учителів організації дозвіллевої діяльності старшокласників моделюються психолого-педагогічні ситуації, за якими студенти мають набувати практичних знань, умінь та навичок. Тому особливо наголосимо на моделюванні як одному з дійових методів пізнання та перетворення світу, який отримав особливо широке розповсюдження з розвитком науки.

Моделювання в якості універсальної форми пізнання використовується при дослідженні і перетворенні явищ в будь-якій сфері діяльності. Модель є аналог, замісник досліджуваного об'єкту. Модель – це система дослідження, яка є засобом отримання інформації про іншу систему [183, с.434 - 435].

Модельний характер сучасної педагогічної науки показує, що задача формування науково-теоретичного типу мислення може бути успішно вирішена лише тоді, коли наукові моделі досліджуваних явищ займають у

змісті навчання відповідне місце з тим, аби студенти усвідомили та оволоділи моделюванням як методом пізнання. Разом з тим моделювання як найвища та специфічна форма наочності повинне широко використовуватись у практичному плані для побудови і фіксації загальних схем дій, прийомів, операцій, якими мають оволодіти студенти під час вивчення складних педагогічних понять.

Якість виховного процесу, що гарантує виховний результат, забезпечується таким педагогом, чия свідомість озброєна моделлю виховання з усіма необхідними та достатніми компонентами.

На наш погляд, якісна організація виховного процесу у позанавчальний час може здійснюватися лише за умов впровадження адекватної науково-педагогічної моделі з урахуванням соціально-психологічних чинників та вимог часу. У професійній свідомості вихователя відбувається мисленнєве накладання моделі на досліджуваний об'єкт з метою діагностики того, на скільки об'єкт відповідає моделі. Педагог-професіонал це робить постійно і майже автоматично завдяки мисленнєвій навичці. Отже, майбутнього педагога необхідно озброїти не лише теоретичним уявленням про модель виховання, але й системою вмінь та навичок її впровадження, а також самостійного моделювання.

«Моделювання виховного процесу (проекування ситуацій, способів діяльності у цих ситуаціях, реалізація певного змісту виховання через оптимальні форми діяльності вихованців тощо) дозволяє заздалегідь прогнозувати перетворення, синтезування знань вихованців, їх умінь, природних здібностей та використання цих факторів під час вирішення виховних цілей»[69, с.92].

З позицій психолого-педагогічних наук модель виховного процесу можна розглядати як систему факторів, що сприяє саморозвитку, самовдосконаленню та самореалізації особистості у взаємодії з факторами соціального і психолого-педагогічного впливу на конкретну особистість.

Сучасна педагогічна думка знаходиться у пошуку ефективних і дійових моделей виховання: *лінійних, концентричних, ступеневих* тощо. Моделі можуть бути представлені у детальному описуванні або у вигляді стислих схем, таблиць тощо. Так, А.Й.Капська, пропонуючи модель умовного виховного процесу, представляє її у вигляді п'яти кіл, у центрі яких розміщено ядро – особистість вихованця, а кожне коло – це певний набір факторів (індивідуальних, психолого-педагогічних, соціально-педагогічних та соціальних). Детальний розгляд кожного блоку факторів відображує особистість як складну «сукупність індивідуальних структурних, функціональних, психічних, свідомих і діяльнісних якостей людини, які формуються в процесі виховання і проявляються найбільш повноцінно у сфері предметно-перетворюючої діяльності» [69,с.92; 70,с.50].

Н.Є.Щуркова пропонує модель виховного процесу у вигляді «цибулини», умовно змальовуючи таку сферичну методика, при якій знімаються або накладаються «шар за шаром» усі чинники та показники формування особистості, поки не виявиться відповідність виховних дій мірі засвоєння особистістю цінностей і соціально-ціннісних відношень» [214,с. 273].

У пропонованій моделі дослідниця розглядає дві «цибулини»: одна сферична модель – це послідовність операцій педагогічного аналізу виховного результату щодо вихованця, тобто «пошаровий» аналіз вихованості школярів; друга модель – це послідовність операцій педагогічного аналізу професійної діяльності вчителя, тобто «пошаровий» аналіз виховної діяльності педагога.

Ці дві сторони моделі взаємопов'язані та взаємообумовлені. Вони сходяться в ядрі, котре являє собою вихованість дітей як продукт педагогічної майстерності вихователя. Критерії оцінки цього шару праці – це гуманістична позиція педагога і ціннісне ставлення до життя і людей,

сформоване в учнів. [214, с. 275]. Така модель надає можливість чіткого аналізу діяльності досвідченого педагога, проте для початківця необхідна більш детальна розробка методичних підходів до кожного із складників.

Н.М.Михайлова і С.М. Юсфін визначають педагогічну модель як «модель педагогічної діяльності, в котрій представлено задум очікуваного результату (мета), визначено його сенс (тобто позначено місце цього задуму в цілісному освітньому процесі, заявлено його місце у генеральній, стратегічній цілі), дано характеристику засобів та умов, які необхідні для реалізації очікуваного результату, вказані суб'єкти діяльності» [120, с.89].

У пропонованій авторами моделі педагогічної підтримки дитини накреслено таких три структурних елементи: 1) моделювання мети підтримки, яке здійснюється шляхом пошуку відповідей на ряд питань – «точок роздуму»; 2) проектування як перетворення концептуальної моделі на практичну діяльність щодо підтримки дитини, котре здійснюється на основі спеціального плану-проекту; 3) співвідношення позицій дорослого і дитини як основа педагогічної підтримки, яке реалізується на основі гуманістичного виховання [120, с.89-111].

Як бачимо, процес моделювання, а також вид моделі обумовлюються виховною метою, сферою її застосування й індивідуально-характерологічними особливостями суб'єктів педагогічної дії.

Наш науковий пошук моделі найбільш ефективною підготовки майбутніх вчителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників на основі традиційних та інноваційних методів, форм і видів практичної роботи базувався на гуманістичному принципі обережного ставлення до кожної особистості, особливо молодій людині, та концептуальному положенні про формування гармонійно розвинутої особистості. Схематично пропоновану педагогічну модель можна представити у такій таблиці (див. таблицю 2.1).

Таблиця 2.1

**Модель дій педагога – організатора дозвіллевої діяльності
старшокласника**

<i>Етапи дій</i>	<i>Зміст діяльності педагога</i>	<i>Правила для педагога</i>
<p>1. Організаційний</p> <p>2. Реалізаційний (керування, наставництво, партнерство, підтримка).</p> <p>3. Аналітично-корекційний (аналіз, самоаналіз)</p>	<p>- Визначення теми виховного заходу; - формування виховної мети; - вивчення інтересів, потреб учнів; - планування; - підбір і вивчення необхідних матеріалів.</p> <p>- Розробка сценарію (плану) спільної цікавої справи; - розподіл доручень між учнями; - репетиції (тренування); - здійснення задуму.</p> <p>- Обговорення СЦС; - оцінювання вкладу кожного; - оцінювання емоційного стану; - врахування помилок; - святкування досягнень; - складання нових планів.</p>	<p>1) захід повинен мати пізнавально-розвивальний характер; 2) будь цікавим, будь сучасним, будь гнучким; 3) умій спілкуватися: прислухайся до кожного, а не лише говори сам;</p> <p>4) до загальної справи залучай усіх без винятку; 5) радься з учнями, з колегами; 6) будь творчим; 7) будь артистичним; 8) будь уважним, будь щедрим на заохочення;</p> <p>9) ніколи нікого не висміюй; 10) критикуй конструктивно; 11) вислухай критику спокійно; 12) обдумуй кожний крок, кожне слово; 13) не бійся визнавати свої помилки; 14) пам'ятай, що ти – взірець для своїх вихованців у всьому.</p>

Виголосивши людину найвищою цінністю на землі, психолого-педагогічні науки обґрунтували процес виховання як *гуманістичне виховання*. Гуманістичне виховання декларує нову характеристику змісту виховного процесу. Гуманістичне виховання – це сприяння формуванню особистості дитини як людини-гуманіста в умовах гуманістичного ставлення до людини, що є обов'язковою характеристикою виховної системи. Гуманістична позиція у вихованні передбачає: безумовну повагу до людини, недоторканість особистості, прийняття індивідуальної даності людини.

«Відомо, що гуманістична концепція не зводиться до якихось конкретних технологій чи методів навчання, - це цілісна орієнтація в основі якої – перебудова особистісних установок педагога... Гуманістичний підхід в освіті апелює до індивідуалізації і диференціації навчання, що передбачає використання нормативів і відповідно програм розвитку до радості учня, до процесу творчості. Найважливіше в даному підході – формування в учнів не лише нормативних знань, але передусім механізмів самонавчання і самовиховання з урахуванням максимального включення індивідуальних здібностей кожного учня» [61, с. 54-55;16,с.24].

Покладаючи в основу моделі підготовки вчителя до організації дозвіллевої діяльності старшокласників гуманістичну концепцію, ми маємо на увазі двосторонність цього явища: з одного боку, студент навчається у вищому навчальному закладі на основі гуманістичної концепції і тому формується як фахівець нового типу, а з другого – він практично опановує такий підхід, який зможе застосувати у майбутній професійній діяльності, формуючи гуманістичні відносини з дітьми і створюючи комфортні умови для розвитку кожної дитини.

Змістовним елементом цілей гуманістичного виховання є формування у школяра життєвих перспектив. Людині, яка зростає, необхідно допомогти сформувати такі життєві перспективи, які мають суспільне

значення та відповідають його індивідуально-психологічним установкам та потребам з позицій життя, яке гідне людини.

Образ життя складається з трьох компонентів: системи діяльності людини як способу його взаємодії із світом, системи цінностей і ціннісних відношень, котрі проживаються людиною, а також усвідомлення сенсу життя людини на кожний момент її буття.

Для того щоб сформувавши такий образ життя і соціально значущі життєві перспективи у школяра, педагог повинен впроваджувати у виховний процес *аксіологічний підхід*.

Підготовка майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників повинна впроваджуватись на основі аксіологічного підходу у вихованні. За визначенням філософів, аксіологія – це філософське вчення про цінності для людини і суспільства [180,с. 62].

У сучасній філософській літературі цінності розглядаються як здатність речей, ідей і т.п. виступати засобом задоволення потреб окремих індивідів і соціальних груп; специфічна форма прояву відносин між суб'єктом і об'єктом з метою задоволення потреб суб'єкта; специфічні утворення у структурі індивідуальної або суспільної свідомості, які є орієнтирами особистості й суспільства [18, кн.2,с.153].

Перетворення у суспільстві, з одного боку, ведуть до девальвації традиційних суспільних цінностей, ціннісних настанов, на які була зорієнтована освіта. З іншого боку, ці перетворення сприяють розвитку нової, ціннісної свідомості й поведінки, що викликає необхідність розробки аксіологічних підходів у вихованні.

Педагогічна наука в кінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. переживає глибоку внутрішню трансформацію, яка виявляється у зміні освітніх парадигм, ціннісних орієнтацій. Змінюються не лише зміст освіти та традиційної методичної бази, але й роль освіти у сучасному світі, ставлення до неї людей, корегуються ціннісні акценти в системі виховання.

Філософи і педагоги основними цінностями для сучасної людини визначають Істину, Знання, Мораль. Разом з тим сама людина є найвищою цінністю. Цінність особистості полягає в її мудрості, орієнтації на самосвідомість [38].

Ідеї та теорії визначних педагогів завжди відображали в тій чи іншій мірі етичні вчення філософів, їхні погляди на проблему цінностей. Такі ціннісні категорії, як «добро», «істина», «краса», вивчаються педагогікою, позаяк вони розкривають зміст моральних вимог до людини. Проблема формування високоморальної поведінки людини у процесі її виховання вирішується на основі цінностей як нормативів, регуляторів діяльності (цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі, цінності-засоби) [178, с.67-68].

Педагогічна аксіологія – це область педагогічного знання, яка розглядає освітні цінності з позиції самоцінності людини і здійснює ціннісні підходи до освіти на основі визнання цінності самої освіти. Створюючи ієрархію освітніх цінностей, педагогічна аксіологія визначає *ціннісну свідомість, ціннісне ставлення та ціннісну поведінку особистості* [178, с.5-6].

Ціннісна свідомість – це форма відображення об'єктивної реальності, яка дозволяє суб'єкту визначити простір своєї життєдіяльності як морально-духовне [178,с.121].

Ціннісне ставлення – це внутрішня позиція особистості, яка відображує взаємозв'язок особистісних і суспільних значень [178, с.124].

Ціннісна поведінка визначається як цілеспрямовані дії людини, внутрішніми регуляторами котрих є ціннісна свідомість, ставлення, орієнтації [181, с.23].

Стратегічною метою виховного процесу є формування ціннісної свідомості та ціннісного ставлення до життя і людей. Рівень сформованості цих чинників вихованості виявляється через ціннісну

поведінку. Ціннісна поведінка заснована на відповідальності: людина несе відповідальність за дотримання норм моралі і за свої вчинки насамперед перед собою. Цінності соціуму стають його особистими і починають керувати поведінкою людини. Регуляторами ціннісної поведінки є любов, самоповага, гордість, честь, мужність, совість, тому що ціннісна поведінка – це завжди емоційна поведінка [175, с.133].

З цього випливають завдання організації виховного процесу старшокласників у позанавчальний час, що мають за мету формування ціннісних орієнтацій особистості. Вершиною системи ціннісних орієнтацій є життєвий ідеал – образ бажаного майбутнього. Ціннісні орієнтації, на думку дослідників, структура багатоконструктивна: вона включає в себе когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти [19, с.68].

Саме у дозвілєвій діяльності, коли молода людина розкривається з більшою повнотою своїх рис та моральних установок, тому що не знаходиться під пильним наглядом педагогів і батьків, найяскравіше виявляється поведінковий компонент у системі цінностей особистості.

Виходячи з положення про те, що гуманістично спрямоване виховання передбачає обопільність участі вихователя і вихованця, ціннісні орієнтації повинні співпадати в обох суб'єктів.

Цінності професійно-педагогічної діяльності (за З.І.Равкіним) включають: покликання до праці вчителя-вихователя; відповідальність за обрану професію; талант педагога, його пошуково-дослідницька, інноваційна діяльність; комунікативні здібності, позитивний стиль спілкування з учнями; професіоналізм педагога, який характеризується його орієнтацією на інтелектуальні, моральні та естетичні цінності освіти [161, с.3-10].

Зрозуміло, що здійснювати аксіологічний підхід у вихованні школярів може лише педагог, для якого морально-духовні цінності є частиною його світосприйняття, його особистісними переконаннями. Тому підготовка

студентів до майбутньої педагогічної діяльності передбачає формування в них ціннісної свідомості, а також озброєння їх уміннями виховувати ці цінності у своїх учнів.

У процесі організації дозвіллевої діяльності старшокласників педагог враховує такі аксіологічні функції кожного заходу: трансляцію здобутків культури; збереження національних традицій в умовах глобалізації, яка уніфікує культурне різноманіття; передачу моральних норм; соціалізацію учня, його адаптацію до постійно змінюваної соціальної ситуації.

Досвід, що склався історично, показує, що інформація, яка формує свідомість, не здійснює ефективного впливу на поведінку людини [207, с. 104]. «Суть виховання – у залученні вихованця до цінностей вихователя, а не в інформуванні про цінності, не в їх вивченні і не в їх нав'язуванні... - у перетворенні цінностей суспільства в цінності особистості» [64,с.176]. Між освітою та зміною поведінки існує глибокий розрив, тому пошук сучасними зарубіжними та вітчизняними педагогами і психологами подолання даного розриву відображує значущість у вихованні ціннісної свідомості, ставлення, поведінки особистості в їхньому взаємозв'язку та єдності.

Здійснення аксіологічного підходу в організації дозвіллевої діяльності старшокласників уможлиблюється за умов впровадження таких елементів:

- задіювання внутрішніх моральних цінностей, які є в кожній особистості (або які декларуються), на основі яких розвивається соціально корисна людина;
- створення традицій, ритуалів, які сприяють підтримці емоційного стану суб'єктів виховного процесу;
- формулювання правил і норм поведінки, які виконуються всіма або переважною більшістю суб'єктів виховного процесу;
- пошук стилю керування, який відповідає ціннісним уявленням суб'єктів виховного процесу;

- створення мікроклімату, характеру взаємовідносин на основі вільного вибору, взаємопідтримки, визнання прав інших і т.п.

Опанування методикою здійснення аксіологічного підходу у виховному процесі під час організації дозвілєвої діяльності старшокласників базується на практичному відпрацьовуванні: у спостереженнях за поведінкою інших людей, в аналізі вчинків та висловлювань інших та самоаналізі, на спеціальних тренінгах, у моделюванні віртуальних ситуацій. Під моделюванням у даному випадку розуміється процес відтворення ціннісної поведінки, створення моделей, які демонструють правильні дії у відповідних ситуаціях, зразки міжособистісних стосунків на основі моральних норм.

Така методика ефективна у підвищенні переконаності особистості у своїй ціннісній поведінці. Основним критерієм сформованості ціннісних орієнтацій, за дослідженнями психологів, є моральні переживання дитини. На їхню думку, загроза втрати дружби, любові, симпатії значущої для дитини особи породжує у неї почуття сорому, докори сумління. Моральні переживання виникають тоді, коли дитина розуміє причинно-наслідковий зв'язок між своїм вчинком і загрозою втрати любові батьків або значущої людини. Емоції, які переживають учні, сприяють переходу знання про моральні цінності в переконання, отримана інформація набуває особистісного сенсу, формується ціннісне ставлення школяра до дійсності. Найважливіша соціальна функція емоціонального впливу обумовлена тим, що через емоцію відбувається ціннісне засвоєння світу; вона є фактором внутрішньої детермінації відносин і поведінки особистості [5,21].

Таким чином, гуманістична концепція логічно виводить на обережне ставлення до кожної особистості, на формування усвідомленого ставлення до дійсності, на перетворення в особистісні переконання ціннісних вимірів тобто на *особистісно орієнтоване* виховання.

За дослідженнями відомого українського психолога І.Д.Беха, «особистісно орієнтоване виховання має за мету формування і розвиток у дитини особистісних цінностей. Лише вони завдяки своїм сутнісним показникам здатні виконувати функцію вищого критерію для орієнтації індивіда в світі й опори для особистісного самовизначення [18, кн..1,с.5-6]. Тому майбутні педагоги вже під час навчання у вищому навчальному закладі повинні тренуватися планувати й впроваджувати свої виховні дії з цих позицій, зокрема при організації дозвілєвої діяльності старшокласників.

Разом з тим і навчання майбутніх учителів у стінах вищого педагогічного закладу повинно здійснюватись з орієнтацією на особистість студента з формуванням у нього стійких моральних переконань, з озброєнням його вміннями аксіологічної педагогіки.

У ході науково-дослідної роботи з визначеного напрямку було поставлено запитання, які цінності життя визнають старшокласники і студенти – майбутні вчителі; чи уявляють останні, як здійснювати принцип ціннісного виховання, зокрема під час дозвілєвої діяльності учнів.

Ми вивчили ціннісні орієнтації учнів старших класів Вінницької СЗОШ № 3 (всього 110 опитаних) методом тестування і з'ясували, що матеріальне забезпечення, гроші, багатство є найпривабливішими для сучасних школярів (90% опитаних).

Навпаки, духовні цінності не виносяться переважною більшістю учнів на перше місце, лише 10 % опитаних визнали важливими поняття Краси, Розуму, Любові.

Паралельно з цим дослідженням ми провели тестування студентів 2-3 курсів Вінницького педагогічного університету (усього - 72 особи). Цікаво, що більшість студентів розуміє цінність таких духовних чинників, як Розум, Краса, Істина, Любов для виховання підростаючого покоління (82,7%). Натомість майже всі вони відповіли, що не знають, яким чином

треба виховувати духовні цінності у старшокласників, не задумувались про це. Лише 5% опитаних назвали таку форму, як виховання на зразках (образів позитивних героїв з художніх творів, фільмів; біографій видатних людей тощо).

Що стосується визначення найголовнішого для себе, то майже третина респондентів (25,3%) назвала матеріальні блага. Приблизно 2% опитуваних не дали чіткої відповіді на поставлені питання, що свідчить про те, що вони теж не обирають беззастережно духовні цінності. Можна також припустити, що приблизно 15% тих студентів, які надали перевагу духовним цінностям, не були відвертими у своїх відповідях.

Таким чином, лише 47,7% опитаних майбутніх учителів розуміють перевагу духовних цінностей над матеріальними. Це пояснюється соціальними й особистісними чинниками, а також тим, що студенти не усвідомлюють важливість визначених чинників виховання, не вміють оцінювати свою роль у виховному процесі з позиції майбутнього, а не сьогоденного буття.

Отже, для підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників накреслено наступні шляхи:

- сформулювати педагогічні умови, за яких ця підготовка буде здійснюватись найбільш ефективно;
- розробити спеціальну методику озброєння студентів комплексом знань, умінь і навичок щодо організації дозвіллевої діяльності учнів старших класів на засадах сучасних інноваційних педагогічних технологій;
- створити адекватну науково-педагогічну модель підготовки майбутніх учителів у цьому напрямі з урахуванням соціально-психологічних чинників та вимог часу, а саме: гуманістичної концепції та аксіологічного підходу в особистісно спрямованому вихованні.

2.2. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників

Модернізація системи освіти, як це визначено в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, спрямовується на впровадження гуманістичної системи виховання, широке використання надбань народної педагогіки і культури, формування особистості сучасного педагога з високими кваліфікаційними якостями.

Сучасну вітчизняну модель професійно-педагогічної підготовки, спрямовану на передачу майбутньому спеціалісту необхідних знань, умінь, навичок сформували провідні українські вчені, зокрема І.А. Зязюн у галузі дидактики, І.Д. Бех на царині виховання. Вони акцентують увагу на необхідності зміни стратегічних глобальних цілей педагогічної освіти, перестановки акценту зі знань спеціаліста на його людські, особистісні якості, які постають водночас і як ціль, і як засіб підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Спираючись на ці провідні ідеї, а також на теоретичні розробки і практичні здобутки педагогів з досліджуваної проблеми, ми сформулювали **педагогічні умови**, які забезпечать ефективну підготовку майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників.

Підготовка майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників становить собою складну систему навчальних та виховних чинників. Вона базується на *концепції гуманістичного виховання*, передбачає розробку *навчально-методичного комплексу* з урахуванням сучасних *ефективних технологій* виховної діяльності для засвоєння відповідного *набору знань, умінь та навичок*, які детермінують оволодіння студентами професійною компетентністю, впроваджується на основі *аксіологічного підходу* (див. рисунок 2.1.).

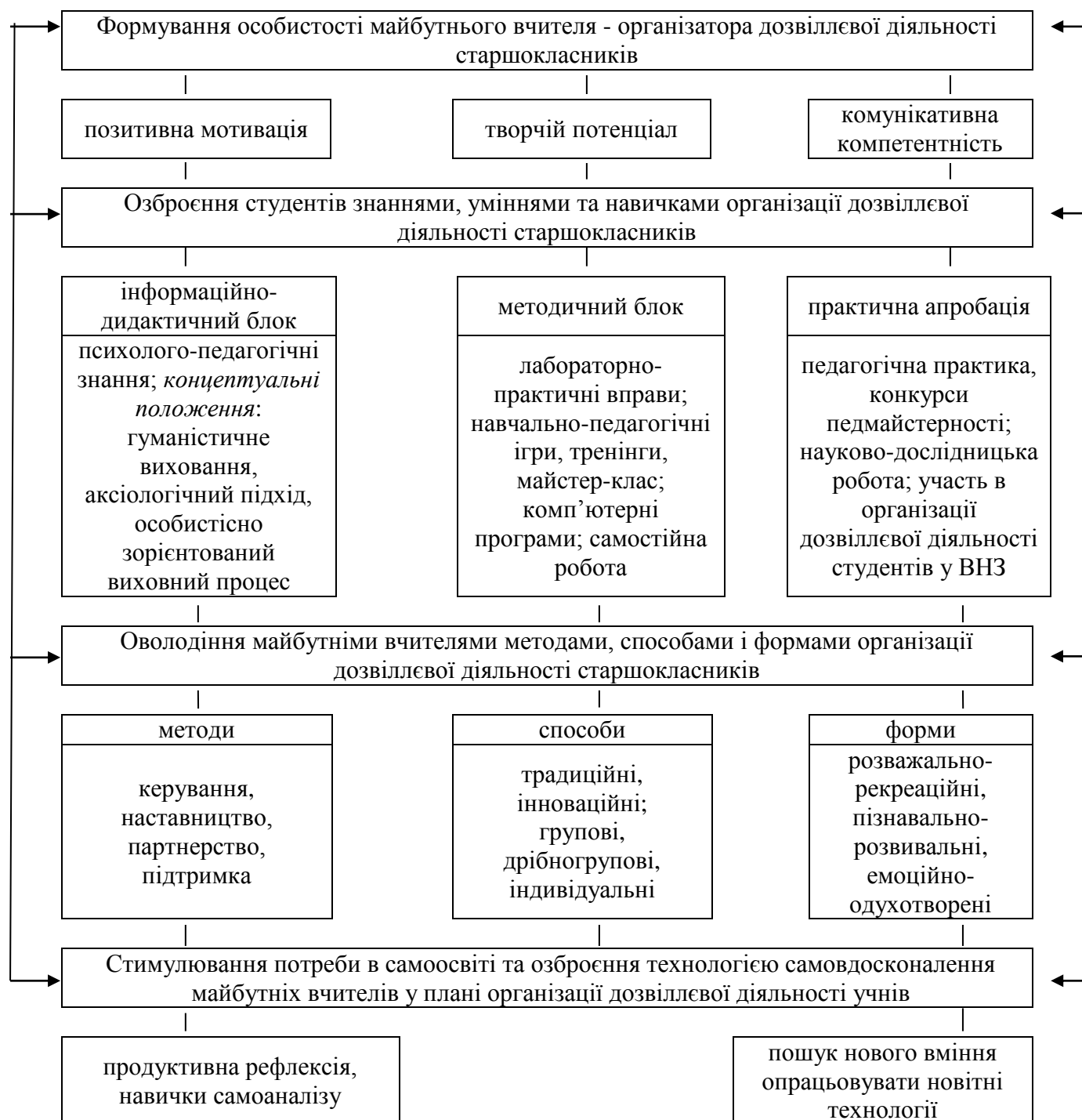

Рисунок 2.1

Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників

Термін «умова» належить до найбільш поширених у педагогічних дослідженнях. У переважній більшості праць, які присвячені проблемам виховання учнів або студентів, найчастіше йдеться про педагогічні, психолого- педагогічні й дидактичні умови. Умови прийнято визначати як певні обставини, оточення, відносини, відтворення яких в організації навчального процесу забезпечує досягнення визначених результатів. Проте далеко не всі чинники, що сприяють досягненню ефективності в навчально-виховному процесі, можна визначити терміном «умови».

Згідно з загальнонауковим, філософським тлумаченням даного терміну, «умови» - це характеристика того середовища, обставин, поза якими досліджуваний предмет (явище) не може існувати, позаяк вони об'єктивно зумовлюють виникнення й подальший розвиток цього предмету (явища).

У нашому контексті під поняттям «умови» розуміємо найбільш суттєві характеристики навчального процесу, які об'єктивно детермінують становлення компетентності майбутніх учителів в організації дозвілєвої діяльності старшокласників. Таких умов декілька.

Перша педагогічна умова – це формування особистості майбутнього вчителя – організатора дозвілєвої діяльності старшокласників з урахуванням особливостей характеру та індивідуально-творчих можливостей. Лише студенти з усталеним інтересом до професії педагога, бажанням опанувати психолого-педагогічні науки, схильністю до творчого пошуку стають висококваліфікованими спеціалістами. Такої кінцевої мети досягає правильно організований навчально-виховний процес у вищому педагогічному закладі.

Процес формування особистості майбутнього вчителя охоплює дуже багато чинників, але для підготовки майбутнього вчителя до організації дозвілєвої діяльності старшокласників виокремимо найважливіші моменти: це насамперед *позитивна мотивація* до педагогічної діяльності,

наявність *творчого потенціалу* до організації виховного процесу, а також *комунікативна компетентність* як важливіший засіб впливу на учнів. Ці три аспекти потребують особливої уваги під час навчання у вищому педагогічному вузі.

Загальновідомо, що центральною особою у системі виховної роботи є педагог. В науці багато уваги приділяється образу вчителя: характеристиці його особистісних якостей, переліку професійних умінь, системі загальнолюдських та педагогічних цінностей. В результаті змальовується нереальний образ людини, ідола, якого не існує в природі.

Так, відомий вчений-психолог В.О.Кан-Калік, який багато займався дослідженнями діяльності вчителя, писав, що педагогічна праця вчителя – це структура, яка нараховує більше 200 компонентів [66]. Зрозуміло, що жодна людина не може сконцентрувати таку кількість характеристик. Тому останнім часом стверджується те, що не треба робити з учителя еталон, зразок чи ідеал з бездоганними якостями, яким діти повинні наслідувати. Це жива людина, але все ж таки особлива через її призначення.

Постать педагога, романтизована у педагогічній літературі, сьогодні дещо зблідла і втратила у свідомості суспільства і навіть самого педагога велику значимість. Це має своїм наслідком розсіювання безумовно високої суспільної цінності людини педагогічної професії. На разі позбавлення ореолу біля персони педагога має і позитивну сторону: діти тепер сприймають цю особистість як реальну, земну, рівнозначну поняттю «людина», тобто, всі чесноти педагога розцінюються як «людські», а не лише «педагогічні» [214,с.76].

Разом з тим для учнів учитель є носієм гуманістичного ставлення до життя і людей, він зачаровує дітей своєю силою духу, переконаннями у дієвості таких вічних цінностей, як Краса, Розум, Любов.

Той, хто подає заяву до педагогічного навчального закладу, бере на себе обов'язок стати ідеалом людини хоча б для своїх майбутніх учнів.

Учитель не має права бути рядовим, він повинен грати роль прекрасної людини. Учні не повинні страждати від того, що доля не дала їм кращого вчителя. Колись прийнята на себе роль виконується роками й перестає бути лише роллю – стає характером. Звичайна людина перетворюється в незвичайну – вчителя [67, с.10-11].

Далеко не всі студенти, які вступили до педагогічного університету, розуміють це і готові до майбутньої діяльності педагога. За нашими спостереженнями, у студентів, які вступили на перший курс педагогічного закладу, переважають такі мотиви:

1) особисті: бажання мати вищу освіту, інтерес до предмету (літератури, мови, математики тощо), вплив батьків, відсутність можливостей вибору ВНЗ через матеріальні, сімейні проблеми тощо;

2) соціальні: можливість працевлаштування, необхідність мати вищу освіту, місце розташування педагогічного закладу тощо.

Лише поодинокі студенти називають такі соціально та індивідуально значущі мотиви, як бажання працювати з дітьми, покликання до інтелектуальної праці, інтерес до професії педагога.

Таким чином, переважають мотиви меркантильного характеру над духовними. Але за умов особистісно зорієнтованого навчального процесу, профорієнтаційного і виховного впливу за роки навчання кожен студент може правильно зрозуміти свою життєву перспективу, у нього формується стійка позитивна мотивація – соціально та духовно значуща – до педагогічної професії.

Формуванню мотивації майбутніх учителів присвячені праці О.Є. Блінової, І.П. Краснощок, А.К. Маркової, Т.А. Матис, О.Б. Орлова, А.М. Москаленко, Є. Р. Чернишової [20,86,113,125,208].

Мотиви розглядають і класифікують з різних позицій і підходів, але всі дослідники сходяться на тому, що будь-яка діяльність людини підкріплена мотивами. Мотив – це особистісне, індивідуальне збудження

до діяльності, яке викликане власними потребами, емоціями людини [143, с.288]. Ми розглядаємо стимулювання особистісних мотивів майбутніх учителів як обов'язкову складову у системі їхньої підготовки до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Шляхи реалізації цієї умови вбачаємо в широкому застосуванні інтерактивних методів навчання, зокрема в проведенні практичних занять у формі майстер-класу, у створенні віртуальних ситуацій та розігруванні заданих видів дозвіллевої діяльності, у використанні дидактичних ділових ігор тощо.

Ян Амос Коменський вважав, що слухної організації вільного часу дітей може домогтися лише той педагог, який власними діями, прикладами, імпрровізаціями створить атмосферу для виявлення вихованцями активності і творчості [80].

Як показала практика, студенти активно включаються у практичну роботу, намагаються внести свій творчий доробок, виконуючи завдання, сповнюються азартом позитивної змагальності. У них з'являється можливість розвинути нове ставлення до отримуваної професії, відкрити в собі здібності, необхідні для організації цього виду діяльності. Цьому сприяє критичний аналіз усіх форм організації дозвіллевої діяльності, які самостійно проводять студенти. Узагальнюючи процес формування особистості майбутнього вчителя – організатора дозвіллевої діяльності старшокласника, можна представити його у такій схемі (див. рисунок 2.2).

Структурна схема особистості майбутнього вчителя як організатора дозвіллевої діяльності старшокласників включає:

- 1) мотиваційно-ціннісну сферу (аксіологічні орієнтації, позитивну мотивацію до педагогічної діяльності, творчий потенціал);
- 2) змістовно-операційну сферу (знання, уміння, навички, гуманістичне виховання, індивідуальний підхід);
- 3) сферу рефлексії (самосвідомість, самопізнання та самоаналіз).

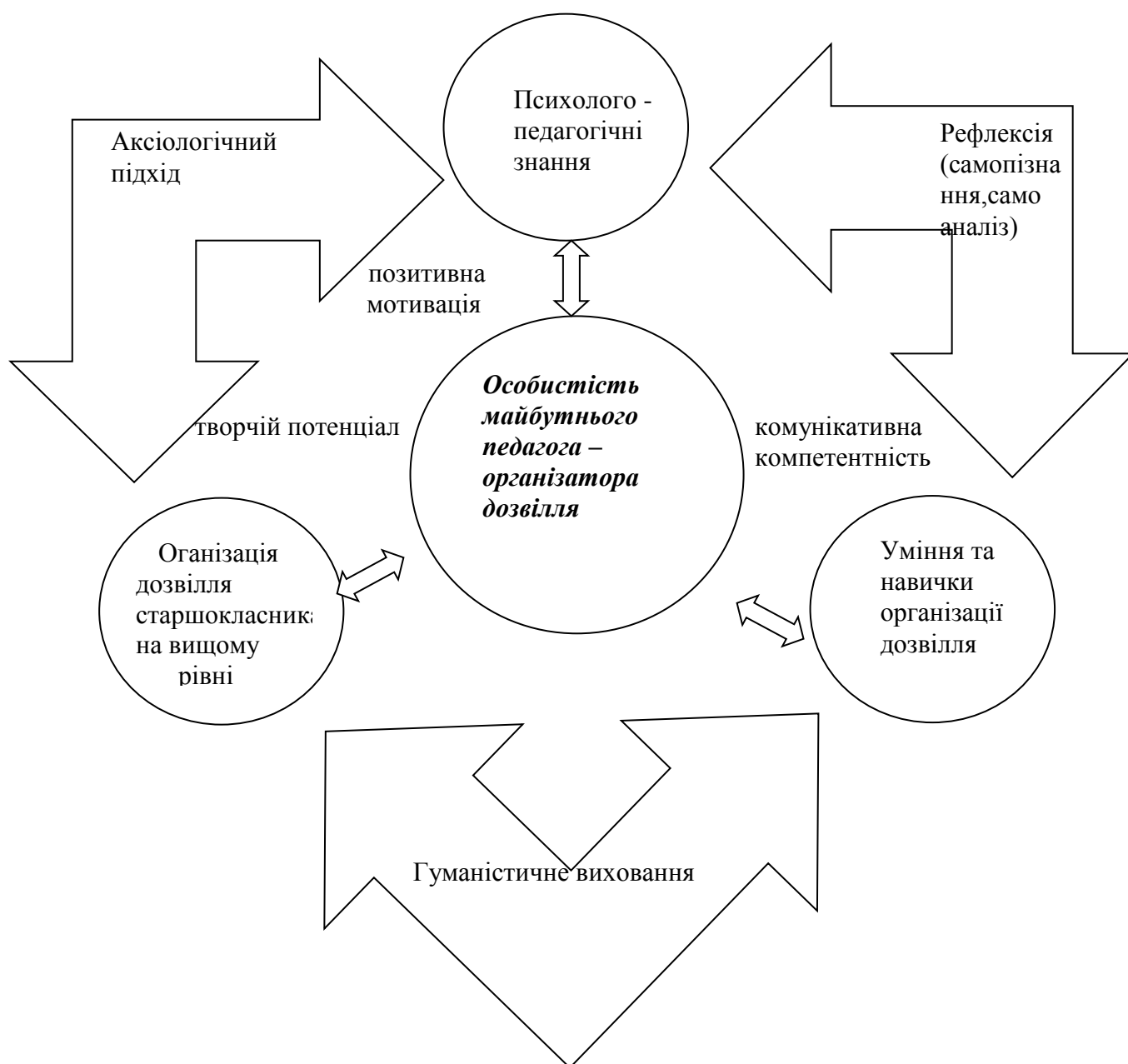

Рисунок 2.2

Структурна схема особистості майбутнього педагога – організатора дозвіллєвої діяльності старшокласників

Виконання цієї педагогічної умови базується на психологічних засадах, позаяк передбачає особистісну самореалізацію студента. Доведено, що особистісна самореалізація майбутнього вчителя – складний

психосоціальний механізм, за допомогою якого він реалізує прагнення до цілеспрямованої взаємодії з соціальним середовищем, з найближчим безпосереднім оточенням. Самореалізація має змістовні зв'язки з іншими складовими особистості, в тому числі з рівнем домагань, який є основою відповідальності індивіда [86,с.8;87,с.24]. Зрозуміло, що інтерес до обраної професії, стійка мотивація має пряме відношення до становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя і як фахівця, і як людини.

Отже, зацікавлене ставлення до організації дозвіллевої діяльності старшокласників має наскрізно проходити крізь усю систему підготовки майбутніх учителів і формуватись шляхом розвитку інтересу до вказаної проблеми; концентрації уваги студентів на формах і видах організації дозвілля учнів у школі; набуття уявлень та понять щодо вказаної педагогічної проблеми; стимулювання особистісних мотивів і підвищення рівня самореалізації.

Ще однією особливістю характеризується образ педагога-професіонала – наявністю творчого потенціалу.

Специфікою вчительської праці є те, що педагог стоїть перед необхідністю творчо взаємодіяти з дітьми у процесі виховання. Тому творчість – це обов'язкова умова педагогічного процесу, об'єктивна професійна необхідність у діяльності учителя. Шукаючи шляхи формування і розвитку творчих здібностей студентів відповідно до психологічних закономірностей, слід враховувати, що ці здібності не тільки виявляються, але й формуються в діяльності, зокрема в підготовці до організації дозвілля старшокласників.

Відомо, що у розумінні творчості існують два крайні погляди. Згідно з одним з них, до творчості відносять лише те, що пов'язане з об'єктивною новизною і має суспільну значущість. За іншим, будь-яка значуща діяльність, у тому числі навчальна, пов'язана з творчістю, оскільки для тих, хто навчається, все є новим.

Як пише С.О.Сисоєва, «фундаментом творчої особистості є її креативність, детермінантом якої виступає творча активність індивіда у її визначенні як нестимульованої зовні пошукової і перетворюючої діяльності (С.Арієті, Е.Девіс, Ф.Фарлей). Творча діяльність особистості розглядається як творчий процес, тобто процес, у результаті якого виникає нове творче досягнення, яке не міститься у вихідних умовах (Г.Нойнер, В.Калвейт, Х.Клейн)» [186, с.129].

Проблема творчості у педагогічній діяльності є однією з кардинальних проблем формування сучасного педагога (С.О. Сисоєва, А.М.Алексюк, П.М.Воловик, О.М.Пехота та інші). Особливого значення набуває творчість у виховній роботі педагога, зокрема в організації дозвілєвої діяльності старшокласників, тому що ця сфера життя школи є найбільш нерегламентованою, непередбаченою, несистематизованою. Організувати дозвілля учнів на пізнавально-розвивальному та емоційно-одухотвореному рівні може лише креативний педагог, який здатен творчо вирішувати виховні задачі.

Прояв творчих можливостей студента при підготовці до організації дозвілєвої діяльності старшокласників визначається, за дослідженнями С.О.Сисоєвої, природженими задатками, особливостями нейрофізіологічної сфери; індивідуальними особливостями психічних процесів; творчими вміннями, які пов'язані з природженими задатками, набутим досвідом, організацією сенсорних і моторних полів мозку; спрямованістю на творчу діяльність; характерологічними особливостями [186], а також, додамо, відповідно організованим навчальним процесом.

Р.С.Гуревич підкреслює, що той, хто навчається, не може у процесі навчання систематично робити об'єктивно нові відкриття та винаходи, що мають характер суб'єктивної новизни. Але правильно організований процес навчання з використанням методів, які спонукають до активної мисленнєвої діяльності, сприяє розвитку творчості [43, с.162]. На цьому

ґрунтується і самостійна дослідницька робота студентів у навчальний та позанавчальний час.

За твердженням Р.С. Гуревича, «будь-яка творчість потребує більшої спостережливості, досвіду, польоту фантазії, знань. Чим ширше коло знань людини, тим продуктивніша її творча діяльність» [43, с.163].

Творчі здібності - це здатність побачити, а точніше знайти проблему, мобілізувати необхідні знання для висунення гіпотези, створити новий оригінальний продукт (відкриття, винахід, розв'язок завдання тощо). Успішний розвиток творчих здібностей можливий лише за допомогою системи завдань, що передбачають творчий підхід студентів [43, с.163].

Все це було враховано нами при розробці навчально-методичного комплексу для розвитку знань, умінь і навичок організації дозвілєвої діяльності старшокласників, впроваджуваного у вищому педагогічному навчальному закладі.

Сформована позитивна мотивація до педагогічної діяльності й прояви творчості лише тоді забезпечать ефективність праці майбутнього педагога, коли він виявляє достатні комунікативні здібності.

Компетентність у педагогічному спілкуванні – це інтегральна якість особистості. Складниками такої компетентності є узагальнені вміння педагогічного спілкування: вміння сприймати та оцінювати всіх учасників процесу спілкування; вміння обмінюватися інформацією між суб'єктами педагогічного спілкування; вміння взаємодіяти в спільній діяльності; вміння взаємооцінювати соціально-педагогічні відносини у спільній діяльності (І.А.Зязюн, Б.Ф.Ломов, А.Й.Капська, І.І. Риданова, А.М.Москаленко та інші) [142,106,121,168,125].

Спілкування «детермінує кожного з учасників по-різному і тому є важливою умовою виявлення та розвитку індивідуальних відмінностей, розвитку кожного як особистості в її індивідуальній особливості» [106, с.110]. Мовна комунікація є найбільш важливою формою спілкування.

Дитина і вчитель – основні суб'єкти шкільної освіти та виховання, які взаємодіють на рівні слова, за його допомогою. Як вважає більшість досвідчених педагогів, цей інструмент впливу на душу дитини нічим не замінити.

Спілкування – це професійний інструмент педагога, тому студенти повинні опановувати навички педагогічного спілкування за допомогою спеціальних вправ. Від того, як зможе майбутній педагог побудувати своє спілкування з учнем, залежить ефективність виховного впливу.

Техніка навчання майбутнього педагога обов'язково включає в себе мовленнєві навички, невербальні вміння, саморегуляцію психічної діяльності. Необхідність навчання цим якостям відзначали В.Ц. Абрамян Ю.П. Азаров, Р.І. Короткова, В.О. Сластьонін, та інші [2,4,85,178]. Зазначені дослідники виокремлюють комунікативні властивості особистості педагога в розряд найважливіших професійних умінь, особливо це важливо для організації позакласної діяльності учнів. Ю.П. Азаров пише: «Специфіка і складність педагогічної діяльності полягає в тому, що всі... проблеми не можна розв'язувати, обминаючи мікромеханізми людського спілкування» [4, с.8].

Інший аспект комунікативної діяльності розкривають дослідження К.О.Абульханової-Славської: «Нерозвинена вчасно здатність до спілкування, інтелектуальна потреба (цікавість), навіть здатність до гри позначаються на наступних етапах життєвого шляху особистості в її комунікативній діяльності, обмеженості інтелектуальних інтересів, нездатності гнучко поєднувати свою активність з активністю інших людей» [3,с.7].

Наші дослідження щодо комунікативної компетентності випускників та молодих учителів школи (див. перший розділ) дають підстави зробити такі важливі педагогічні висновки:

- мовна комунікація посідає чи не найважливіше місце в спілкуванні вчителя з учнем та учнів у міжособистісному спілкуванні;
- процес мовної комунікації неодмінно має бути двостороннім, проте такі типи комунікантів-учителів, як «ментор», «імперативіст», «байдужий» найчастіше використовують однонаправлену мовну дію (тобто марну);
- у процесі моделювання висловлювання важливий відбір засобів не тільки вербальних і супутніх - інтонації, наголосу, пауз, - але і невербальних - пози, міміки, кінесики, навіть місця й часу комунікації;
- мовна комунікація має найважливішу ознаку - ефективність, бо інакше вона взагалі не має сенсу. Слід зауважити, що ефект може бути як позитивним, так і негативним. Для учителя безперечно може бути прийнятним лише перший.

Позитивна результативність мовної комунікації має три стадії впливу:

- 1) зміна ставлення суб'єкта до об'єкта (аксіологічна зміна, або «переоцінка цінностей») без зміни категоріальної структури індивідуальної свідомості суб'єкта;
- 2) формування загального світосприйняття суб'єкта;
- 3) зміна категоріальної структури свідомості шляхом уведення до неї нових категорій як відображення упорядкованих та класифікованих подій навколишньої предметної та соціальної дійсності.

Тому розроблений і впроваджений нами навчально-методичний комплекс підготовки майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників в усіх формах і видах передбачав акцентуацію на практичних вправах зі спілкування.

Отже, першою педагогічною умовою є особистість майбутнього вчителя зі стійкою мотивацією до професійної діяльності, сформованим творчим підходом до педагогічної діяльності, розвиненою комунікативною компетенцією.

Другою педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників є озброєння студентів відповідними психолого-педагогічними знаннями, вміннями та навичками.

Вона передбачає впровадження таких трьох блоків: *інформаційно-дидактичний, методичний та блок практичної апробації*.

Вихідним положенням для обґрунтування цієї умови були твердження Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна, А.Н. Лук та інших вчених про те, що знання породжується не безпосередніми зовнішніми впливами на того, хто навчається, а є результатом діяльності суб'єкта, котрий оволодіває сутністю пізнавального об'єкта. Тобто сама пізнавальна діяльність набуває значення середовища, в якому відношення суб'єкта й об'єкта пізнання отримує свій конкретний зміст[35, 103,167,107].

За визначенням цих авторів, людина у процесі пізнання оволодіває тими об'єктивними властивостями предмету, які закладені в сутності самого предмету. Знання як суб'єктивний продукт – це результат пізнавальної діяльності, який лише фіксує та об'єктивує у своєму змісті сутність предмета, що пізнається. Проте в цьому процесі пізнання людина і сама певним чином впливає на властивості предмету. Це виявляється в тому, що з усієї сукупності властивостей предмета людина виокремлює й об'єктивує лише такі, які мають для неї певну цінність і здаються практично значущими.

Предметом вивчення в процесі підготовки майбутніх вчителів до професійної діяльності є організація дозвіллевої діяльності старшокласників. У формуванні особистості школяра дозвілева сфера займає важливе місце, тому вона повинна бути правильно організована за допомогою педагога. Метою цієї організації є перевод дозвілля з нижчого рівня на вищий, тобто на пізнавально-розвивальний.

Педагог, з одного боку, враховує потребу учнів в рекреації – відновленні фізичних та духовних сил, а з другого боку, не може не

використовувати виховного потенціалу вільного часу. Він повинен бути озброєний знаннями про основні функції дозвілля: рекреаційну, пізнавально-розвивальну, емоційну та духовно розвивальну, функцію самопізнання та самореалізації, функцію формування життєвих перспектив, функцію соціалізації та психотерапевтичну функцію, а також вміннями та навичками їх реалізовувати. Разом з тим він повинен враховувати вікові особливості, потреби та інтереси саме учнів старшого віку.

Дозвілля – це організована діяльність, тобто час, сповнений тією активністю, котра обумовлюється метою і базується на мотиві [213,с.25]. Дозвілля, яке організується педагогом у школі, кардинально відрізняється від домашнього, клубного, гостьового, дворового дозвілля: педагог-професіонал зорієнтований на збагачення духовного світу дітей, тому будь-яка форма дозвілля, що її впроваджує такий педагог, завжди є пізнавально-розвивальною.

Наголошуючи на ролі дозвіллевої діяльності у структурі особистості старшокласників, реалізуються концептуальні положення теорії виховання, а саме: гуманістична концепція та пов'язаний з нею аксіологічний підхід, а також особистісно зорієнтоване виховання.

Ці психолого-педагогічні знання отримує майбутній вчитель – організатор дозвіллевої діяльності старшокласників – протягом всього терміну навчання у вищому педагогічному закладі. Умовно ми їх об'єднуємо в *інформаційно-дидактичний блок*.

Сучасна наука констатує загальну незадоволеність позакласною роботою педагога з дітьми, її формалізмом, дидактизмом, моралізаторством. В результаті ця незадоволеність виливається в повне заперечення позакласної роботи зі школярами, тим самим розширюючи духовний вакуум нашого сьогоденного суспільства.

На наш погляд, позакласна робота – це одна з невід’ємних ланок процесу виховання, тому що у процесі позакласної діяльності учні разом з педагогом проживають життєві ситуації, в яких формується світогляд, будуються соціально значущі риси характеру. Як пише Н. Є. Щуркова, «не слід називати “позакласну роботу” педагога з дітьми “виховною роботою” педагога з дітьми: перше поняття більш вузьке, друге ж – дуже широке, яке включає в свій зміст перше» [213,с.14].

Ми вважаємо, що треба не відмовлятися від позакласної дозвілєвої діяльності учнів, а грамотно організувати її, тому другий блок визначимо як *методичний*.

Пізнання такого складного і нерегламентованого предмету, як виховання, зокрема у процесі організації вільного часу учнів, вимагає специфічного методичного оснащення навчання студентів. Визначальною в методиці є практична спрямованість: це лабораторно-практичні вправи, навчально-педагогічні ігри, тренінги, майстер-клас, комп’ютерні навчальні програми, самостійна робота.

У педагогічній документації широко використовується термін «виховний захід». Останнім часом до нього сформувалося негативне ставлення, проте сам термін має цілком позитивне лексичне значення, але винна адміністративно-чиновницька практика проведення виховного заходу, коли він відбувається формально, беззмістовно, коли спільна справа погано підготовлена і викликає шквал негативних емоцій, які повністю перекреслюють виховний вплив заходу.

Через те, що цей термін дискредитований, його можна замінити лексичним еквівалентом. Ми пропонуємо – термін «спільна цікава справа». Виховний захід – це завжди групова справа: група співає, танцює, слухає гостя, прибирає шкільне подвір’я, дискутує про сенс життя тощо. Тому, на наш погляд, «спільна цікава справа» - це точне й об’ємне визначення виховної дії.

Завданням педагогічного ВНЗ є озброєння майбутніх учителів такими уміннями та навичками, котрі підготують їх до змістовної педагогічної діяльності, зокрема і в дозвіллі старшокласників. Специфіка предмету вивчення потребує акцентуації на інтерактивних методах і передбачає особливої тактичної професійної позиції педагога, тобто того місця, яке займає педагог у сфері відносин з учнем у момент їх взаємодії, зокрема у дозвіллевій діяльності.

За Н.Є. Щурковою, тактична професійна позиція педагогів у виховній діяльності має чотири різновиди: кінетична, рівнева, дистанційна, емпатійна [212, с.66-70].

Кінетична позиція характеризує положення педагога по відношенню до учня в ході їх сумісної діяльності. Критерієм для кінетичної позиції є володіння перспективою, бачення задачі і способу її досягнення.

У положенні «попереду» перспективою володіє педагог, котрий за умов більшого досвіду і кращого розуміння ситуації «прокладає шлях» для вихованців і пропонує їм йти вже за готовим маршрутом. Наприклад, учитель обирає тему, форму та способи організації дозвілля старшокласників і пропонує їм пасивну роль - діяти за готовим сценарієм, планом, навіть застерігаючи учнів від найменших помилок та усуваючи найменші перешкоди на їх шляху.

У положенні «позаду» педагог займає місце спостерігача, віддаючи повноваження керівника вихованцю, надає йому право самостійного вибору методів і засобів досягнення мети. Наприклад, учні 10-11 класів вже здатні самі запропонувати, спланувати та здійснити певний виховний захід, отримуючи задоволення від наданої їм самостійності. Роль педагога у цьому разі складніша, але у виховному плані ефективніша.

Коли вибрана позиція «разом» - іде розподіл повноважень на засадах загальної згоди у визначенні задач діяльності та загальної відповідальності за її результат. Прикладом такої позиції може бути проведення дозвілля

вчителя з учнями у такій стадії розвитку міжособистісних стосунків, коли учні ще не можуть самостійно організовувати дозвіллеву діяльність.

Рівнева позиція характеризує супідрядність у взаємостосунках, розташування «за вертикаллю». Критерієм рівневої позиції може бути надання іншому певного статусу відносно себе.

Положення «зверху» передбачає більш високий статус педагога по відношенню до вихованця, прояв своєї зверхності, присвоєння права керувати вихованцем.

Позиція «знизу» вказує на перевагу вихованця, наявність у нього якихось особливих якостей.

Позиція «нарівні» передбачає додержання однакових прав, прояв рівності у правах та почуття зверхності.

Характеристика цих умовних різновидів позицій у взаємодії «вчитель-учень» дозволяє педагогу будувати стосунки, обираючи відповідні методи: керування, або наставництва, або партнерства, або підтримки, а також організовувати старшокласників відповідними способами: традиційними або інноваційними; груповими, або дрібногруповими, або індивідуальними.

Звісно, проектуванню своєї діяльності таким чином необхідно спеціально навчатися.

Ефективним навчання може бути лише за умов практичної апробації набутих знань, умінь та навичок. Це відбувається під час педагогічної практики, на конкурсах педагогічної майстерності, у ході науково-дослідницької студентської роботи, а також на разі активної участі в організації дозвіллевої діяльності самих студентів під час навчання у ВНЗ.

Друга педагогічна умова підготовки майбутніх вчителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників повинна впроваджуватись, по-перше, протягом всього терміну навчання студента у педагогічному закладі на принципі наскрізного навчання; по-друге, за

рахунок включення в навчальний план спеціального практичного курсу «Організація дозвіллевої діяльності старшокласників» типу майстер-клас; по-третє, через розширення тематики науково-дослідницької роботи студентів переліком тем, пов'язаних з досліджуваною проблемою; по-четверте, за умови надання можливості практичної апробації накопичених знань, умінь та навичок під час педагогічної практики.

Потужним педагогічним потенціалом для підготовки майбутніх учителів як організаторів дозвілля учнів є особистий вільний час студентів, тому залучення студентів до участі у всіх позанавчальних формах дозвілля, що проводяться за планом виховної роботи ВНЗ, сприяє їхньому професійному розвитку.

За нашими спостереженнями, студенти, як це не дивно, не вміють організовувати своє дозвілля: їм не вистачає творчої уяви для урізноманітнювання форм і способів відпочинку, при виборі розваг переважна більшість студентів обирає пасивно-розважальні, спрямовані лише на споживання масової культури, види дозвілля.

Дослідження цієї проблеми, проведені С.Д. Цюлюпою, підтверджують наші висновки. Він пише, що студенти на 72% незадоволені тим, як вони використовують свій вільний час, тому що недостатньо обізнані із сутністю та основними функціями вільного часу, їм бракує інформації стосовно ролі різних видів діяльності та їх впливу на розвиток особистості. Найбільш поширеними є «раціонально-споживацькі» та «пасивно-споглядальний» типи використання вільного часу, лише чверті від загальної кількості студентів притаманний «раціонально-діяльний» тип [205, с.10].

Зрозуміло, що, якщо майбутній педагог не вміє наповнити своє дозвілля цікавою та корисною діяльністю, то він не зможе організувати дозвілля і своїх учнів. Тому під час навчання необхідно використовувати педагогічний потенціал вільного часу студентів, котрий розглядається як

сукупність можливостей (невиявлених, прихованих), які за певних умов можуть бути актуалізованими для соціально-культурного розвитку особистості, її сутнісних сил, духовного багатства. Разом з тим це благодатний ґрунт, на якому відшліфовується професійна майстерність майбутніх учителів. Коли студент бере участь в організації, проведенні й наступному обговоренні будь-якого розважального заходу, він тим самим практично засвоює навички такої роботи, що може використати у майбутньому.

У різних формах позанавчальної роботи, що проводиться вищими закладами освіти, педагогічний потенціал вільного часу студентів реалізований вкрай недостатньо, а цілеспрямоване формування культури його використання відсутнє взагалі.

В якості зразка різноманітних форм проведення вільного часу, який може стати орієнтовною основою діяльності майбутнього педагога щодо організації дозвілєвої діяльності старшокласників, ми вбачаємо організацію вільного часу самих студентів у стінах ВНЗ. Цей зразок повинен відповідати певним критеріям: духовності, сучасності, соціально-культурній відповідності, особистісній спрямованості, а також професійній направленості.

В коло завдань нашої дисертації не входить розробка проблеми вільного часу студентів, тому ми посилаємося на результати наукових досліджень з цього питання, отриманих іншими авторами. Наприклад, С.Д. Цюлюпа підкреслює, що організація вільного часу студентів базується на загальній стратегії, яка « передбачає одночасне підвищення інформаційно-мотиваційного та практичного напрямів цього процесу. Найдійовішими його формами є колективні заходи дискусійного, інтерактивного характеру. Їх емоційна атмосфера обумовлює інтеріоризацію, привласнення, суб'єктивацію отриманої інформації, її

переведення до системи ціннісних орієнтацій і переконань особистості з подальшою їх реалізацією в практичних діях студентів» [205, с.16].

А.М.Алексюк визначає, що у діяльності вищої школи спостерігаються дві суперечливі й водночас тісно пов'язані між собою тенденції: з одного боку, багатство змісту й форм вияву навчально-виховного процесу, розмаїття інформації яка надходить до студентів, суспільно-політична діяльність створюють сприятливі умови для розвитку особистості; з іншого боку, відсутність вільного позааудиторного часу для задоволення своїх потреб та інтересів гальмує розвиток особистості майбутнього спеціаліста [5,с. 305].

Соціологічні дослідження свідчать, що чимало студентів використовують свій вільний час цілковито для підготовки до семінарських, практичних, лабораторних занять, для вирішення хоча й дуже важливих, але й все ж вузькопрофесійних завдань. Унаслідок цього професійний заклад освіти на практиці сприяє однобічній професійній орієнтації студентів, далеко не повною мірою реалізуючи мету всебічного їх розвитку. Тому одне з найважливіших завдань практичної і теоретичної педагогіки полягає в усуненні цього протиріччя.

Спостереження та висновки, зроблені дослідниками, можна застосувати до нашої теми у тій частині, що стосується підготовки майбутнього студента до організації дозвілля старшокласників в аспекті самопідготовки.

Третьою педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників було визначено оволодіння майбутніми вчителями методами, способами і формами організації дозвіллевої діяльності учнів.

Майбутні педагоги повинні розуміти, що за межами уроку вирує життя, сповнене різнобарвних та привабливих для учнів розваг, нових, невідомих відчуттів, спокус. І все це постає перед підростаючою людиною

у величезному, особливо в наш час, різноманітті, вимагаючи від неї якогось рішення, вибору саме такого способу проведення вільного часу, який їй подобається, хоча не завжди цей вибір співпадає з думкою старшого покоління, не завжди він є морально і соціально правильним.

Тому перед молодим фахівцем, який приходить працювати до школи, стоїть важке завдання – таким чином організувати дозвілля учнів, щоб максимально використовувати його для виховання гідного громадянина.

Для досягнення такої мети студенти у вищому педагогічному закладі повинні оволодіти системою спеціальних методів, способів і форм організації дозвілльової діяльності старшокласників.

Організація позакласної діяльності – це не продовження уроку, не його додаток і не модифікація уроку. Це специфічна, дуже копітка, тонка професійна діяльність, яка потребує продуманої методики і гнучкої технології.

Педагогіка дозвілля – це суто прикладна педагогіка, тобто така, котра має вихід на реальне повсякденне життя і використовується на практиці виховання підростаючого покоління.

За нашими спостереженнями, у студентів і молодих педагогів досить поширеною є думка, що для досягнення виховного результату потрібно лише побільше спланувати і провести будь-яких виховних заходів – «зайняти дітей», щоб відволікти їх від негативного впливу вулиці, і це автоматично буде сприяти особистісному розвитку дітей. Але, коли виявляється, що кількість і різноманітність заходів ніяк не сприяє сходженню вихованців на щабель культури, що і після бесід, відвідування театру, музею, після пікніка, трудового десанту вони духовно не збагачуються, і поведінка їхня краще не стає, - такий педагог зовсім відкидає необхідність організувати дозвілльову діяльність учнів, не шукає нових ефективних форм і методів проведення вільного часу, звинувачує

дітей у байдужості, незацікавленості і просто відсторонюється від процесу виховання.

Теоретичне знайомство студентів з методами, формами і способами позакласної діяльності відбувається при вивченні курсів «Методика виховної роботи» і «Теорія виховання». Разом з тим педагогіку дозвілля необхідно опанувати практично у спеціальному курсі, для того щоб у майбутніх учителів сформувалися необхідні уміння та навички організації такої діяльності учнів. Тому ми розробили програму спецсемінару «Організація дозвіллевої діяльності старшокласників (майстер-клас)».

Програма спецсемінару «Організація дозвіллевої діяльності старшокласників (майстер-клас)»

Тема 1. Вступ. Психолого-педагогічні умови організації дозвілля старшокласників.

Концептуальні підходи в організації дозвіллевої діяльності старшокласників: гуманістичне виховання, аксіологічний підхід, особистісно зорієнтований виховний вплив. Роль дозвіллевої діяльності в формуванні особистості старшокласника. Інтереси старшокласників щодо проведення вільного часу відповідно віковим особливостям. Досвід педагогів в організації дозвілля учнів. Характеристика готовності студентів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Методика вивчення потреб та інтересів старшокласників у дозвіллі (анкетування, співбесіда, бесіди з батьками, виховна година); врахування соціальних і матеріальних умов учнів сільської або міської школи.

Використання ЗМІ в організації дозвілля (самостійна робота).

Тема 2. Образ сучасного творчого педагога як керівника позакласним життям учнів.

Вимоги до особистості вихователя як організатора дозвілєвої діяльності старшокласника. Перелік умінь та навичок, котрі необхідні майбутньому вчителю для такої педагогічної діяльності. Опанування діагностично-аналітичним, конструктивно-проективним та комунікативно-організаційним комплексами умінь.

Практичні вправи з елементами театральної педагогіки (міміка, жести, голос, одяг); тренінг з педагогічного спілкування, ділова гра «Типи комунікантів учнів і вчителів».

Анкетування студентів на тему «Самооцінювання умінь організації дозвілєвої діяльності старшокласників».

Тема 3. Методика організації дозвілля старшокласників.

Методи, способи, форми організації дозвілєвої діяльності старшокласників. Методи: керування, наставництво, партнерство, підтримка.

Способи: традиційні та інноваційні; групові, дрібногрупові, індивідуальні. Форми: розважально-рекреаційні, пізнавально-розвивальні, емоційно-одухотворені.

Ділова гра: проведення спільної цікавої справи (вечір, диспут, дискотека тощо) у віртуальному 9-му класі (за зразками сценаріїв, запропонованих викладачем).

Тема 4. Методика переведення дозвілля старшокласників з нижчого (споживацького) рівня на вищий (духовний).

Шляхи та прийоми інформаційного забезпечення запланованого розважального заходу (вибір теми, збір матеріалів, планування та розподіл завдань і ролей). Соціально-правова підготовка майбутніх вчителів до проведення екскурсій, культпоходів (оформлення супроводжувальних

документів, організація медичного забезпечення, складу керівників, засобів транспорту тощо).

Форми та методи організації учнів під час руху до пункту призначення. Рольова гра «Організація та проведення тематичної екскурсії» (з віртуальним 10-им класом).

Рольова гра «Організація та проведення культпоходу (в кіно, театр, на концерт, виставку)» (з віртуальним 11-им класом).

Тема 5. Організація та проведення спортивно-оздоровчих заходів.

Рухливі ігри як важливий засіб фізичного виховання та спосіб наповнення дозвілля старшокласників корисною діяльністю. Підготовка підростаючого покоління до проявів життя у різних сферах, а саме: у поході, в екстремальних умовах, під час спортивно-оздоровчих заходів тощо.

Роль майбутнього організатора дозвіллевої діяльності старшокласників при підготовці та проведенні спортивно-оздоровчих заходів. Специфіка форм і прийомів дозвіллевої діяльності спортивно-оздоровчого характеру.

Розробка сценарію гри «На привалі» (з віртуальним 11-им класом), імітація окремих ситуацій (підготовка емблеми, гімну та девізу команд; конкурс пісні; естафета, конкурс страв тощо).

Тема 6. Організація розважальних заходів у межах школи.

Форми та види розважальних заходів для старшокласників у межах школи: конкурси, змагання (ерудитів, гострословів тощо), театр мініатюр, імпровізацій тощо. Розвиток умінь та навичок майбутніх учителів організації дозвіллевої діяльності старшокласників без спеціальної підготовки, на експромті.

Вивчення досвіду педагогів з організації дозвілля у межах класу, школи за методичною літературою.

Конкурс сценарію розважального заходу у межах школи на тему «Коли іде дощ...» (творча робота студентів).

Тема 7. Проведення розважального заходу у межах школи.

Втілення найкращого за результатами конкурсу сценарію розважального заходу для старшокласників у межах школи (з віртуальним 10-им класом).

Практичне засвоєння методів керування, наставництва, партнерства, підтримки. Формування умінь та навичок майбутніх учителів щодо організації дозвілля у групі учнів старшого віку та переведення з розважально-рекреаційної форми на пізнавально-розвивальну й емоційно-одухотворену форму дозвіллевої діяльності.

Представлення фрагментів самостійно розроблених форм дозвіллевої діяльності старшокласників (домашнє завдання).

Методика аналізу та самоаналізу проведеного виховного заходу.

Тема 8. Спільна цікава справа як провідна форма організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Короткотривалі та довготривалі форми позанавчальної діяльності старшокласників. СЦС – довготривала форма організації дозвілля учнів старшого віку. Методика вибору, організації та проведення СЦС. Творчий підхід як невід’ємна складова педагогічної діяльності майбутнього вчителя у підготовці та втіленні СЦС.

Розробка плану-конспекту СЦС (за темою викладача).

Представлення фрагментів ділової гри «СЦС як форма організації дозвілля старшокласників» (з віртуальним 9-им класом).

Тема 9. Технологія виховного впливу на старшокласників під час дозвілєвої діяльності.

Професійна позиція педагога у позанавчальній роботі з учнями старших класів: рівнева, кінетична, дистанційна, емпатійна.

Вивчення досвіду виховної роботи класного керівника, педагогічного колективу будь-якого класу, школи. Критерії оцінювання виховного впливу на старшокласників під час дозвілля.

Творчий підхід у реалізації запланованого сценарію дозвілєвого заходу.

Творча письмова робота з описом самостійно розробленого й проведеного виду дозвілєвої діяльності старшокласників (на вибір студента).

Тема 10. Конкурс «Майстер-клас» на звання найкращого організатора дозвілєвої діяльності старшокласників.

Виконання конкурсних завдань, запропонованих експертною комісією. Заповнення оцінювального аркушу рівня підготовленості майбутнього учителя до організації дозвілєвої діяльності (за оцінками викладачів та самооцінкою студентів).

Представлення індивідуальних папок з накопиченим методичним матеріалом із спецсемінару «Організація дозвілєвої діяльності старшокласників».

Програма і зміст цього спецсемінару допомагають студентам оволодіти різними способами організації дозвілєвої діяльності старшокласників в умовах сучасної школи, забезпечити майбутніх класних керівників необхідними вміннями для цілеспрямованого вільного часу учнів у соціально корисному напрямі. Особливе місце у цьому посідає функція

вчителя щодо розвитку творчої особистості молодій людині у позанавчальний час.

Спецсеминар відповідає навчальній програмі з методики виховної роботи та запитам сучасної педагогічної практики, тому що поглиблює теоретичні знання й водночас озброює практичними вміннями й навичками майбутніх педагогів щодо організації вільного часу старшокласників у загальноосвітній школі.

Головне призначення спецсеминару полягає в ініціюванні особистих дій майбутнього педагога, який намагається оволодіти професійними вміннями. Практичні вправи та завдання складені таким чином, що студенти мають змогу вийти в своїй уяві за межі аудиторії і віртуально «програти» різні педагогічні ситуації, умовно прийняти педагогічне рішення. Виконуючи завдання, студент поступово накопичує практичні вміння в даних умовних обставинах для того, щоб у майбутньому він, озброєний елементарними вміннями та навичками, був вільний у творчості.

Формою проведення занять з майстер-класу є переважно ділова гра. У підготовці майбутніх учителів-організаторів дозвіллевої діяльності старшокласників використовуються такі ділові ігри, як імітаційні, операційні, рольові, діловий театр.

Так, на практичному занятті з першої теми «Психолого-педагогічні умови організації дозвілля старшокласників» проводиться операційна ділова гра, яка моделює робочу ситуацію дискусійного клубу за навчальною темою. Викладач поділяє всіх студентів на дві групи («доповідачі» та «опоненти») і пропонує їм провести дискусію на задану тему. «Доповідачі» виголошують суперечливі за ідеєю та змістом вислови відомих педагогів, філософів, суспільних діячів тощо щодо ролі дорослої людини в організації дозвілля дітей. Для цього обидві групи попередньо готуються за розробленими викладачем і наданими студентам матеріалами.

Матеріали до теми

Запитання:

1. *Виховання чи маніпуляція? Прочитайте висловлювання відомого філософа Еріха Фромма, зробіть висновок.*

«Паростки всього кращого, що є в потенціалі дитини, ... проростають, якщо є відповідні умови до їхнього розвитку, в іншому разі вони будуть втрачені.

Одна з найголовніших умов – те, щоб людина, яка відіграє значну роль у житті дитини була переконана в її можливостях. Наявність такої віри розмежує виховання і маніпуляцію. Виховання дорівнює допомозі дитині в реалізації її можливостей. Маніпуляція протилежна вихованню, тому що ґрунтується на відсутності подібної віри і на переконанні, що дитина буде хорошою, тільки якщо дорослі вкладуть у неї те бажане і придушуть те, що вважають недоцільним» [198,с.144-145].

Саме з цих позицій розходяться два протилежних підходи до виховання: гуманістичний і авторитарний [87,с.7-8]. *Спробуйте сформулювати ці два підходи.*

2. *Якою мірою можна педагогічно втручатися в процес саморозвитку особистості? Коли можлива влада педагога над дитиною?*

Чи потрібно у дозвіллі здійснити педагогічний тиск, чи надати можливість старшокласнику зробити вибір?

Замисліться над цими трьома думками, висловленими в різні роки ХХ століття відомими педагогами. Знайдіть у них відповіді на ці запитання.

А.Макаренко (1935 рік):

Я глибоко переконаний, що перед кожним педагогом таке питання поставатиме – чи має право педагог втручатися в розвиток характеру і

спрямовувати його туди, куди треба, чи він мусить пасивно йти за цим характером. Я вважаю, що питання має бути розв'язане так: має право. Але як це зробити? В кожному окремому випадку це треба вирішувати індивідуально, тому що одна річ – мати право, а інша вміти це зробити... І дуже можливо, що згодом підготовка наших кадрів полягатиме в тому, щоб учити людей, ...як, ідучи за якостями особистості, за її нахилами та здібностями, спрямувати цю особистість у найбільш потрібний для неї бік [110, с. 107].

В.Сухомлинський (1976 рік):

Дитинство, дитячий світ – це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про гарне і погане, у них свої критерії краси, у них навіть свій вимір часу: в дитинстві день здається роком, а рік – вічністю. Щоб мати доступ у цей казковий палац, ім'я якому Дитинство, ви повинні перевтілитися, стати в якійсь мірі дитиною – тільки за цієї умови Вам доступна буде мудра влада над людиною – дитиною [192,с.320].

О. Газман – московський педагог, професор (1995 рік)

Спираючись на загальнофілософські та психологічні погляди на людину і людство, їхнє життєве призначення (в філогенезі та онтогенезі), нова педагогіка свободи формує у вихователя погляд на дитину як самоцінне, що само розвивається, природне, а тому соціально й біологічно складне, динамічне явище, що володіє своєю власною логікою розвитку (саморозвитку), яку неможна ігнорувати або видозмінити, а можна лише «вписатися в неї», прийнявши особистість дитини такою якою вона є [36, с.18].

Виходячи з гуманістичних позицій, деякі педагоги в Україні, Росії, Америці, в інших країнах вважають, що виховання не повинно втручатися

у процес морального розвитку особистості, що цей розвиток має бути цілком автономним [88, с.11].

Чи згодні ви з цим твердженням? Висловіться протягом двох-трьох хвилин на задану тему, використовуючи свої теоретичні знання з психології та загальної педагогіки.

У ході гри студенти мають право використовувати конспект, нотатки опрацьованих вдома теоретичних джерел, але у ситуації роботи дискусійного клубу вони вимушені стисло й оперативно відповісти на поставлене викладачем запитання, не ламаючи динаміки ділової гри. Це сприяє активізації мисленнєвої діяльності студента і ставить перед ним завдання пошуку блискавичної відповіді на поставлене питання.

Підсумком гри є резюме викладача, в якому він акцентує увагу студентів на головному питанні теми, робить висновки щодо їхньої теоретичної підготовленості, а особливо – щодо активності та творчого підходу до розв'язання педагогічної задачі. В останньому підсумковому висловлюванні обов'язково підкреслює особистісний внесок, а також комунікативні та емоційні прояви кожного з учасників гри.

Для того щоб ці знання мали довгостроковий термін засвоєння, ми пропонуємо студентам інтерактивну форму, наприклад, змагання між групами студентів на швидкість складання переліку принципів виховання.

Наступним кроком гри є обговорення значущості принципів виховання стосовно організації дозвілєвої діяльності старшокласників з одночасним заповненням рейтингової таблиці «Принципи виховання старшокласників під час дозвілєвої діяльності» (див. нижче).

На перших заняттях з майстер-класу стимулом до виконання цього виду роботи було підвищення оцінки, але у подальшому для багатьох студентів зацікавленість грою, предметом обговорення або розігрування,

інтерактивна методика стають важливішими за бали, що свідчить про дієвість і результативність обраної методики.

№ з/р	принцип виховання	рейтинг принципу	примітка
1.	принцип педагогічної доцільності та цілеспрямованості		
2.	принцип цілісності та системності;		
3	принцип природовідповідності;		
4.	принцип опори у вихованні на дитячий колектив;		
5	принцип забезпечення активної позиції учнів та їхніх представницьких органів у житті та колективній діяльності;		
6	принцип зв'язку виховання з життям		
7	принцип єдності поваги і довіри до особистості та вимогливості до неї;		
8	принцип єдності прав, свободи вибору та відповідальності особистості		
9	принцип єдності зусиль школи, позашкільних закладів, сім'ї, громадськості в процесі виховання		

Використайте як допомогу визначення принципів, а також погляди та висловлювання з цього приводу відомих філософів і педагогів і заповніть таблицю, визначивши рейтинг кожного принципу.

У процесі навчально-педагогічних ігор студенти опановують такі методи організації дозвіллевої діяльності, як керування, наставництво, партнерство, підтримка.

Так, *керування* – це планомірний вплив на зміст і структуру виховного процесу з метою досягнення його ефективності; створення оптимальних зовнішніх і внутрішніх умов для формування особистості учня. Зрозуміло, що виховний процес завжди є керованим, і навіть у дозвіллі старші учні потребують тактовного, ненав'язливого керівництва з боку учителя на таких етапах, як планування дозвілля, розподіл завдань, створення учнівського активу, залучення учнів до заходу, активізація психологічних чинників діяльності: інтересу, потреби, осмислення змісту запланованої діяльності [123; 142].

Другий метод організації дозвіллевої діяльності – це *наставництво*, або передача досвіду та знань в організації будь-якої виховної дії учнівському активу, виявлення особистісних якостей учасників СЦС, з'ясування міжособистісних стосунків (симпатії - антипатії, рівня інтелектуального та емоційного розвитку, відносини лідерства – підлеглості тощо), епізодичність включення вчителя в діяльність групи, демонстрація зразків дії, спостереження, аналіз та корекція діяльності учнів, впровадження інтерактивних прийомів, спонукання до самостійних дій.

Проте педагог не повинен обмежувати ініціативу учнів, нав'язувати лише свої форми і види дозвіллевої діяльності. Він також не повинен стати для вихованців кимось на зразок штатного розважальника, тому студенти опановують метод партнерства. *Партнерство* – це створення умов взаємодії в ситуаціях «учитель-учні», «учень-учень», «учень-учні», спільне моделювання виховного заходу, вибір партнерів, співпраця в групах, рефлексія, взаємоперевірка, опрацювання форм взаємодії, спільне оцінювання тощо [123].

Для того щоб дозвілля не перетворилося на черговий захід, який не несе позитивного виховного впливу, майбутні педагоги повинні навчитися враховувати інтереси кожного з учнів, не лише активістів, лідерів, але й

тих, хто залишається у пасиві. В цьому разі допомагає метод *підтримки*, тобто надання допомоги порадою, психологічний захист вихованця, створення умов гарантованого успіху, організація умов реалізації намагань кожного учня, забезпечення емоційного комфорту та відчуття щастя.

Для озброєння студентів визначеними методами виховної діяльності під час дозвілля використовуємо імітаційні ігри, які реальні ситуації представляють у вигляді віртуальних, коли одні студенти виконують ролі учнів, а інші (1-2 студенти) – роль учителя. Наприклад, розігрується віртуальна ситуація проведення виховної години за темою «Розкажи нам про себе».

На допомогу студенту, котрий виконує роль класного керівника, пропонуються наступні запитання: «Які завдання я ставлю перед собою в роботі з класом, чому саме ці?, Які найбільш характерні вікові психологічні особливості учнів даного класу?, У чому головні труднощі роботи з учнями цього віку?, В чому полягають передбачувані труднощі роботи з цим складом класу?, Які захоплення, інтереси учнів класу?, Який рівень інтелектуального, фізичного розвитку, моральної вихованості, суспільної активності учнів? Які особливості стосунків у родинях окремих учнів? Який соціальний склад класу? Як я думаю розв'язувати поставлені завдання на дозвіллі?».

Для виконання ролі «учнів» студенти групи отримують інструкції щодо виконуваних ролей за мікрогрупами: «активістів», «інертних», «опозиціонерів».

На віртуальній виховній годині студент – «класний керівник» - викладає ідею, тему і завдання виховної години. Весь «клас» розбивається на творчі групи за інтересами. Це може бути колекціонування, розв'язання цікавих задач, ребусів, кросвордів, заняття певним видом спорту, малювання та ліплення, захоплення якимось видом мистецтва, читання, вишивання, догляд за домашніми тваринами тощо. Завдання ставиться якомога цікавіше й яскравіше розповісти про свої захоплення та залучити побільше бажаючих у

свою групу. Педагогу доцільно заявити себе в одній із створюваних груп і розповісти про своє хобі. Якщо ж у «класі» не знайдеться «учнів», інтереси яких збігаються із захопленнями вчителя, то він може придумати собі улюблене заняття, залучаючи до нього декілька умовних «колег» чи «друзів».

Творчі групи за інтересами готують колективні виступи для інших учасників з розповіддю про своє улюблене заняття, про пошуки, удачі і невдачі, про плани; влаштовують виставки матеріалів тощо.

Студенти з мікрогруп «інертні» й «опозиціонери» штучно створюють перешкоди у проведенні «виховної години»: висловлюють негативне ставлення до запропонованої «вчителем» роботи, небажання брати участь у будь-якій справі тощо. Ці «труднощі» сприяють навчанню майбутнього вчителя методам виховного впливу.

Можна розпочинати виховну годину анкетуванням або спільною піснею, що психологічно налаштовує на відверту розмову. Для цього знадобиться гітарист-заспівувач (якщо такий є).

Виступи творчих груп за інтересами передбачають використання форм, які за суттю відповідали б характеру улюблених занять: реклама, показові виступи, виставки, залучення всіх до творчої діяльності, відповіді на запитання, поради товаришам.

На завершення практичного заняття викладач проводить аналіз гри, навчаючи студентів прийомам аналізу та рефлексії.

Організація дозвіллевої діяльності старшокласників здійснюється різними способами, які поділяються на традиційні та інноваційні, за кількістю учасників – групові, дрібногрупові, індивідуальні [68, 156, 159, 189]. Наприклад, перед студентами поставлено завдання провести імпровізований концерт як форму художньо-естетичного виховання учнів.

Учасники цієї гри вигадують один для одного веселі завдання-імпровізації, вирішують їх і по черзі показують свої експромти. Були представлені такі варіанти творчих завдань: придумати і показати кілька сценок на тему...; скласти вірш за

римованими словами (буріме)..; вимовити різною інтонацією одну й ту ж фразу..; зобразити (пантомімою) наступні прислів'я та приказки..; придумати і зобразити скульптурну групу на тему..; виконати популярну пісню... на кілька мотивів, які змінюють її характер; виконати кілька пісень на ту саму тему..; зобразити (пантомімою) куплет з популярної пісні.., не називаючи її. Інші учасники відгадують її назву; зобразити та «оживити» (придумати і показати продовження) картину..; скласти гумористичну розповідь за даним початком.., придумати зв'язний текст методом естафети тощо.

Усі учасники гри поєднуються у команди і вигадують собі назву, емблему, елементи костюму, готують творчі вітання іншим командам. Концерт відбувається у вигляді конкурсу, якій оцінює журі зі складу викладачів. Журі готує завдання музичного, танцювального або поетичного характеру для виконання без підготовки.

1-й етап. За сигналом ведучих капітани команд беруть аркуші із завданнями (чи по два, і кожна команда вигадує другу частину завдання записує її замість крапок на аркуші. На це дають п'ять-сім хвилин.

2-й етап. За сигналом ведучих команди представляють підготовлені завдання-експромти, які їм дісталися. На це дають 10-15 хвилин. Наприкінці визначаються найвдаліші варіанти.

3-й етап. Ведучий пропонує об'єднати всі команди для «хорового» співу або загального танцю чи постановки пантоміми.

Кожна команда може подякувати і нагородити інших учасників справи своїм творчим призом: дружнім шаржем, кумедним малюнком, дотепною епіграмою, віршем-побажанням тощо.

Проведення такого практичного заняття вимагає від студента не лише творчого пошуку, але й демонстрації елементів театральної педагогіки, різнобічних здібностей.

Традиційні способи організації дозвіллевої діяльності старшокласників включають насамперед комунікативні (навіювання,

переконування, наслідування, зараження ідеєю, настроєм). Зрозуміло, що будь-яку виховну діяльність можна впроваджувати лише за умов майстерності у спілкуванні, володіння словом, умінням захопити ідеєю. Студенти вправляються у навіюванні, переконуванні, зараженні у віртуальних класах під час практичних занять. При цьому частина студентів грає роль негативно налаштованих учнів, навмисно ускладнюючи ситуацію для того студента, який виконує роль учителя.

Організуючи дозвіллеву діяльність, майбутній педагог опановує традиційний спосіб використання культури, мистецтва, літератури. Лише високохудожні зразки національної та зарубіжної літератури, вироби мистецтва, надбання вітчизняної та світової культури надають безцінний виховний матеріал для емоційно-духовного зростання молоді. Сучасний розвиток педагогічної науки поповнює способи організації дозвіллевої діяльності старшокласників інноваційними методами, серед яких чільне місце займає використання сучасних засобів масової інформації (ЗМІ).

У сучасному світі тривають дебати про ЗМІ, в яких дискутуються прямо протилежні думки щодо ролі засобів масової інформації у вихованні. Їхня позитивна роль у навчанні вже не підлягає сумніву, тому при підготовці майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників вважаємо доцільним використання ТЗН, радіо та телебачення, комп'ютерної техніки.

Разом з тим доля використання ЗМІ у навчанні досить скромна, вони використовуються у цілому комплексі традиційних методів, провірених часом та досвідом педагогічної діяльності, тому що перебільшення віри у ЗМІ як новітню технологію, котра нібито розв'яже усі проблеми, є оманливим. Про це пишуть вітчизняні і зарубіжні педагоги, котрі вже узагальнили досвід використання засобів масової інформації у педагогічній діяльності (наприклад, робота «Освіта і засоби масової інформації» Жака Гоне у перекладі з французької) [40].

В наш час юнаки та дівчата не уявляють свого життя без новітніх технічних засобів інформації, тому і вчитель повинен опанувати аудіо- і відеотехніку, комп'ютер, бути обізнаним у найновітніших досягненнях розвитку мас-медіа, аби переводити дозвілля старшокласників із споживацького на духовно збагачувальний та пізнавально-розвивальний рівні.

У ході дослідження з'ясувалося, що ефективною формою підготовки студентів до організації дозвіллевої діяльності з використання ЗМІ може бути «Тиждень ЗМІ» в університеті. Цей «Тиждень» проводився на таких принципах: 1) партнерство: об'єднуються зусилля численних інституцій (адміністрації університету, редакційної колегії, складу інтерв'юєрів, журналістів-непрофесіоналів, учасників мережі поширення пошти й преси); 2) добровільність: кожен сам визначає ступінь своєї участі та ділянку своєї роботи; 3) безоплатність: ця педагогічна дія базується на добрій волі та ініціативі кожного [40, 47, 73, 78].

Особливістю організації дозвілля в межах школи, класу є необхідність групових або дрібногрупових способів. Проте принцип особистісно зорієнтованого виховання передбачає увагу до кожної окремої особистості, тому майбутній педагог повинен опанувати спосіб організації індивідуальної діяльності школярів у позанавчальний час.

Індивідуальною діяльністю школяра у контексті позакласної роботи називається такого роду цільова активність окремої особистості, котра автономно обирає об'єкт своєї діяльності за своїм інтересом і самостійно досягає кінцевого результату. Це можлива індивідуальна робота школяра, яку він виконує через покладання на нього повноважень (наприклад, малювання декорацій, підготовка випуску радіопередачі або стінної газети, фотографування тощо) [10, 12, 22, 25].

Другим різновидом індивідуальної роботи школяра є його діяльність як самовираження особистісного «Я» (наприклад, написання сценарію,

організація виставок, змагання, фестивалю тощо). Майбутній учитель учиться сприяти індивідуальній діяльності школяра, підтримувати його волю і сили, проявляти увагу, інтерес до нього, а також надати школяру можливість отримати публічне схвалення його діяльності.

Майбутні педагоги повинні оволодіти формами організації дозвілєвої діяльності старшокласників. Їх кількість і різноманіття дуже великі, тому зводимо їх до трьох груп: розважально-рекреаційні, пізнавально-розвивальні, емоційно-одухотворені.

До *розважально-рекреаційних* форм дозвілєвої діяльності старшокласників відносяться дискотеки, вечори відпочинку, рухливі ігри з м'ячем, скакалкою, пікнік тощо.

Пізнавально-розвивальні форми включають конкурси (музичні, танцювальні, спортивні, кулінарні тощо), фестивалі, відвідування театру, музеїв, виставок, туристичні походи, екскурсії тощо.

Емоційно-одухотворені форми відносяться до вищого рівня дозвілєвої діяльності, вони передбачають значну частку творчості учасників. Це такі форми, як самодіяльний театр, музично-художні шоу, конкурси краси, військово-спортивні ігри, фотOVERнісажі, створення відеокліпів, виставки робіт технічної творчості, зйомка самодіяльних відеофільмів тощо.

Виходячи з положення про позитивний виховний потенціал вільного часу учнів старших класів, майбутній педагог повинен вміти обирати такі форми і види дозвілєвої діяльності, які передбачають насамперед спільну, групову взаємодію [119, 124, 134, 146].

Специфіка вчительської праці полягає в тому, що педагог опиняється у ситуаціях, які кожного разу вимагають від нього творчого вирішення, тому часто мистецтво виховника і вчителя ставлять в один ряд з мистецтвом артиста, оратора, проповідника. Проте, на відміну від перерахованих фахівців, педагог не може відрепетирувати свою взаємодію

з учнем до найменших деталей. Багато в чому він повинен бути готовий до експромту, до педагогічних знахідок, але такі експромти у педагогічній праці є наслідком сталих знань, умінь і навичок, отриманих під час навчання у ВНЗ [26, 36, 49,122,124].

Класний керівник у своїй постійній педагогічній праці стискається з потребою організувати дозвілля всього класу, зацікавити кожного учня, запобігаючи пошуку дітьми педагогічно небажаних способів проведення вільного часу. Тому найкращим способом організації дозвіллевої діяльності, на наш погляд, є спільна цікава справа (СЦС), метою якої є довготривале заохочення дітей до сумісної взаємодії зі своїми однокласниками під керівництвом педагога. Зміст СЦС може бути захопленням сучасними танцями, створенням самодіяльного театру мініатюр, спортивно-туристичного класу тощо. Яким змістом буде наповнена дозвіллева діяльність старшокласників, залежить від багатьох чинників, а саме: від потреб та інтересів учнів, від можливостей та творчої наснаги учителя, від низки соціальних і матеріальних умов. Але головне, щоб була створена така педагогічна програма виховання на весь час навчання у старших класах, яка б переводила дозвілля молоді з нижчого рівня на вищий [31, 41, 42].

Спираючись на риси педагогічно організованої діяльності, які визначив проф. П.І.Підкасистий, а саме: ціннісна мотивація, проживання палітри ціннісних відносин, встановлення зв'язків діяльності з подальшим життям, фіксована увага на соціальному наслідку діяльності, рефлексія по закінченні діяльності [144,с.468], - планується будь-яка спільна цікава справа у дозвіллі старшокласників.

Ми поділяємо думку тих педагогів, які виступають проти терміну "захід", що є синонімом "малоефективної, формально-бюрократичної" діяльності [153, кн.2,с.147], тому користуємося назвою конкретної форми

виховної роботи - спільна цікава справа (СЦС), - підкреслюючи зацікавленість обох сторін і завуальовуючи виховну направленість форми.

Планування та втілення задуму СЦС вимагає вироблення принципів педагогічної дії, за якими виховний вплив на кожну особистість окремо і на групу в цілому був би найрезультативнішим.

Це такі принципи, як: принцип педагогічної доцільності та цілеспрямованості; принцип природо відповідності; принцип опори на колектив школярів; принцип забезпечення активної позиції учнів; принцип зв'язку виховної дії з життям; принцип єдності поваги і довіри до особистості та вимогливості до неї; принцип єдності прав, свободи вибору та відповідальності особистості.

Дотримання визначених принципів обов'язкове у будь-якій справі, що пов'язана з вихованням. Що ж стосується конкретної педагогічної дії, спрямованої на організацію дозвілєвої діяльності старшокласників, то вона регламентується конкретними правилами і вимогами для педагога:

- потрібно чітко формулювати цілі спільної цікавої справи (СЦС);
- обирати перспективну у виховному сенсі тему СЦС;
- намагатися перевести дозвілєву діяльність з низького, споживацького рівня на вищий, розвивально-пізнавальний чи емоційно збагачувальний;
- виходити з постулату, що кожний вихованець є талановитою особистістю, потрібно лише допомогти йому розкритися;
- СЦС повинна бути захоплюючою для всіх без винятку вихованців (у класі, групі тощо);
- характер міжособистісних стосунків (учень – педагог, учень – учень, педагог – учні) повинен змінюватись, наповнюючись новою якістю;
- СЦС повинна мати перспективу, можливості розвитку нових ідей і творчих знахідок.

Студентам пропонується опанувати таку форму організації дозвіллевої діяльності учнів і впровадити її під час активної педагогічної практики, при цьому описати хід СЦС і свої спостереження у вигляді конспекту.

Втілення задуму СЦС має кінцевою метою підвищення рівня вихованості дітей, тому для ефективності праці вчитель має вести записи, нотатки, щоденник тощо і постійно аналізувати свої думки, дії, зворотні зв'язки. Пропонуємо один з можливих варіантів такого аналізу у вигляді таблиці (2.3).

Аналіз цієї форми позакласної роботи показує студентам, що обрана форма і методика її впровадження є ефективною, хоча спостерігається не тільки позитивне, але й негативне.

До позитивних наслідків належать: позитивне сприйняття класного керівника, початок формування його авторитету; формування впливового активу класу; розвиток міжособистісних стосунків від байдужості та конфліктності до зацікавленості, бажання потоваришувати; деяка зміна у позитивному напрямі у ставленні до навчання, до школи (навіть у девіантних дітей); у старшокласників з'являється зразок корисної, розвивально-пізнавальної форми дозвіллевої діяльності.

До негативних наслідків слід віднести: прояви нездорової конкуренції, заздрощів, конфліктності; прояви завищеної самооцінки у деяких дітей, небажання постійно працювати, вдосконалювати уміння; протидія деяких батьків, а також колег-учителів.

Крім позитиву і негативу, в аналізі відмічається, що для успішного завершення справи, навіть захоплюючої, потрібна висока вимогливість і постійна корекція з боку вчителя, щоб діти "не прохололи" до справи. Кожного разу потрібно вносити новий елемент для підтримки інтересу: для цього необхідно навчитися майбутньому педагогу залучувати до творчості самих учасників.

Таблиця 2.3

Спостереження педагога за ходом проведення спільної цікавої справи

(зразок нотаток класного керівника 9-го класу)

№	Етапи виховної лії	Очікувані зворотні зв'язки	Реальні зворотні зв'язки		
			з початку	протягом року	у кінці року
1.	Обговорення запропонованої вчителем ідеї	Зацікавленість і пропозиції	з а ц і к а в л е н і с т ь		
			Пасивна, без пропозицій		Перші пропозиції
2.	Планування та організаційна робота	Активна участь, зародження міжособистісних стосунків	Активна участь	Зниження активної участі, втрата декого з учасників	Активна участь, ініціатива, поява активу
3.	Реальне втілення СЦС	Бажання, інтерес, співпраця, зміцнення міжособистісних стосунків, взаєморозуміння з учителем	Бажання, інтерес, початок праці	Зниження працьовитості, конфлікти, перші успіхи	Новий щабель активності, перші удачі, спільне переживання радості успіху
4.	Підведення підсумків (після кожного заходу)	Критична оцінка себе та інших, зародження дружби, формування колективізму; розвиток творчості у дітей, поліпшення соціально-психологічного клімату в класі	Задоволення, відсутність критичності, дисциплінованість (лише у позанавчальний час)	Задоволення, зародки дружби, відповідальності, дисциплінованість (лише у дозвіллі)	Критична оцінка інших, зміцнення дружби, перші творчі задуми учнів

Найважливіший висновок стосується того, що майбутній педагог повинен постійно зростати не лише у педагогічній майстерності, але й у загальній ерудиції, опановувати новітніми технологіями виховного впливу на учнів, особливо старшого віку.

Саме з цих причин СЦС як форма виховного впливу на учнів визнана вдалою, тому що може залишатися ефективною впродовж кількох років (наприклад, з 9-го по 11-й клас). СЦС є комплексною діючою системою різних форм і методів виховання, вона надає можливість розвинути різним творчим здібностям багатьох дітей.

Впровадження різних спільних цікавих справ у комплексі з іншими формами і видами дозвілєвої діяльності старшокласників забезпечує аксіологічні зміни у свідомості старшокласників у позитивному напрямку; докорінно змінює міжособистісні стосунки та налагоджує продуктивне спілкування у колективі.

Озброєний методикою організації дозвілєвої діяльності старшокласників, майбутній педагог навчається моніторингу виховного процесу. Моніторинг виховного процесу – це послідовне та постійне спостереження характеристик вихованості учнів у процесі їхнього духовного розвитку, що фіксується у спеціальних таблицях у вигляді чітких кількісних даних і психолого-педагогічних характеристик.

Для визначення результативності виховної діяльності під час дозвілля старшокласників ми виробили відповідні критерії.

Критеріями вихованості старшокласників внаслідок ефективно організованої дозвілєвої діяльності є:

1. Розвиток інтересу до змістовного відпочинку.
2. Позитивне ставлення до колективних форм дозвілєвої діяльності (у класі, школі).
3. Поліпшення міжособистісних стосунків (з однокласниками, з учителем).

4. Розвиток креативності учня.
5. Переоцінка моральних і соціальних цінностей (аксіологічний вимір).
6. Формування особистісних життєвих перспектив.

За виховною значущістю ці критерії не однакові. Їх рейтинг має виглядати таким чином:

- на нижчому щабелі – 1, 2;
- на середньому щабелі – 3,4;
- на вищому щабелі – 5,6.

Успіх виховання багато в чому залежить від правильного врахування та об'єктивної оцінки його результатів. Кожний класний керівник, вихователь повинен уміти аналізувати й оцінювати хід і результат своєї роботи. Це необхідно з двох причин. Перша: зроблений аналіз та оцінка дають змогу виявити додаткові ресурси педагога-професіонала, застосувати нові методики в роботі, вказують на інший підбір необхідних засобів, а отже, загалом сприяють продуктивності діяльності. Друга причина: в процесі аналізу й оцінювання виховної діяльності в свідомості педагога народжується модифікація ідеального уявлення про її результат, визріває новий варіант мети, що дає додатковий імпульс класному керівникові. Вихованцю теж цікаво відстежувати свої особистісні зміни й корегувати їх. Лише спираючись на досягнуте, можна успішно просуватися вперед. Ефективність виховного процесу оцінюють у двох значеннях: результативному й процесуальному. Результативний аспект свідчить, що виховання тим ефективніше, чим більше результати збігаються із завданнями. Процесуальна ж оцінка полягає у встановленні того, наскільки відповідно визначено завдання, зміст роботи, обрано її методи, засоби й форми, враховано психологічні умови й багато іншого в діяльності класного керівника, вихователя.

Об'єктивно оцінити рівень вихованості окремих школярів та учнівських колективів дуже важко. Поведінка, вчинки, зовнішній вигляд і стиль

спілкування не дають повної інформації про особистість, та й у кожного, хто оцінює (класного керівника, студента-практиканта, батьків, самого учня), своя суб'єктивна думка, що часом базується на особистих амбіціях, ідеальних уявленнях, завищеній чи заниженій самооцінці тощо. Педагогові необхідно виявити інтереси, погляди, наміри вихованця, мотиви й причини його вчинків. Існує чимало методів, форм, прийомів вивчення рівня вихованості учнів, різних класифікацій, критеріїв оцінювання, варіантів початкової й підсумкової діагностики вихованості.

У ході науково-експериментальної роботи студентам старших курсів на педагогічній практиці пропонувалося впровадити розроблений нами «Особистісний аркуш діагностики вихованості учня внаслідок ефективно організованої дозвіллевої діяльності» для вивчення досвіду вчителів у підвищенні рівня вихованості учнів старшої школи (див. таблицю 2.4).

Таблиця 2.4

Особистісний аркуш діагностики вихованості учня внаслідок ефективно організованої дозвіллевої діяльності

Прізвище, ім'я, по батькові учня

клас	участь у дозвіллевій діяльності			інтерес		ставлення до групової форми		міжособист. стосунки		креативність		аксіологічн. вимір		формування життєв перспектив	
	не бере	пасивну	активну	на поч. року	в кінці року	на поч. року	в кінці року	на поч. року	в кінці року	на поч. року	в кінці року	на поч. року	в кінці року	на поч. року	в кінці року
9	+	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
10	-	+	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+
11	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+	+

Практичний досвід автора даного дисертаційного дослідження довів ефективність такої методики організації дозвіллевої діяльності старшокласників. Визначені критерії дають підстави робити загальні висновки щодо вихованості кожного старшокласника й водночас можуть бути показником ефективності праці вчителя, тобто надають матеріали для роздумів, аналізу та самоаналізу, який є обов'язковим підґрунтям для самовдосконалення педагога.

Четверта педагогічна умова – стимулювання потреби в самоосвіті та озброєння технологією самовдосконалення майбутніх учителів у плані організації дозвіллевої діяльності учнів. Вона включає два компоненти: 1) формування звички до продуктивної рефлексії й навички самоаналізу, 2) стимулювання потреби пошуку нового у педагогічній науці, вироблення вміння опрацьовувати новітні технології.

Педагогічні аспекти стимулів досліджувались К.Д.Ушинським, П.П.Блонським, С.Г.Шацьким, А.С.Макаренком, В.О.Сухомлинським, Ю.К.Бабанським, видатними психологами Л.С.Виготським, М.В.Бехтерєвим, О.М.Леонтєвим та іншими.

Так, П.П.Блонський, визначаючи місце стимулу в педагогіці, вказує, що він повинен бути аксіомою навчального процесу. Ю.К.Бабанським застосування стимулів розглядається як один із принципів розвитку пізнавальної активності учня.

Проте ця проблема недостатньо розроблена. Зокрема, не вивчено значення стимулів до педагогічної діяльності майбутніх учителів.

За даними соціологів доволі низьким є престиж професії вчителя серед молоді. У списку 19 масових професій у дівчат учительський фах посідає четверте місце, а у юнаків – одинадцяте [2, с.18]. Це свідчить проте, що більшість учителів не стимулює молодих людей ні особистим прикладом, ні спеціальною профорієнтаційною роботою. Безумовно, позитивним

стимулюючим чинником може стати підвищення соціального статусу та матеріального заохочення праці вчителя.

У літературі описані психологічний і соціальний підходи щодо суті і природи стимулу. Прихильники першого підходу пов'язують це явище з мотиваційними, ціннісними характеристиками особистості, а прихильники соціального підходу шукають стимул в оточуючому соціальному середовищі.

А.Г.Спіркін, Ф.М.Щербак, Л.Ю.Гордон, З.І.Равкін, Г.І.Щукіна та інші висловлюються за диференціацію понять «стимул» і «мотив». На думку Ф.М.Щербака, різниця між мотивом і стимулом полягає у значенні мотиву для діяльності. Будь-яка зовнішня обставина не може виконати свою функцію збуджувальної причини, якщо вона не відображується у свідомості у формі мотиву, але не кожний мотив може стати стимулом. Г.І.Щукіна зазначає, що стимул базується на зовнішньому впливі.

Таким чином, дослідники підкреслюють, що між мотивами і стимулами існує діалектичний взаємозв'язок, але мотиви повинні підкріплюватися стимулами, для того щоб вони були стійкими [143, 7, 12, 22, 42, 46, 126].

У навчально-виховному процесі стимул розглядають як таку його складову, яка позитивно впливає на взаємодію вчителя та учня, за якою вона стає більш активною й ефективною.

У підготовці майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників важливе місце займає стимулювання потреби в самоосвіті як передумови до самовдосконалення, яким потрібно володіти кожному педагогу протягом всього його професійного життя.

У цьому процесі відіграють роль зовнішні стимули, а саме: зміст навчального матеріалу, форми, методи і засоби підготовки до організації дозвіллевої діяльності, комунікативні зв'язки, педагогічна майстерність викладача, мікроклімат у колективі; заохочення, а саме: рейтингове

оцінювання знань студентів, звільнення від складання заліку або екзамену, участь у конкурсах, олімпіадах, конференціях, рекомендації до навчання у магістратурі, аспірантурі тощо.

Не менш важливими є внутрішні стимули, які пов'язані з потребами, мотивами, інтересами, бажаннями і необхідністю особистості реалізувати свої здібності, отримати схвальну оцінку викладача та інших студентів, задовольнити честолюбність.

Спираючись на прийняте в педагогічній літературі визначення стимулу до педагогічної діяльності як безпосереднього або опосередкованого впливу освітнього середовища на розвиток у майбутнього вчителя спрямованості на самовдосконалення і самореалізації [143, с.296], ми вважаємо, що цей процес має бути керованим.

Професійна підготовка майбутнього вчителя не може бути якісною, якщо не налагоджена самостійна робота. Вагомість самостійної роботи студента визначає низка чинників, серед яких найважливішими є:

- а) самостійний характер роботи студента над матеріалом;
- б) розмаїття форм діяльності студентів у процесі пошуку найвагоміших знань відповідно до обраної ними професії;
- в) формування не тільки знань, а й переконання в необхідності їх застосування в майбутньому;
- г) формування в майбутнього фахівця відповідної мотивації та навичок самоосвіти, що супроводжуватимуть його впродовж усього життя: адже освіта не закінчується з одержанням диплому. Людина, котра не займається самоосвітою, безнадійно відстає від своїх колег у фаховому, політичному й культурному аспектах;
- д) визначення рівня засвоєння знань на лекціях, семінарських та практичних заняттях. Саме в процесі самостійного опрацювання матеріалу можна виявити прогалини у знаннях, які слід негайно ліквідувати, інакше

вони становитимуть серйозну перешкоду в опануванні навчального блоку в цілому [140, 141, 145].

У педагогічній науці розроблено кілька типів і видів самостійної роботи. Більшість учених схильні до думки, що найбільш відповідною для вищих закладів освіти є класифікація, запропонована П.І.Підкасистим, котрий в основу класифікації поклав таке розмежування самостійної роботи: за зразками; конструктивно-варіативна; евристична; творчо-дослідницька.

Самостійна робота за зразками характеризується виконанням типових завдань та різноманітних вправ за зразком. Ці завдання і вправи дають можливість засвоїти матеріал, але вони не розвивають творчої активності студента. В їх основі лежить метод спостереження, за яким визначають здебільшого зовнішні зв'язки і відношення, не заглиблюючись у сутність матеріалу.

Конструктивно-варіантна самостійна робота допомагає відтворити структуру знань, застосувати їх при розв'язанні складних завдань та проблемних ситуацій. Конструктивно-варіантна самостійна робота дає студенту змогу збагнути внутрішні зв'язки і відносини. Тут вже використовуються методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, аналогії, системності та редукції.

Евристична самостійна робота передбачає вирішення окремих проблем, поставлених на лекції, семінарі чи практичному занятті. Характерною рисою такої роботи є вміння формулювати проблему, бачити шляхи її розвитку і розв'язання. Евристична самостійна робота є початком творчого підходу до вирішення питань у різних царинах суспільного життя.

Творчо-дослідницька самостійна робота дає змогу студентам у курсових і дипломних роботах відійти від репродуктивного типу мислення, опанувати таку форму мислення, коли людина продукує нові ідеї та

парадигми, якісно відмінні від тих, що утвердились раніше. Творчо-дослідницька самостійна робота відрізняється високим рівнем абстрактності та науковості, їй притаманні оригінальність, нестандартність тощо, які набувають реального змісту в контексті логіки розвитку тієї чи іншої проблеми і шляхів її розв'язання [104,105,140,194]. У процесі навчання студенти отримують навички аналізу своєї професійної діяльності під час організації дозвілля старшокласників: ведення щоденника, нотаток, складення схем, таблиць, графіків тощо. Вони засвоюють причини необхідності такого аналізу, а саме:

- проведений аналіз дає можливість розкрити додаткові ресурси, скорегувати методичну систему роботи, провести пошук нових засобів виховного впливу на учнів, тобто в результаті отримати підвищення ефективності своєї праці;

- у ході аналізу реального виховного процесу у свідомості суб'єкта модифікується картина ідеального уявлення про бажаний результат, поступово визріває новий варіант мети, що надає додаткового імпульсу професійній активності педагога;

- педагогу необхідно переконуватися у результативності своєї праці, йому необхідно розуміти міру досягнення мети та окреслювати реальність особистісних зусиль, для того щоб ставити нові цілі та отримувати нові стимули до педагогічної діяльності, що запобігає нервово-психологічним зривам у педагога.

Отже, ми сформулювали головні педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників, за яких студенти вищого педагогічного закладу зможуть досягти необхідного рівня професійної компетенції у цьому напрямі виховної роботи.

2.3. Педагогічний експеримент і аналіз його результатів

Відповідно до поставлених дослідницьких завдань було передбачено проведення педагогічного експерименту. Експериментальна робота проводилася у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Хмельницькому національному університеті, Житомирському педагогічному університеті і загальноосвітніх школах № 3 та № 17 м. Вінниці. В експериментальній роботі взяли участь 550 студентів вищих навчальних закладів, приблизно 110 учителів, а також 314 учнів старшої школи. У процесі експериментальної роботи перевірялися основні положення робочої гіпотези дослідження. Сутність експерименту полягала в реалізації комплексу педагогічних умов, які сприяють підготовці майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників.

Дослідно-експериментальна робота здійснювалась у два етапи. **Перший етап (констатувальний експеримент)** передбачав вивчення ролі дозвілєвої діяльності у формуванні особистості старшокласника, а також визначення стану підготовленості студентів до організації дозвілєвої діяльності шкільної молоді. За результатами нашого дослідження було з'ясовано, що у старшокласників запас вільного від навчання та інших видів розумової або фізичної праці часу за календарний рік становить у середньому 200-220 днів, тобто переважна більшість учнів старшої школи має багато вільного часу, використання якого контролюється і скеровується у педагогічно бажаному напрямі вельми недостатньо. Зробити такий висновок надало підстави вивчення змісту і форм дозвілля, котрими заповнює свій вільний час учнівська молодь. Для цього було проведено анкетування учнів 9-11 класів Вінницьких СЗОШ I-III ступенів № № 3, 17 (усього 240 респондентів).

Узагальнений результат опитування можна представити у вигляді таблиці (див. таблицю 2.5) за рівневим показником.

Таблиця 2.5

Вивчення змісту і форм дозвілля старшокласників

<i>Рівні дозвіллевой діяльності</i>	<i>к-сть старшокл.</i>	<i>%</i>
споживацький (нижчий рівень)	144	60%
пізнавально-розвивальний (середній рівень)	60	24,6%
емоційно і духовно збагачувальний (вищий рівень)	36	15,4%

Ми зробили порівняння цих даних з оцінками вчителів. Опитування серед учителів Вінницьких шкіл №№ 3 і 17 дало такі рівневі показники дозвіллевой діяльності старшокласників: на середньому та вищому рівнях – приблизно 65% , а на нижчому – 35%. Отже, педагоги-практики не хочуть визнавати, що така важлива ділянка виховної роботи, як організація дозвіллевой діяльності, залишається поза увагою школи.

Дослідження показало, що організація дозвілля в школах знаходиться на низькому рівні; вільний час часто заповнюється нецікавими, формалізованими виховними заходами, на які старшокласники приходять під примусом і без бажання; форми роботи переважно застарілі, не відповідають сучасним запитам молоді; до тих заходів, які проводяться у школі, залучаються лише активісти, немає індивідуального підходу для охоплення всіх школярів.

Протягом трьох років (з 1997р. по 2000р.), працюючи у школі, автор даного дисертаційного дослідження впроваджувала методику спільної цікавої справи як провідної форми організації дозвіллевой діяльності з учнями старших класів Вінницької СЗОШ № 3. На завершальному етапі було проведено визначення рівнів дозвіллевой діяльності учнів 11-х класів: контрольного (37 учнів) й експериментального (37 учнів). Результати дослідження є переконливими (див. таблицю 2.6.).

Таблиця 2.6

Рівні дозвіллевої діяльності учнів 11-х класів після експерименту

Рівні дозвіллевої діяльності	контрольний клас		експериментальний клас	
	37 учнів	%	37 учнів	%
споживацький (нижчий рівень)	22	59,4	12	32,4
пізнавально-розвивальний (середній рівень)	9	24,3	16	43,3
емоційно і духовно збагачувальний (вищий рівень)	6	16,3	9	24,3

Результати проведеного нами експерименту по вивченню ролі дозвіллевої діяльності у формуванні особистості старшокласників довели, що методично ефективно організована дозвіллева діяльність впливає на розвиток інтересів і потреб учнівської молоді, відволікає від негативного середовища, вулиці, переводить дозвіллеву діяльність більшості учнів з нижчого на середній та вищий рівні.

Протягом 2001-2003 рр. у ході констатувального експерименту вивчався стан готовності майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності учнів. Анкетування, спостереження на практичних, лабораторних заняттях і на педагогічній практиці, аналіз письмових робіт показали, що студенти недостатньо підготовлені до цього напряму виховної роботи.

Для того щоб вивчити стан володіння виокремленими вміннями організації дозвіллевої діяльності старшокласників, ми провели дослідження на старших курсах філологічного факультету Вінницького державного педагогічного університету.

Було проведено анкетування студентів (всього 312 чол.), які вже виконали програми активних педагогічних практик і зробили аналіз умінь організації дозвіллевої діяльності старшокласників за оцінками самих студентів. Респондентам було запропоновано перелік прикладних

педагогічних умінь, які вони повинні були розташувати в порядку значущості. Це було перше завдання.

Ми сформулювали 14 основних необхідних для практичної діяльності вмінь, з якими обов'язково стикаються студенти-практиканти. Рейтинг кожного з умінь ми вираховали, розділивши кількість позитивних відповідей на загальну кількість відповідей.

Другим завданням було поставити собі оцінку за кожне окреме вміння за дванадцятибальною системою.

Одержаний рейтинг педагогічних умінь за оцінкою майбутніх педагогів наведено у таблиці 2.7 (див. таблицю 2.7).

Аналіз даних таблиці показує, що студенти загалом правильно встановлюють рейтинг педагогічних умінь, розуміють їхню значущість у практичній діяльності. Разом з тим самооцінка розвитку вмінь, як правило, завищена. Наприклад, вміння проводити основні форми позакласної виховної роботи, оцінюване студентами в 11 балів, приходить лише з досвідом, так само як вміння оцінювати свою особисту роль і створювати свій образ для позитивного впливу на вихованців, а також вміння скласти методичну розробку основних форм виховної роботи й втілити її у практику.

Методисти і вчителі, які оцінюють роботу студентів-практикантів, за звичай трохи завищують оцінку за проведений виховний захід для того, щоб підтримати студента й стимулювати його подальшу роботу. Реальна ж оцінка переважної більшості студентів з усіх умінь, на авторитетну думку викладачів педвузу, нижча на 2-3 бали.

Таблиця 2.7

Рейтинг значущості педагогічних умінь для організації дозвіллевої роботи з старшокласниками за оцінками студентів

№	Уміння	Коефіцієнт значущості	Самооцінка розвитку уміння
1	Уміння ставити конкретні виховні задачі при організації дозвілля	0,78	6 балів
2	Уміння спланувати розвивально-пізнавальну дозвіллевi діяльність	0,98	7 балів
3	Уміння визначити рівень вихованості учня	0,97	9 балів
4	Уміння створювати сприятливий психологічний клімат у колективі	0,84	5 балів
5	Уміння скласти методичну розробку основних форм виховної роботи	0,92	10 балів
6	Уміння оцінювати особисту роль педагога, створювати свій образ	0,75	10 балів
7	Уміння визначити місце особистості у колективі	0,69	8 балів
8	Уміння знаходити цікаві, нестандартні форми проведення дозвілля	0,89	9 балів
9	Уміння швидко орієнтуватись і перебудовуватись	0,68	4 бали
10	Уміння озброювати учнів способами виконання завдань	0,74	6 балів
11	Уміння переконувати, доводити, підтримувати увагу та зацікавленість	0,90	8 балів
12	Уміння залучити всіх, без винятку, старшокласників у цікаву справу	0,92	7 балів
13	Уміння проводити основні форми позакласної виховної роботи	0,93	11 балів
14	Уміння помічати за зовнішніми ознаками зміну емоційного стану та настрою вихованців і скорегувати їх	0,99	6 балів

У студента складається хибне уявлення про легкість педагогічної праці, тому враження молодих учителів (1-3 роки стажу) від перших кроків у педагогічній роботі часто бувають сповнені розчарувань. Особливо вони підкреслюють труднощі, які виникають в організації дозвіллевой діяльності старшокласників.

Вивчення рівня знань і вмінь студентів старших курсів показало, що він не відповідає вимогам, які пред'являються класному керівнику, організатору виховної роботи з учнями, зокрема у дозвіллі. Студенти не знають особливостей цього напрямку педагогічної праці, думають, що мета виховання досягається сама собою у будь-якому виховному заході, тому не вважають за потрібне її визначити, не можуть підібрати необхідні практичні дії для досягнення виховної мети, не здатні організувати дітей.

Така ситуація цілком пояснювальна. Спеціального курсу з підготовки студентів до організації дозвіллевой діяльності учнів навчальним планом вищого педагогічного закладу не передбачено. Деякі теоретичні та практичні знання, вміння та навички студенти отримують на лекціях, практичних і лабораторних заняттях з педагогічних дисциплін та під час проходження активної практики в оздоровчих таборах і в школі, але, на жаль, останнім часом кількість годин на активну педагогічну практику значно зменшилась, учителям шкіл не оплачується за керівництво студентами-практикантами. Все це негативно вплинуло на якість професійної підготовки майбутніх учителів, особливо з виховної роботи.

Наведемо дані оцінювання вмінь і навичок, необхідних для організації дозвіллевой діяльності, студентів 4-5 курсів філологічного факультету ВДПУ як критерій їх готовності до практичної роботи (усього 128 студентів).

Таблиця 2.8

**Оцінювання рівня вмінь і навичок майбутніх учителів організації
дозвілєвої діяльності старшокласників**

рівень умінь і навичок	за оцінкою викладачів		за самооцінкою	
	к-сть	%	к-сть	%
низький	59	50,7	25	21,5
середній	48	41,3	61	52,4
високий	21	18,0	42	36,1

Ці кількісні показники свідчать, по-перше, про те, що половина студентів випускних курсів мають низький рівень готовності до виховної роботи з учнями на дозвіллі, а по-друге, самі майбутні вчителі характеризуються завищеною самооцінкою, тому що реально не уявляють особливостей і складностей такої роботи.

Другий етап (формувальний експеримент) педагогічного експерименту передбачав визначення і реалізацію методики підготовки майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників з урахуванням основних педагогічних умов, які уможливлують підготовку фахівців у цьому аспекті педагогічної діяльності. На цьому етапі проведення педагогічного експерименту застосовувався його перший вид – природний, тобто без порушення прийнятої системи організації навчально-виховного процесу. Програма нашого експерименту передбачала наповнення відповідним матеріалом змісту навчальних педагогічних дисциплін, які входять до навчального плану, для забезпечення змістовно-операційної сфери майбутнього вчителя протягом усього терміну навчання у вищому педагогічному закладі (див. таблицю 2.9).

Таблиця 2.9.

**Тематичне планування навчально-методичного комплексу
з організації дозвілєвої діяльності старшокласників**

<i>навчальна дисципліна</i>	<i>тема</i>	<i>форма</i>	<i>рік навчання</i>
Педагогіка Психологія	Позанавчальна діяльність учнів Місце вільного часу у структурі особистості школяра Роль дозвілєвої діяльності у вихованні старшокласників	лекції, практичні, лабораторні	2-3
Методика виховної роботи	Методи, форми і види дозвілєвої діяльності учнів	практичні, лабораторні	3
Спецсеминар	Організація дозвілєвої діяльності старшокласників (майстер- клас)	практичні	3
ОПМ	Вміння та навички організації дозвілєвої діяльності учнів	практичні, лабораторні	4
Пропедевтична практика	Організація дозвілля дітей	педпрактика	2-3
Активна педагогічна практика	Організація дозвілля учнів старшого віку	педпрактика	4-5
Науково- дослідницька робота студентів	Розроблена тематика	курсіві, дипломні роботи	3,4,5
Науковий гурток, проблемна група, науково- практична конференція	Відповідна тематика повідомлень, доповідей, статей, тез	повідомлення, доповідь, стаття, тези	3,4,5

Ці нові теоретичні й методичні матеріали, які у ході експерименту були впроваджені у навчальний процес, становлять складну систему з багатьма взаємопов'язаними та взаємообумовленими складовими, котрі об'єднуються в три компоненти:

- *когнітивний*: обізнаність у психологічних характеристиках старшокласників, уявлення, розуміння педагогічного потенціалу вільного часу; розуміння принципів гуманістичного виховання та аксіологічного підходу; знання щодо змісту та методики організації дозвіллевої діяльності старшокласників;
- *практично-діяльнісний*: уміння, навички, активність, творчість в організації дозвіллевої діяльності старших учнів, аксіологічний підхід; комунікативна компетентність;
- *критеріально-оцінний*: рівні сформованості професійної компетентності; аналіз, самоаналіз, оцінювання, професійне удосконалення.

З метою підвищення ефективності навчання студентів у визначеному напрямі нами було розроблено й апробовано програму й зміст спеціального семінару «Організація дозвіллевої діяльності старшокласників (майстер-клас)» із впровадженням інтерактивних методів навчання.

На початку навчання за планом спецсемінару було проведено бліц-опитування студентів на тему «Моя улюблена форма дозвілля», за яким було зроблено висновок, що переважна більшість студентів (64,3%) схильна до споживацького рівня проведення особистого вільного часу. За результатами анкетування на тему «Які форми дозвіллевої діяльності старшокласників ви знаєте?» виявилось, що уявлення студентів обмежені, роль дозвіллевої діяльності у формуванні особистості учнів старших класів уявляється ними не чітко, обов'язки вчителя як організатора цього виду виховної діяльності зводяться, за їхньою думкою, або до функцій

«обслуговуючого персоналу», або «наглядача», або «пасивного спостерігача».

Як свідчать відповіді студентів, вони в цілому розуміли необхідність організації дозвіллевої діяльності старшокласників: «щоб відволікти їх від негативного впливу вулиці...», «щоб учні не курили, не пили алкогольних напоїв...», «щоб виконати план виховної роботи класу, школи...», «щоб учні не скоювали правопорушень...», «щоб здружити колектив класу...» тощо, проте жоден з опитаних не міг чітко викласти схему педагогічних дій щодо втілення будь-якого розважального заходу.

На перших практичних заняттях зі спецсемінару «Організація дозвіллевої діяльності старшокласників (майстер-клас)» студенти виявили різні емоційні реакції: здивування («навіщо нам це потрібно?», «хіба це важливо?»...), інертність («мені байдуже, вмію я це робити чи не вмію», «піду до школи на практику – навчуся»...), схвалення («це цікаво...», «це потрібно, але як це зробити?»).

Проведення практичних занять в формі різного виду навчальних ігор поступово змінювало ставлення студентів до визначеного напрямку професійної підготовки. Майбутні вчителі у своїх письмових відповідях відмічали такі привабливі для них особливості майстер-класу, як:

- моделювання віртуальних ситуацій виховної дії;
- виконання різних ролей (учителя, учнів);
- колективне вироблення рішень;
- багатоальтернативність рішень;
- наявність системи індивідуального або групового оцінювання діяльності учасників гри.

Інтерактивні методи навчання в майстер-класі сприяли активізації процесу пізнання студентів щодо теорії і методики виховання, створили умови для інтелектуального змагання між групами або окремими студентами за правильність і доцільність надання відповіді з проблемних

питань або пошуку найефективніших педагогічних рішень у виховних ситуаціях.

Так, у кінці навчання зі спецсемінару студенти відмічали, по-перше, що визначений напрям виховної діяльності відкрився перед ними з усіма своїми складностями і непередбачуваністю; по-друге, у них докорінно змінилося ставлення до цієї роботи, виник жвавий інтерес; по-третє, вони практично спробували реалізувати всі вміння і навички, котрі необхідні майбутньому педагогу для організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Узагальненням і підсумком підготовки майбутнього вчителя на етапі формувального експерименту стало озброєння студента моделлю дій педагога – організатора дозвіллевої діяльності старшокласника, яка включає етапи виховної діяльності (організаційний, реалізаційний і аналітично-корекційний), зміст цієї діяльності та правила для педагога, виконання котрих забезпечує ефективність виховної роботи.

У ході навчання особлива увага приділялася принципу індивідуального підходу. Індивідуальний підхід до студентів при формуванні умінь організації дозвіллевої діяльності старшокласників здійснювався з урахуванням визначених у ході констатувального етапу дослідження типів ставлення студентів до виховної роботи, а саме: гармонійно-позитивного, ситуативно-позитивного, пасивно-позитивного.

Для студентів з гармонійно-позитивним ставленням пропонувались завдання найвищого ступеня складності як теоретичного, так і практичного характеру.

Розробивши різні види завдань для студентів з ситуативно-позитивним ставленням, ми вимагали самостійної і творчої роботи студентів при їх виконанні для того, щоб у них сформувалося цілісне уявлення про виховну мету педагогічної діяльності й розуміння її системності та неперервності.

Студенти з пасивно-позитивним ставленням повинні були включатися в активні форми роботи, які давали яскравий практичний результат і викликали емоційний підйом. Завдання, запропоновані студентам цієї групи, допомогли сформувати їхнє позитивне ставлення до організації роботи, напрацювати початкові уміння пошуку, самостійного прийняття рішень, критичного самоаналізу.

Максимальне врахування й використання індивідуальних якостей кожного студента при розробці змісту навчально-методичного комплексу дозволило зробити процес підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників ефективним.

Для поглибленого вивчення даного напрямку виховної педагогічної діяльності було розроблено спеціальну тематику курсових та дипломних робіт (див. у додатках).

Рівень сформованості умінь та навичок організації дозвіллевої діяльності старшокласників визначався під час педагогічної практики, в ході якої кожний студент обов'язково проводив контрольний захід у плані організації дозвіллевої діяльності старших учнів.

Для одержання констатувальних даних експерименту використовувались кількісні та рангові оцінки досліджуваних явищ, які визначалися за певними критеріями сформованості умінь та навичок організації дозвіллевої діяльності старшокласників у майбутніх учителів. До цих критеріїв відносяться наступні.

Перший критерій – це розуміння ролі дозвіллевої діяльності у вихованні старшокласників, а також знання про психолого-педагогічний зміст, яким має бути наповнений цей вид діяльності. Студент вміє організувати дозвілля учнів лише за рекомендаціями класного керівника або методиста. Це низький, репродуктивний рівень підготовленості до даної педагогічної дії.

Другий критерій – це уміння використовувати виховний потенціал дозвілля у плані вибору заходів, які відповідають програмі гармонійного розвитку особистості, і наповнювати дозвілля пізнавально-розвивальною діяльністю. Студент володіє певними знаннями, уміннями та навичками і може самостійно організувати і провести окремий виховний захід. Це середній, локально-моделюючий рівень підготовленості.

Третій критерій – це володіння методикою організації дозвіллевої діяльності старшокласників з урахуванням потреб та інтересів кожного з учнів, уміння творчо вирішувати виховні задачі, здатність до аналізу та самоаналізу, прагнення до вдосконалення своїх умінь та навичок в цій виховній роботі. Студент має сформовану позитивну мотивацію до виховної діяльності, володіє головними стратегіями виховання, озброєний уміннями, навичками організації дозвіллевої діяльності старшокласників, здатний до творчості та використання інноваційних методик. Це високий, системно-моделюючий рівень підготовленості.

Для визначення рівня підготовленості майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників після експерименту був застосований оцінювальний аркуш на кожного, хто навчався за експериментальною програмою, а потім проведена експертна оцінка. Узагальнені дані зведені у таблиці (див таблицю 2.10).

Усього в формульовальному етапі педагогічного експерименту взяли участь 550 студентів з чотирьох вищих навчальних закладів: Вінницького державного педагогічного університету (ВДПУ) – 136 ст., Уманського державного педагогічного університету (УДПУ) – 135 ст., Хмельницького національного університету (ХНУ) – 139 ст., Житомирського державного університету (ЖДУ) – 140 ст.

В експериментальній і контрольній групах відповідно нараховувалось по 275 осіб.

Таблиця 2.10

**Експертна оцінка рівня сформованості умінь та навичок
організації дозвіллевої діяльності старшокласників
у студентів педагогічних закладів**

<i>рівні підготовленості до педагогічної дії</i>	<i>критерії сформованості умінь та навичок організації дозвіллевої діяльності старшокласників</i>	<i>кількість студентів</i>		<i>%</i>	
		<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>
репродуктивний (низький)	студент організує дозвілля учнів лише за рекомендаціями класного керівника або методиста	134	65	48,0%	22,8%
локально-моделюючий (середній)	студент володіє певними знаннями, уміннями та навичками і може самостійно організувати і провести окремих виховний захід	95	142	35,0%	52,4%
системно-моделюючий (високий)	студент має сформовану позитивну мотивацію до виховної діяльності, володіє головними стратегіями виховання, озброєний уміннями, навичками організації дозвіллевої діяльності старшокласників, здатний до творчості та використання інноваційних методик	46	68	17,0%	24,8%

З наведених даних видно, що після впровадження у навчальний процес педагогічних умов та спеціальної методики організації дозвіллевої діяльності старшокласників кількість студентів з низьким рівнем результативності педагогічної діяльності значно зменшилася порівняно з контрольною групою, яка навчалася за стандартним навчальним планом. Високого рівня результативності досягли всього 8% студентів, проте ця

цифра відповідає реальності, тому що високий рівень передбачає певний досвід практичної роботи у школі.

Найбільш переконливими є результати на середньому рівні: збільшення на 20% (35,0% - 52,4%) саме цього рівня за рахунок зниження репродуктивного, тобто низького рівня, демонструє ефективність запропонованої системи підготовки майбутнього вчителя до організації дозвілєвої діяльності старшокласників.

Як відомо, перевіркою теорії є практика: у педагогічному навчальному закладі – це активна педагогічна практика студентів. Підводячи підсумки проведеного педагогічного експерименту, ми зробили експертну оцінку рівня готовності майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників студентів старших курсів педагогічних закладів: ВДПУ, УДПУ, ХНУ, ЖДУ (див. таблицю 2.11).

Таблиця 2.11

Рівні готовності майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників

ВНЗ (кількість студентів)	Рівень											
	низький				середній				високий			
групи	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%
ВДПУ (136 ст.)	23	33,8	5	7,4	36	53,0	38	55,9	9	13,2	25	36,7
УДПУ (135 ст.)	25	37,0	10	14,7	35	52,5	44	64,7	7	10,5	14	20,6
ХНУ (139 ст.)	27	37,8	8	11,8	36	50,1	40	58,8	8	12,1	20	29,4
ЖДУ (140 ст.)	27	37,4	9	13,2	38	53,2	40	58,8	7	9,4	19	28,0

Наведені дані показують, що спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості студентів з низьким рівнем готовності (у середньому на 24,7%) і збільшення кількості студентів з високим рівнем готовності (в середньому на 17,3%) в усіх експериментальних групах. Найбільш виразним є показник зростання кількості студентів з високим рівнем готовності до визначеної діяльності, а саме: у ВДПУ – на 23,5%, ХНУ – на 17,3%, ЖДУ – на 18,6%, УДПУ – на 10,1%. Отже, у середньому по вищих навчальних закладах, де проходив експеримент, кількість підготовлених на високому рівні студентів зросла на 17,3%.

Порівнюючи контрольну і експериментальну групи за якісним показником (середнього і високого рівнів), ми одержали такі дані: ВДПУ: КГ – 45 студентів (33%), ЕГ – 63 студенти (46,3%); ХНУ: КГ – 44 студенти (32,0%), ЕГ – 60 студентів (43,0%); ЖДУ – 45 студентів (31,0%), ЕГ – 59 студенти (42,7%); УДПУ: КГ – 42 студенти (25,1%), ЕГ – 58 студентів (42,6%).

Результати формувального експерименту засвідчили зростання професійної підготовленості майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників внаслідок впроваджених у практику педагогічних умов та озброєння студентів відповідними вміннями і навичками. Зростання показників вищого і середнього рівнів готовності студентів довело ефективність розробленої нами методики підготовки майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників. Одержані результати дозволяють стверджувати, що основні завдання експериментально-дослідної роботи вирішені і положення гіпотези доведені.

Висновки до другого розділу

1. У другому розділі викладено теоретично обґрунтовані та експериментально перевірені педагогічні умови для ефективної підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників: 1) формування особистості майбутнього вчителя-організатора дозвіллевої діяльності старшокласника; 2) озброєння студентів знаннями, уміннями та навичками організації дозвіллевої діяльності старшокласників; 3) оволодіння майбутніми вчителями методами, способами і формами організації дозвіллевої діяльності старшокласників; 4) стимулювання потреби в самоосвіті та озброєння технологією самовдосконалення майбутніх учителів у плані організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

2. Структурними компонентами цієї підготовки є : база знань (когнітивно-імперативний компонент), система дій (операційно-діяльнісний компонент), інтерес до цієї ланки виховної роботи та рефлексія (мотиваційний компонент). Базується підготовка на принципах гуманістичного та особистісно спрямованого виховання і здійснюється з урахуванням аксіологічного та культурологічного підходів.

3. Обґрунтовані критерії та показники, які необхідні для діагностики стану та рівня підготовленості майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників. Розроблено такі критерії: обізнаність у предметі та засобах професійної діяльності (вимір ступеня інформованості); спроможність організовувати дозвіллеву діяльність старшокласників (вимір ступеня практичної навченості). Найбільш репрезентативними є показники володіння узагальненими вміннями та навичками організації дозвіллевої діяльності старшокласників діагностично-аналітичного, конструктивно-проективного та комунікативно-організаційного компонентів виховного процесу.

За цими критеріями та показниками визначено рівні підготовленості майбутніх учителів: високий (системно-моделюючий), середній (локально-моделюючий), низький (репродуктивний).

4. Результати формувального експерименту засвідчили зростання професійної підготовленості майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників внаслідок впроваджених у практику педагогічних умов та озброєння студентів відповідними вміннями і навичками. Дані експертних оцінок і кількісні виміри підтвердили ефективність і практичну доцільність матеріалів дослідження.

5. Аналіз результатів експерименту підтвердив гіпотезу про те, що ефективна підготовка майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників уможлиблюється внаслідок впровадження визначених педагогічних умов, а також модернізації навчального процесу на основі моделювання реальних ситуацій виховання і озброєння студентів інтерактивними формами організації дозвілєвої діяльності старшокласників.

Це дає підстави вважати, що вихідна методологія є правильною, визначені завдання реалізовані, гіпотезу дослідження підтверджено, а мету досягнуто.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз проблеми та одержані результати пошуково-експериментальної роботи дозволили сформулювати такі висновки:

1. У дисертаційному дослідженні доведено, що підготовка майбутнього вчителя до організації дозвілєвої діяльності старшокласників є актуальною проблемою теорії й практики системи вищої педагогічної освіти, вона потребує спеціальної науково-теоретичної та методичної розробки.

2. На підставі вивчення психолого-педагогічної літератури було теоретично обґрунтовано сутність базового поняття «організація дозвіллевої діяльності старшокласників» як планомірної, впорядкованої системи умов, дій та суб'єктів – учасників педагогічного процесу, котра спрямована на проведення вільного від навчання часу на пізнавально-розвивальному та емоційно і духовно збагачувальному рівнях.

3. Проведене дослідження ролі дозвіллевої діяльності у формуванні особистості старшокласників показало, що, по-перше, у житті учнів старшої школи вільний від навчання час посідає важливе місце як час для відновлення фізичних і розумових сил, можливість займатися улюбленими справами; по-друге, вільний час має величезний виховний потенціал, адже він надає можливість вільного розвитку особистості за її бажанням й інтересами, забезпечує умови вибору будь-якої діяльності без зовнішнього тиску; по-третє, некерованість дозвіллям з боку батьків і школи може мати і позитивні, і негативні наслідки (негативні переважають).

4. Виявлено, що дозвіллева діяльність старшокласників характеризується певними ознаками (нерегламентованість, багатопредметність, різноманітність, рухливість, швидкоплинність), виконує різні функції (рекреаційна, пізнавально-розвивальна, емоційно і духовно збагачувальна, функція самопізнання та самореалізації, функція формування життєвих перспектив, функція соціалізації, психотерапевтична функція), має рівневу структуру (рівень споживання, рівень творчості та рівень соціально корисної діяльності).

Констатувальний експеримент показав, що виховний потенціал дозвілля учнів у школі залишається нереалізованим. Домінуючим є рівень споживання культурних надбань, мало уваги приділяється переведенню цієї діяльності на вищі рівні.

5. Аналіз теоретичних джерел і практичного досвіду педагогів свідчить, що педагогіка дозвілля – органічна складова частина діяльності практично всіх

працівників системи народної освіти, але головна роль в організації дозвілля школярів лежить на класному керівникові, тому в дисертації вивчено стан готовності майбутніх учителів до цієї ланки виховної роботи. Дослідження дозволило виявити низку недоліків: відсутність знань про зміст та особливості даного напрямку педагогічної праці; невміння визначити мету, засоби й прийоми виховного впливу під час дозвілля; незрозуміння ролі, функцій і виховного потенціалу дозвілля; нездатність організовувати дітей; прагнення спростити педагогічну задачу.

6. У дисертації теоретично обґрунтовані та експериментально перевірені педагогічні умови для ефективної підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників: 1) формування особистості майбутнього вчителя-організатора дозвіллевої діяльності старшокласника; 2) озброєння студентів знаннями, вміннями та навичками організації дозвіллевої діяльності старшокласників; 3) оволодіння майбутніми вчителями методами, способами і формами організації дозвіллевої діяльності старшокласників; 4) стимулювання потреби в самоосвіті та озброєння технологією самовдосконалення майбутніх учителів у плані організації дозвіллевої діяльності старшокласників. Структурними компонентами цієї підготовки є : база знань (когнітивно-імперативний компонент), система дій (операційно-діяльнісний компонент), інтерес до цієї ланки виховної роботи та рефлексія (мотиваційний компонент). Базується підготовка на принципах гуманістичного та особистісно спрямованого виховання і здійснюється з урахуванням аксіологічного та культурологічного підходів.

7. У дисертаційній роботі обґрунтовано критерії та показники, які необхідні для діагностики стану та рівня підготовленості майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників. Розроблено такі критерії: обізнаність у предметі та засобах професійної діяльності (вимір ступеня інформованості); спроможність організовувати дозвіллеву діяльність старшокласників (вимір ступеня практичної

навченості). Найбільш репрезентативними є показники володіння узагальненими вміннями та навичками організації дозвіллевої діяльності старшокласників діагностично-аналітичного, конструктивно-проективного та комунікативно-організаційного компонентів виховного процесу.

За цими критеріями та показниками визначено рівні підготовленості майбутніх учителів: високий (системно-моделюючий), середній (локально-моделюючий), низький (репродуктивний).

8. Результати формувального експерименту засвідчили зростання професійної підготовленості майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників внаслідок впроваджених у практику педагогічних умов та озброєння студентів відповідними вміннями і навичками. Дані експертних оцінок і кількісні виміри підтвердили ефективність запропонованого навчально-методичного комплексу. Це дає підстави вважати, що вихідна методологія є правильною, визначені завдання реалізовані, гіпотезу дослідження підтверджено, а мету досягнуто.

Отже, сукупність одержаних наукових висновків та практичних рекомендацій має важливе значення для теорії й практики підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників.

Дослідження не вичерпує всіх питань, пов'язаних з вивченням можливостей майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників, підвищенням її ефективності, зростанням якості підготовки майбутніх учителів до її здійснення. Перспективними можуть бути дослідження методики використання комп'ютерних навчальних програм для підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності учнів; порівняльного аналізу організації дозвіллевої діяльності старшокласників у міській і сільській школах за сучасних соціально-економічних умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдуллина О.А.* Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Учеб.пособие для студентов пед. ин-тов, слушателей ин-та повышения квалификации преподавателей пед. дисциплин ун-тов и пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1984. – 208 с.
2. *Абрамян В.Ц.* Театральна педагогіка. – Київ: Лібра, 1996. – 224с.
3. *Абульханова-Славская К.А.* Деятельность и психология личности. – М., 1980. – 335 с.
4. *Азаров Ю.П.* Искусство воспитывать: Книга для учителя. – М., 1985. – 449 с.
5. *Алексюк А. М.* Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
6. *Аносов І.П.* Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: Монографія. – К.: «Твім інтер», 2003. – 391 с.
7. *Антоненко С.С.* Формирование у студентов педагогических институтов умений воспитательной работы с учащимися старших классов: Автореф. дисс...канд.пед.наук: 13.00.04 – К., 1978. – 20 с.
8. *Аристотель.* Никомахова етика. Політика. – Соч. в 4-х томах. – Т.4. – М.: Мысль, 1981. - 385 с.
9. *Асмолов А.Г.* Психология личности. – М.,1990. – 350 с.
10. *Баден-Поуэл.* Как воспитать из юноши настоящего мужчину. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: ООО «Издательство «Полигон»,2004. – 346 с.
11. *Байша К.М.* Соціально-педагогічні умови морального виховання студентів у позанавчальній діяльності: Автореф... дис.канд.пед. наук: 13.00.07 – К., 2000. – 21 с.

12. *Басова Н.В.* Развитие творчества студентов // Басова Н.В. Педагогика и практическая психология. – Ростов н/Д., 2000. – С.233-246
13. *Бездверна-Хомерікі О.А.* Педагогічні умови гуманістичного виховання підлітків у сфері культурно-дозвіллевої діяльності: Автореф. дис...канд.. пед.наук: 13.00.07 – К., 1997. – 28 с.
14. *Безпалько О.В.* Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності: Автореф. дис...канд.пед. наук: 13.00.01/ Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 1998. – 17с.
15. *Белоусова З.И., Крилова И.Б.* Формирование у студентов навыков общения со школьниками: [Опыт Запорож. гос. ун-та] // Сов. Педагогика. – 1998.- №4. – С.84-86.
16. *Бех І.Д.* Гуманізм у вихованні підростаючої особистості// Рідна школа. – 1995. - №9. – С. 23-25.
17. *Бех І.Д.* Людина не має права на пасивність. Про індивідуальний досвід діяння, як фактор розвитку особистісного потенціалу студентської молоді // Педагогіка толерантності.- 2002. - №3. – С.31-37.
18. *Бех І. Д.* Виховання особистості: У 2 кн. – К.: Либідь, 2003. – 280с., 344с.
19. *Беланова Р.А.* Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США): Монографія. – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 216 с.
20. *Блінова О.Є.* Відкритість як мотиваційна готовність майбутніх вчителів до педагогічного спілкування // Педагогіка і психологія. – К., 2002. - №1-2. – С. 97-104
21. *Бодалев А.А.* Восприятие и понимание человека человеком. – М: Изд. Моск.ун-та, 1975. – 193 с.

22. *Бойко А.М.* Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями)//Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.
23. *Бондарев Л.Я.* Формирование личности воспитателя в условиях университетского образования: Дисс... докт. пед. наук: 13.00.01 – К., 1997. – 439 с.
24. *Борисов С.* Млин і його мірошники: Чотири крила «Млина» (опис багатофункціональної творчої гри)//Виховання в школі/ Упоряд. В.Варава, В.Зоц. – К.: Ред.. загальнопед.газ.,2003. – С.57-91
25. *Босенко В.А.* Воспитать воспитателя (Над чем не работают и о чем не спорят философы). – К.: изд-во «Лыбидь» при Киев. ун-те, 1990. – 322с.
26. *Брилін Б.А.* Педагогічні основи музично-творчого розвитку учнів старших класів у сучасних формах дозвілля: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01/ АПН України; Інститут педагогіки. – К., 1998.- 40 с.
27. *Ведерников Л.В.* Формирование ценностных установок студента на творческую самореализацию// Педагогика. –М., 2003. - №8. – С.47-53
28. *Вірковський А.П.* Формування гуманістичного ідеалу старшокласників у позанавчальній діяльності: Дис... канд.. пед. наук. – К., 2002. – 187 с.
29. *Винничук Л.* Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима/ Пер. с польск. В.К.Ронина. – М.: Высш. шк., 1988 – 496 с.
30. *Воловик А.Ф.* Клуб в структуре свободного времени молодежи. – Харьков: ХГИК, 1979. – 138 с.
31. *Воловик А.Ф.* Введение в интерес. – М.: Советская Россия, 1983. – 213с.
32. *Воловик В.А.* Концепция досуговой деятельности в педагогической теории коллектива. – Харьков : ХГУ, 1988. – 215 с.
33. *Воловик А., Воловик В.* Педагогіка дозвілля: Підручник. – Харків: ХДАК, 1999. – 332с.
34. *Воробей В.И.* Формирование у студентов педагогических институтов умений и навыков организации воспитательной работы с учащимися в

процессе непрерывной педагогической практики. – Дисс... канд.пед.наук 13.00.01 – К., 1989. – 217 с.

35. *Выготский Л.С.* Собр.соч. – Т.1. – Т. 4. – М., 1982. – 379 с.

36. *Гатанов Ю.Б.* Развитие личности, способной к творческой самореализации // Психологическая наука и образование, 1998. - №1. – С. 93-100

37. *Герbart И.Г.* Избранные педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1940. – Т.1. – 192 с.

38. *Гершунский Б.С.* Философия образования для XXI в.: В поисках практико-ориентированных образовательных концепций. – М., 1997. – 273 с.

39. *Гольдштейн А., Хомик В.* Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Пер. з англ. В.Хомика. – К.: Либідь, 2003. – 520 с.

40. *Гоне Жак* Освіта і засоби масової інформації / Переклад з французької М.Марченко. – К.: «К.І.С.», 2002. – 212 с.

41. *Горбунова К.М.* Педагогічні умови вдосконалення керівництва творчою діяльністю молодших школярів у сфері дозвілля: Автореф. дис...канд..пед.наук: 13.00.07 – К., 1997. – 19 с.

42. *Гордон Л.А., Клопов Э.В.* Человек после работы: социальные проблемы быта и свободного времени. – М.: Мысль, 1972. – 268 с.

43. *Гуревич Р.С.* Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах / За ред.. С.У. Гончаренка. – К.: Вища шк., 1998. – 286 с.

44. *Деловые педагогические игры как средство повышения эффективности подготовки студентов к воспитательной работе в школе: Методические рекомендации.* – Куйбышев, 1984. – 117 с.

45. *Джигун Л.М.* Естетичне виховання курсантів національної академії прикордонних військ України засобами зарубіжної літератури: Автореф... дис. канд. пед. наук:20.02.02 – Хмельницький, 2001. – 21 с.

46. *Джола Д.М., Щербо А.Б* Особистість як явище культури // Особистість в культурі: Зб. наук. праць. / Авт. колектив під кер. А.Б.Щербо. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2001. – С.8-12
47. *Джола Д.М., Щербо А.Б.* Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 392 с.
48. *Дзєжговська І.* Навчання вчителів. – Львів: Літопис, 2002. – 173 с.
49. *Дорохова А.В., Хасан Б.И.* Современное «Человековедение» в школе: Учебно-методическое пособие. – М.: МИРОС, 2002. – 192 с.: ил.
50. *Дубасенюк О.А.* Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога: Автореф... дис. докт. пед. наук: 13.00.01– К.,1996. – 48 с.
51. *Єрмаков І.Г.* Сходження до особистості // Нові технології виховання: Зб. наук. статей / Відп. ред. С.В. Кириленко. – К.: ІСДО, 1995. – С.114-120.
52. *Ефимова Н.А.* Отображение в сознании молодежи особенностей содержания стендовой рекламы: Дис... канд. психолог. наук. – Одесса, 2004. – 207 с.
53. *Жизнь как творчество: Социально- психологический анализ / В.И. Шинкарук, Л.В. Сохань, Н.А. Шульга и др. – Отв. ред. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович. – К.: Наукова думка, 1985.- 302 с.*
54. *Завалевський Ю.І.* Формування громадянської спрямованості старшокласників у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів/ Дис... канд. пед. наук: 13.00.07– К., 2003. – 193 с.
55. *Зайцева І.Є.* Розвиток естетичної культури майбутніх учителів засобами театрального мистецтва / Автореф... дис. канд. пед. наук:13.00.04 – К., 2001. – 20 с.
56. *Закон України «Про виховання дітей та молоді»: Проект // Освіта України. – Вересень 2004. – № 72. – С.4-6.*
57. *Закон України «Про вищу освіту». – 2002.*
58. *Закон України «Про освіту». – 1996.*

59. *Законодавство* про освіту: Збірник законів. – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 159 с.
60. *Захаров С.В.* Формування пізнавальних інтересів учнів основної школи у процесі позакласної роботи/ Дис...канд..пед.наук:13.00.07 – К., 2001. – 215 с.
61. *Зязюн І.А., Сагач Г.М.* Краса педагогічної дії: Навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
62. *Зязюн І.А.* Світоглядні пріоритети педагогіки / Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. у 2-х част. – Ч.1 – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002. – С.10-16
63. *Йовенко Л.І.* Підготовка студентів-філологів вищого педагогічного навчального закладу до родинного виховання/ Автореф...дис. канд.. пед. наук:13.00.04 – К., 2005. – 19 с.
64. *Каган М.С.* Философия теории ценностей. – С.-Пб., 1997. – 235 с.
65. *Казанжи І.В.* Підготовка майбутніх учителів початкових класів до позаурочної виховної роботи / Дис...канд..пед. наук: 13.00.06 – Миколаїв, 2002. – 232 с.
66. *Кан-Калик В.А.* Основы профессионального педагогического общения. – М., 1987. – 250 с.
67. *Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д.* Педагогическое творчество. – М.: Педагогика, 1990.– 144 с.
68. *Каникулы, игра, воспитание/* Под ред. О.Ю. Газмана. – М.: Просвещение, 1988. – 160 с.
69. *Капська А.Й.* Основні закономірності моделювання виховного процесу // Нові технології виховання: Зб. наук. статей / Відп. ред. С.В. Кириленко. – К.: ІСДО, 1995. – С.91-96

70. *Капська А.Й.* Деякі особливості формування готовності студентів до професійної творчості // Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми / За заг. ред. А.Й. Капської; упоряд. Н.І. Косарева . – К.: ІЗМН, 1998.- С.5-12
71. *Капська А.Й.* Педагогічні основи сценарної роботи педагога-організатора// Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми / За заг. ред. А.Й. Капської; упоряд. Н.І. Косарева . – К.: ІЗМН, 1998.- С.49-56.
72. *Капская А.И.* Формирование мастерства слова воспитателя средней школы. - К., 1992. – 156 с.
73. *Каракровский В.А., Новикова Л.И., Селиванова Л.Н.* Воспитание? Воспитание...Воспитание!: Теория и практика школьных воспитательных систем/ Под ред. Н. Л.Селивановой. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 256 с.
74. *Карась Г.В.* Формування естетичного досвіду старшокласників у фольклорних колективах/ Дис... канд.. пед. наук: 13.00.07– Ів.-Франківськ – К., 1996. – 165 с.
75. *Карпенко О.Г.* Соціальне становлення особистості підлітка в тимчасових об'єднаннях за інтересами: Дис... канд. пед. наук: 13.00.07– К., 1999. – 163 с.
76. *Кисельгоф С.И.* Формирование у студентов педагогических умений и навыков в условиях университетского образования. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 125 с.
77. *Ковалев В.И.* Психологические особенности личностной организации времени/ Дисс... канд. психол. наук: – М.,1979. – 221 с.
78. *Ковальчук В.А.* Методичні основи розв'язання соціально-педагогічних задач у процесі підготовки майбутніх учителів / Автореф. дис... канд. пед. наук:13.00.04 – К.,2000. – 19 с.

79. *Кольцова В.А.* Система психолого-педагогических взглядов А.С. Макаренки // Психол.журнал. – 1988. - № 6. – С. 42-53.
80. *Коменский Я.А.* Избранные педагогические сочинения: В 2т. – Т. 2. – М, 1982. – 345 с.
81. *Коновальчук І.І.* Сформування у майбутніх учителів умінь проектувати виховну діяльність: Автореф. дис....канд. пед. наук: 13.00.01/ НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – 19 с.
82. *Концепція загальної середньої освіти (12-на школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. - № 2. – С. 3-22.*
83. *Концепція підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації: Проект// Інформаційний вісник: Вища освіта, 2001. - №3. – С. 47-54.*
84. *Коротаева Е.В.* Обучающие технологии в познавательной деятельности школьников. – М.: «Сентябрь», 2003. – 117 с.
85. *Короткова Р.І.* Техніка мовлення: природний дар чи сформовані професійні якості?// Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми / За заг. ред. А.Й. Капської; упоряд. Н.І. Косарева . – К.: ІЗМН, 1998.- С.57-68
86. *Краснощок І.П.* Особистісна самореалізація майбутнього вчителя в навчально-виховному середовищі педагогічного університету / Автореф. дис....канд.пед. наук: 13.00.04 – К., 2003. – 20 с.
87. *Кремень В.Г.* Педагогічна наука: час методологічної рефлексії // Учитель. – 1999. - № 11 – 12. – С.20-24.
88. *Кремень В.Г.* Пріоритети розвитку освіти України на початку XXI століття/ Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. у 2-х част. – Ч.1 – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002. – С. 3-10.
89. *Кублицкене Л.Ю.* Личностные особенности организации времени/ Дисс... канд. психол. наук. – М.,1989. – 161 с.

90. *Культура досуга* / В.М.Пича, И.В.Бестужев – Лада, В.М.Димов и др.. – К.: Изд-во при Киев. ун-те, 1990. – 240 с.
91. *Кузьмина Н.В.* Способности, одаренности, талант учителя. – Л., 1985. – 132 с.
92. *Кузьміна С.* Філософсько-педагогічна концепція П.Д.Юркевича: Монографія. – К.: Центр практичної філософії, 2002. – 164 с.
93. *Кукушин В.С.* Теория и методика воспитательной работы: Учебное пособие. – Ростов н-Д: Издательский центр «МарТ», 2002. – 320 с.
94. *Кэрролл Л., Тоубер Дж.* Дети «Индиго»/ Пер. с англ. – К.: «София», 2003. – 288 с.
95. *Лаврентьева Е.В.* Воспитание у старших подростков личностного творчества во внеклассной работе (гуманистический аспект)/ Дисс... канд. пед. наук:13.00.07 – Запорожье, 2002. – 183 с.
96. *Лазарев М.О.* Про становлення культури професійно-творчого спілкування майбутнього вчителя // Вища педагогічна освіта: Наук.- метод. зб.- К., 1994. – Вип.. 17. – С.29-34.
97. *Лазарев В.С.* и др. Руководство педагогическим коллективом: модели и методы : Пособие для руководителей образовательных учреждений. – М.: Центр социальных и экономических исследований, 1995. – 393 с.
98. *Лаэртский Д.* О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов/ Ред. тома и авт. вступ. ст. А.Ф.Лосев; Перевод М.Л. Гаспарова. – 2-е изд.. – М.: Мысль, 1986. – 571 с.
99. *Леви В.Л.* Нестандартный ребенок. – Изд. обновл. – Глобус, 2001. – 228с.
100. *Леви В.Л.* Нестандартный ребенок //Наука и педагогика. – 2003. - №36. – С.2-5.
101. *Леонова З.Ф.* Формирование у студентов педагогических умений в воспитательной работе с пионерами / Автореф. дисс.... канд.пед.наук. – Л., 1971. – 21 с.

102. *Леонтьев А.Н.* Проблемы развития психики. М., 1972. – 632 с.
103. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975. – 430с.
104. *Лизинский В.М.* Диагностико-аналитические процедуры и активно-игровые формы в управлении школой. – М., 1996. – 128 с.
105. *Лозова В.І., Калашишникова Л.Н.* Підготовка вчителів до організації спілкування учнів під час гурткової роботи // Вища педагог. освіта: Наук.-метод. зб. – К., 1994. – Вип.. 17. – С.96-100.
106. *Ломов Б.Ф.* Проблема общения в психологии / Хрестоматия по психологии /Под ред. А.В.Петровского. – М., 1987. – С.108-117.
107. *Лук А.Н.* Мышление и творчество. – М.,1976. – 417 с.
108. *Лук А.Н.* Психология творчества. – М.: Наука, 1978 - 127с.
109. *Макаренко А.С.* Сочинения: В 7-ми томах. – М., 1958.
110. *Макаренко А.С.* Книга для родителей: Лекции о воспитании детей. – М.: Правда, 1986. – 448 с.
111. *Максимова Н.Ю.* Психологічна профілактика вживання підлітками алкоголю та наркотиків. – К.: 1997. – С.208.
112. *Маленицька О.А.* Формування естетичного смаку старшокласників засобами народних звичаїв та обрядів/ Дис... канд.. пед. наук: 13.00.07 – К., 1995. – 186 с.
113. *Маркова А.К., Орлов А.Б., Фридман Л.М.* Мотивация учения и ее воспитание у школьников. – М.: Педагогика, 1983. – 179 с.
114. *Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б.* Формирование мотивации учения: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
115. *Маслоу А.* Новые рубежи человеческой природы. – М., 1999. – 156 с.
116. *Маслоу А.* Психология бытия. – М.,1997. – 231 с.
117. *Матвієнко О.В.* Практикум з курсу «Теорія виховання». – К.: Стилос, 2001. – 256 с.

118. *Мельникова І.М.* Традиції народного виховання та позашкільні заклади України // Нові технології виховання: Зб. наук. статей / Відп. ред. С.В. Кириленко. – К.: ІСДО, 1995. – С.139-145.
119. *Методические указания по разработке и внедрению в учебный процесс деловых игр/* Подг. В.И. Рыбальский, И.П. Сытник. – К., 1982. – 205 с.
120. *Михайлова Н.Н., Юсфин С.М.* Педагогика поддержки: Учебно-методическое пособие.- М.: МИРОС, 2001.- 208 с.
121. *Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми /* За заг. ред. А.Й. Капської; упоряд. Н.І. Косарева . – К.: ІЗМН, 1998.- 192 с.
122. *Мойсеюк А.Є.* Педагогіка: Навч. Посіб.- 3 вид., доп. – К., 2001.– 608 с.
123. *Монтессори М.* Помогите мне сделать это самому // Педагогика. –М., 2003. - №5. – С.10-11.
124. *Мороз О.Г., Омеляненко В.П.* Перші кроки до майстерності. – К.: Товариство «Знання», 1992.- 112с.
125. *Москаленко А.М.* Розвиток умінь педагогічного спілкування в системі післядипломної освіти / Автореф. дис... канд. пед. наук:13.00.04 – К., 2001. – 22 с.
126. *Мудрик А.В.* Общение в процессе воспитания: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 320 с.
127. *Муравицька М.П.* Педагогічна концепція П.Д. Юркевича в контексті філософії серця //Спадщина Памфіла Юркевича: світовий і вітчизняний контекст. – К.: Вид.дім «КМ Academia», 1995.– С.192-200.
128. *Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті //* Освіта України, 23 квітня 2002 р.

129. *Немов Р.С.* Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – М.: ВЛАДОС ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2001. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 688 с.; Кн.2: Психология образования. – 606 с.
130. *Никандров Н.Д.* Россия: социализация и воспитание на рубеже тысячелетий . – М., 2000. – 407 с.
131. *Новичкова Г.А.* Историко-философские очерки западной педагогической антропологии. – М., 2001. – 348 с.
132. *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Под ред. Е.С.Полат.- М., 2000. – 272 с.*
133. *Огородников И.Т.* Актуальные проблемы исследования педагогической подготовки в высшей школе// Сов.педагогика . – 1975. - №2. – С. 87-94.
134. *Оржеховська В.М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх / Навчально-методичний посібник. – Київ, 1996. – 352 с.
135. *Основы педагогического мастерства: Учебн. пособие для пед. спец. высш. учебн. заведений / И.А.Зязюн, И.Ф.Кривонос, Н.Н.Тарасевич и др. / Под ред. И.А.Зязюна.- М.: Просвещение, 1989.-302 с.*
136. *Основи педагогічної творчості вчителя : Навчально-тематичний план і програма курсу для студ. пед-них інст. і універ. / Заг.ред. Сисоєвої С.О. – К.: КГПІ імені О.М.Горького, 1991.- 43 с.*
137. *Особистість в культурі: Зб. наук. Праць. / Авт. колектив під кер. А.Б.Щербо. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2001. – 224 с.*
138. *Парфанович І.І.* Організаційно-педагогічні засади виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми / Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 – Тернопіль, 2002. – 20 с.
139. *Пащенко С.Ю.* Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді/ Автореф. дис... канд..пед.наук: 13.00.04 – К., 2000. – 19 с.

140. *Педагогіка*: Навчальний посібник / В.М.Галузьяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов.– 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця: «Книга-Вега»,2003.– 416с.
141. *Педагогическая энциклопедия*/ Под ред. А. Калашникова – В 4-х томах. – М., 1965.
142. *Педагогічна майстерність*: Підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.В.Кривонос та інші /За ред. І.А.Зязюна.- К.: Вища школа, 1997.- 349 с.
143. *Педагогічні технології у неперервній професійній освіті*: Монографія/ За ред.. С.О.Сисоєвої. – К.:ВІПОЛ,2001. – 502 с.
144. *Педагогіка*: Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей/ Под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 640 с.
145. *Пелех Л.Р.* Формування особистості майбутнього вчителя у системі масових виховних заходів вищого навчального закладу/ Дис...канд..пед.наук: 13.00.04 – Рівне, 2001. – 241 с.
146. *Пелех Ю.В.* Педагогічні основи організації позакласної виховної роботи зі старшокласниками в загальноосвітній середній школі / Дис...канд. пед. наук: 13.00.07 – Рівне ,1997. – 190 с.
147. *Петрова І.В.* Організація культурно-дозвіллевої діяльності клубу в країнах Західної Європи та США. / Автореф... дис. канд.пед.наук:13.00.01 – К.,2000. – 20 с.
148. *Петронговський Р.Р.* Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності/ Дис...канд.. пед. наук: 13.00.07 – Житомир, 2002. – 205 с.
149. *Пичи В. М.* Ваше свободное время. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 207 с.
150. *Пичи В.М.* Свободное время: тенденции и проблемы развития: Автореф. дис.... д-ра социол. наук: 22.00.04/ АН Украины, Институт социологии. – К., 1992. – 39 с.
151. *Платонов К.К.* Проблемы способностей.- М.: Наука, 1972.- 312 с.

152. *Платонов К.К.* Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 297 с.
153. *Подласый И.П.* Педагогика: Новый курс: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2 кн. –М.: ВЛАДОС,2001.- Кн.. 2: Процесс воспитания. – 256с.: ил.
154. *Подросток и семья:* Хрестоматия / Редактор-составитель Д.Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом БАХРАХ-М. 2002. – 656 с.
155. *Положення* про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти// Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2000. - № 22. – С.3-7.
156. *Поташник М.М.* Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя. – К.: Рад. шк.,1983. - С.5-60.
157. *Про* затвердження Комплексної програми пошуку навчання і виховання обдарованих дітей та молоді – Творча обдарованість // Інформаційний збірник Міністерства освіти України, 1992.-№3 .- С.14-22.
158. *Просандєєва Л.Є.* Подолання деривації підлітків у процесі культурно-дозвіллевої діяльності \ Дис...канд..пед.наук: 13.00.07 – К., 2001. – 229 с.
159. *Проскурина Е., Братчук О.* Святкове літо. – Харків: «Торсінг +», 2005. – 144 с.
160. *Пуховська Л.П.* Нові тенденції підготовки вчителів на Заході // Почат. шк.. – 1996. -№1. –С.57-60.
161. *Равкин З.И.* Аксиологические аспекты историко-педагогического обоснования стратегии развития отечественного образования. – М., 1994. – 315 с.
162. *Рассказова О.И.* Організація творчої діяльності учнів у позашкільному закладі/ Автореф...дис.канд.пед.наук: 13.00.07 – Харків, 2003. – 20 с.

163. *Ремшидт Х.* Психология взросления // Подросток и семья: Хрестоматия / Ред. – сост. Д.Я. Райгородский .- Самара: Издательский Дом БАХРАХ-М., 2002. – С. 232-356.
164. *Розов Н.С.* Культура, ценности и развитие образования. – М.,1992. – 284с.
165. *Роменець В.А.* Психологія творчості : Навч. посібник. – 2-ге вид., доп. – К.: Либідь, 2001. – 287 с.
166. *Рубинштейн С.Л.* Принципы и пути развития психологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 352 с.
167. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии: в 2-х т. – М.: Педагогика, 1989. – Т.1. – 234с.
168. *Рыданова И.И.* Основы педагогики общения. – Мн.: Беларуская наука, 1998. – 319с.
169. *Рябченко И.Н.* Система работы внешкольных учреждений по формированию активной жизненной позиции старшеклассников/ Дис...канд. пед.наук. – К., 1983.
170. *Сагарда В.В.* Система подготовки педагога в условиях университетского образования/ Дис... докт. пед. наук.– К.,1992.– 512 с.
171. *Салко В.В.* Формування морально-етичної культури молодших школярів у художньо-творчій дозвіллевій діяльності/ Автореф. дис... канд.пед. наук: 13.00.06 – К., 2000. – 19 с.
172. *Селевко Г.К.* Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 97с.
173. *Селиванов В.С.* Основы общей педагогики: Теория и методика воспитания: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений /Под ред. В.А.Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 336 с.
174. *Семенов В.Д.* Социальная педагогика. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1993. – 128 с.

175. *Середюк Л.А.* Педагогічні умови оптимізації процесу особистісного самовираження старшокласників/ Дис...канд.пед.наук: 13.00.07 – Рівне, 2002. – 220 с.
176. *Серенкова В.Ф.* Типологические особенности планирования личностного времени/ Дисс... канд. психол. наук. – М., 1991. – 176 с.
177. *Скударнова Г.* Лингвориторическое образование – основа коммуникативной культуры / Язык образования и образование языка: Материалы международной научной конференции (Великий Новгород, 11 июня 2000 года). – Великий Новгород: изд-во НовГУ. – С. 284-285.
178. *Сластенин В.А., Чижасова Г.И.* Введение в педагогическую аксиологию: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
179. *Снісар З.І.* Моральне виховання підлітків у позаурочній діяльності засобами фольклору // Нові технології виховання: Зб. наук. статей / Відп. ред. С.В. Кириленко. – К.: ІСДО, 1995. – С.73-85.
180. *Современный философский словарь* / Под ред. В.Е.Кемерова. – Лондон, Минск, 1998. – 470 с.
181. *Социальные детерминанты формирования творческой личности студента* / Р. Зобов, В. Келасьев, Б. Тихонов, Т. Трапезникова// Вестн. высш. шк.- 1991. - №9. – С.21-26.
182. *Социологические проблемы свободного времени трудящихся*/ Отв. ред. О.Митрикас. – Вильнюс: АН Лит.ССР,1984. – 287 с.
183. *Современный словарь по педагогике* / Сост. Рапацевич Е.С. – Мн.: «Современное слово»,2001. – 928 с.
184. *Сисоєва С.О.* Основи педагогічної творчості вчителя : Навчальний посібник. – К.: ІСДОУ, 1994.- 112с.
185. *Сисоєва С.О.* Педагогічна творчість : Монографія.- К.: Книжкове видавництво «Каравела», 1998. – 150с.

186. *Сисоєва С.О.* Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня : Монографія. – К.: Поліграф книга, 1996. – 406 с.
187. *Сисоєва С.О.* Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня/ Авто реф. дис...д-ра пед. наук: 13.00.04 – К., 1977 – 35 с .
188. *Стародубцева І.* Облік та оцінювання результатів виховання // Виховання в школі / Упоряд. В.Варава, В.Зоц. – К.: Ред.. загальнопед.газ., 2003. – С.51-57.
189. *Сурмелі Г.* Від Попелюшки до Принцеси. Конкурси краси. – Харків: «Торсінг», 2005. – 144 с.
190. *Тарасенко Г.С.* Нові підходи до виховання дітей і молоді в контексті культурологічної парадигми освіти // Наук. вісник Чернівецького університету. – Вип.. 248: Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 167-172.
191. *Тернопільська В.І.* Формування соціальної відповідальності старшокласників у позанавчальній діяльності/ Дис... канд..пед.наук: 13.00.07 – Житомир, 2003. – 178 с.
192. *Товажнянський Л.Л.* Сучасні технології творчої підготовки фахівця-інженера / Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія/ За ред.. С.О.Сисоєвої. – К.:ВПОЛ, 2001. – 345 с.
193. *Троцько Г.В.* Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: Автореф. дис....д-ра пед. наук: 13.00.04; 13.00.01/ АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К., 1997. – 54 с.
194. *Тхагансоев Х.Г.* Учитель и культура: проблемы подготовки педагогических кадров // Педагогика. –М., 1998. - №1. – С.66-72
195. *Устименко Л.М.* Реалізація культурно-просвітнього потенціалу туризму в організації дозвілля молоді/ Автореф. дис... канд..пед.наук: 13.00.07 – К., 2001. – 20 с.

196. *Ушинський К.Д.* Людина як предмет виховання // Вибр. Пед. твори у 2-х томах. – Т.1.- К.: Радянська школа, 1983. – С.193-202.
197. *Феоктистова О.Л.* Цілісний підхід – методологічний принцип виховання творчої особистості // Нові технології виховання: Зб. наук. статей / Відп. ред. С.В. Кириленко. – К.: ІСДО, 1995. – С.105-114.
198. *Харламов И.Ф.* Формирование личностных качеств в процессе воспитания // Педагогика. – М., 2003. - №3. – С.52-59.
199. *Хлєбнікова Т.М.* Ділова гра як метод активного навчання педагога: Навчально-методичний посібник для викладачів, слухачів ІПО, директорів шкіл, керівників РУО. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 80 с. – Серія «Бібліотека журналу “Управління школою”».
200. *Холковська І.Л.* Організація діяльності класного керівника. – Вінниця:ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2005. – 194 с.
201. *Хоменко І.В.* Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посіб. - К.:Хрінком Інтер, 2001. – 192с.
202. *Цвірова Т. Д.* Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920-1941 рр.) / Автореф... дис.канд. пед.наук: 13.00.01–К.,2004.- 20 с.
203. *Цибуля Е.М.* Формування стійкого інтересу до народної художньої творчості у молодших школярів в процесі дозвілльєвої діяльності/ Автореф. дис... канд..пед.наук: 13.00.06 – К., 1996. – 28 с.
204. *Циганок С.Д.* До проблеми виховання взаєморозуміння старшокласників у позаурочній виховній роботі // Нові технології виховання: Зб. наук. статей / Відп. ред. С.В. Кириленко. – К.: ІСДО, 1995. – С.63-67.
205. *Цюлюпа С.Д.* Педагогічні умови формування культури вільного часу студентів / Автореф...дис. канд.. пед. наук: 13.00.07 – К., 2004. – 20 с.
206. *Черніговець Т.І.* Формування дозвілльєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору (на матеріалі Західного Полісся України)/ Автореф. дис... канд.. пед.наук: 13.00.06 – К., 2002. – 19 с.

207. *Чернилевский Д.В., Князев В.В.* Преподаватель вуза XXI века и духовно-нравственная ценность// Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми/ Зб. наук. пр. у 2-х част. – Ч. 1. – С.103-110.
208. *Чернишова Є.Р.* Підготовка вчителя до формування в учнів основ знань про здоров'я та безпеку життєдіяльності людини / Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 – К., 2004. – 19 с.
209. *Чуланова О.Л.* Виховання життєвих перспектив старшокласників у позанавчальній діяльності / Дис...канд..пед.наук: 13.00.07- Кіровоград, 2002. – 220 с.
210. *Щербань П.М.* Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: Навч.посіб. – К.: Вища школа, 2004. – 207 с.: іл.
211. *Щуркова Н.Е.* Классное руководство: рабочие диагностики.- М.,2001. – 156 с.
212. *Щуркова Н.Е.* Педагогическая технология. – М.,2002. – 179 с.
213. *Щуркова Н.Е.* За гранью урока (о внеклассной работе со школьниками). – М.: Центр гуманитарной литературы, 2004.- 192 с.
214. *Щуркова Н.Е.* Прикладная педагогика воспитания: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2005. – 366 с.
215. *Юркевич П.Д.* Непосредственное нравственное влияние (Отрывки). Методика и личность учителя (Отрывки) // Антология педагогической мысли России II пол. XIX – нач. XX вв.. – М.: Педагогика, 1990. – С. 165-183.
216. *Daniels H., Bizar M.* Methods That Matter: Six Structures for Best Practice Classrooms. – York, ME: Stenhouse Publishers, 1998.
217. *Dzierzowska I.* Dyrektor w zreformowanej szkole. Warszawa: Wydawnictwa CODN, 2000. – 245 s.
218. *Dzierzowska I.* Nauczanie nauczycieli. Podrecznik dla edukatora. – Warszawa, Wyd. Fraszka Edukacyjna, 2001. – 173 s.

219. *Roberts K. Youth and Leisure.* – London, George Allina, 1985. – 210 p.

Додатки

Додаток 1

З історії педагогіки дозвілля

Сфера вільного часу і дозвілля, зокрема, завжди були об'єктом наукового інтересу. Обґрунтування вільного часу як домінуючого простору, у якому відбувається фізичний і духовний розвиток людини, ми знаходимо вже в роботах давньогрецьких філософів, де вільний час пов'язується зі свободою життєдіяльності людини.

Починаючи з часів Античності вільна діяльність розглядається як вищий прояв людського духу, а дозвілля – як вище благо. Аристотель писав, що людське життя поділяється на заняття і дозвілля, а вся діяльність людини спрямована частково на необхідне і корисне, частково на прекрасне. Він вважав, що потрібно, щоб громадяни мали можливість не лише займатися справами і вести війну, але й, що значно краще, насолоджуватися світом і користуватися дозвіллям, чинити необхідне і корисне, більш того – прекрасне.

Дозвілля, на думку Аристотеля, містить вже в самому собі і задоволення, і щастя, і блаженство. І все це випадає на долю незайнятих людей, а в державі, що бажає мати прекрасний лад, громадяни повинні бути вільними від турбот про предмети першої необхідності [8, т.4, с. 218].

Форми дозвілля у Древній Греції

Педагогіка дозвілля як практична виховна діяльність у сфері вільного часу почала складатися в епоху Античності, насамперед у Древній Греції. Вже тоді держава і суспільство починають виступати в ролі сукупного

вихователя, що соціально формує людину, виховання починає розглядатися як загальна, а не приватна справа. За даними Аристотеля, виховання базувалося на єдності інтелектуального, музичного та фізичного розвитку [8, т. 4, с. 127].

Це було пов'язано з особливостями самої грецької культури, в якій виховання сприймалося як розвиток фізичний та розумовий одночасно. Синтезом цих двох елементів була класична рівновага тіла і духу, уславлений ідеал «калокагатії» - краси і добра, що злиті в людині воедино [29,с.191-194]. Прагнення створити суспільство з гармонійно розвинутих особистостей є досягненням педагогічної думки переважно афінян, для яких найважливішим було всебічне і повне розкриття здібностей людини. В той час спартанці піклувалися головним чином про виховання фізичне, завданням якого було дати державі захисника – сильного дисциплінованого воїна.

Вже в цей період з'являються суспільно організовані масові та групові форми дозвіллевої діяльності. Групові - у вигляді симпосіонів, тобто застіль із бесідами про літературу, філософію, із декламацією. Масові - у вигляді свят і урочистостей, наповнених піснями, танцями, видовищами. На сесітиях – загальних обідах із більшою ніж на симпосіонах кількістю учасників, - на які сходилися всі громадяни без розподілу на стан і стать, досвідчені старці вчили молодь державному побуту й обов'язкам громадян. Саме тут укладалися товариства, об'єднання, члени яких робили гімнастичні вправи і змагалися у військовому мистецтві [29, с.287].

В античному світі багато уваги приділялося фізичній досконалості. Для дітей були створені гімнастичні школи – палестри, для дорослих – гімнасії, які пізніше перетворилися у своєрідні клуби, де проводили час не лише у гімнастичних вправах, а й слухали ораторів, вели диспути, слухали вчених і філософів. Тілесні вправи та ігри відбувалися на площі. Учасники

бігали наввипередки, боролися, грали в м'яч, танцювали. Особливо популярними були ігри з м'ячем. У Спарті такі ігри носили командний характер і відбувалися під керівництвом тренера – сферістика. Поширеними також були різноманітні настільні ігри [29, с.200].

Важливим елементом життя і культури древніх греків, а відтак і виховання молоді був принцип благородного змагання у різних ситуаціях з метою досягнення найкращого результату, визнання, отримання олімпійського вінка. Чому б не навчали молодь древні греки, вони намагалися насамперед навчати добропорядності. Сенека повідомляє в одному з своїх листів про те, що розрізнялися чотири види мистецтв: повсякденні та низькі, забавні, дитячі і вільні. Повсякденні – це ремесла, виготовлення того, що використовується у побуті; забавні - це ті мистецтва, що приємні для слуху та зору; дитячі, близькі до вільних, - це ті мистецтва, які дають свободу творчості. Саме ці види мистецтв – дитячі та вільні, за Сенекою, мають найбільший виховний ефект, сприяють вихованню добропорядності [29, с.195].

Складовою програми виховання було обов'язкове читання поезії. Завданням учнів було не лише опанування певною кількістю текстів, але й уміння виголошувати їх у відповідних ситуаціях: на релігійних святах, урочистих подіях тощо. Підліток повинен був отримати з цього читання і ще більшу користь: поезія виховувала його естетично і етично. Так, у трактаті «Як юнаку слухати поетів» Плутарх відмічав, що учень може і не помітити багато корисного для формування його характеру, тому вчитель повинен ненав'язливо допомогти йому усвідомити текст.

Читання літературних творів мало ще одну важливу мету - вести учня до громадянського ідеалу, звитяжному служінню державі. Провідною формою громадянського виховання було навчання риториці – мистецтву виголошення промов, а також евристиці - мистецтву дискусії. Красномовству навчалися не лише на спеціальних заняттях, які проводили

професійні вчителі, наприклад Сократ, Зенон, Клеобул, але й під час дозвілля, зокрема при вивченні поезії, участі у театралізованих виставах [98, с.104].

В Афінах, особливо в часи розквіту, вплив на зміст і характер дозвілля збагатився розвитком системи освіти і мистецтв. Будувалися великі будинки для гімнасій, які, за історичними даними, були багатофункціональними, призначеними і для відпочинку, і для фізичних вправ, і для занять науками, установами.

Уміння змістовно організувати дозвілля було притаманне грекам і в домашніх умовах. «Ми ввели багато різноманітних розваг для відпочинку душі від праці та турбот, з року в рік у нас повторюються ігри та свята. Благопристойність домашньої обстановки дає насолоду і допомагає розвіяти турботи повсякденного життя», - писав Фукідід [29,с.283].

З розвитком драматичної літератури почалося будівництво театрів. Афінські театри вмщували набагато більше глядачів, ніж сучасні. В них могла слухати твори Есхіла, Софокла, Еврипіда, Аристофана, Сапфо велика кількість людей. Театральні вистави як елемент великих релігійних свят влаштовувала держава. Усвідомлюючи виховну роль театру, посадові особи не тільки не брали плату за дійства, а навпаки сплачувала тим, хто відвідував виставу. Це була особлива субсидія для бідних «на видовища». Театр не тільки вчив і розважав, але й формував ставлення до дозвілля як творчої діяльності. Так, наприклад, з давньої трагедії Софокла «Іфігенія» до нас дійшов єдиний рядок, який звучить так: «Несолодкий плід бездіяльного дозвілля, і гультию не допомагає бог» [29,с.370-375].

Становлення театру як самостійного виду мистецтва пов'язане з культом Діоніса. Драматичні вистави на свята здійснювалися на кошти багатих громадян – хорегів, а сама суспільна повинність називалася хорегією. Вона полягала в тому, що хореги по черзі повинні були утримувати хор, помешкання для репетицій, сплачувати вчителів хору,

давати хористам сукні, вінки, прикраси. За це вони звільнялися від податків [29,с.349].

Під час святкування змагалися дитячі хори, що виконували урочисті співи, присвячені Діонісу. Мабуть, таких хорів була велика кількість, тому що змагання тривали цілий день. Після закінчення свята скликалися народні збори, на яких підбивали підсумки конкурсів і визначали імена переможців, яких нагороджували вінками.

Театральні вистави настільки увійшли в життя, в культурний ужиток, що в кожному значному місті був свій театр, а іноді і декілька. В Аттиці було, наприклад, їх не менше одинадцяти. На даний час археологами розкопано 150 древніх театрів.

Жодне релігійне свято або урочиста подія в Греції не обходилося без так званої триєдиної хореї – поєднання музики, співу і танцю. В давні часи, пише Плутарх, мешканці Еллади ставилися до музики як до засобу вшанування богів і виховання молоді. З часом заняття музикою настільки розповсюдилися і захопили людей, що це стало однією з форм дозвілєвої діяльності, яка приносила багато насолоди. Для музики і співу була створена спеціальна кругла будова – одеон, зал якої мав стелю увігнутої форми для кращого резонансу.

Взагалі інфраструктура дозвілля давніх часів вражає сучасників. Документи свідчать, що коли у 639 році н.е. араби захопили Олександрію, то в листі до халіфа Омара повідомлялося, що в місті знаходиться чотири тисячі палаців, чотири тисячі суспільних лазень і чотириста суспільно-розважальних закладів [29,с.399].

Отже, вільний час греків був наповнений різноманітними формами дозвілля, проте провідне місце належало все ж таки спортивним змаганням та гімнастичним іграм.

Елліни вважали, що тільки за умови гармонійного розвитку тіла і духу можна забезпечити людині те високе положення, що визначила їй природа. Ця незаперечна істина носила силу морального та юридичного закону.

З раннього дитинства вже зверталася увага на ігри дітей із тим, щоб вони готували їх до гімнастичних вправ. На ігри всі дивилися як на вірний засіб розвитку в людині спритності, граціозності, надання вірності оку та зміцнення здоров'я. Саме греки подарували світу одну з чудових форм дозвілля – Олімпійські ігри, виховне значення яких важко перебільшити.

Форми дозвілля у древньому Римі

У Римській імперії видовища були трьох видів: у театрі просто неба ставилися комедії, як правило, з повсякденного життя; у амфітеатрах так само просто неба цькували звірів і проводили гладіаторські бої; у цирку, що мав вигляд стадіону, проводилися змагання колісниць; крім того, влаштовувалися навмахії – інсценівки морських боїв у спеціально виритих водоймах. Найпопулярнішими видовищами були гладіаторські бої та змагання з бігу на колісницях.

У період розквіту Рим жив не лише видовищами. Грецькі філософи і граматики, які переселилися в Італію, спонукали римлян до інтелектуального життя: до привселюдних читань творів, трактатів та поезій, дискусій, яким молодь іноді віддавала перевагу над фізичними розвагами. Особливою прикметою культурного побуту Римської імперії стали привселюдні читання поетами своїх творів. Такі читання – рецитації тривали часом декілька днів. Вірші не тільки слухалися, але й обговорювалися [29,с.290].

Теоретик і практик античної педагогіки Квінтіліан був першим ритором у Римі, тобто учителем красномовства. Він заснував школу, яку, за сучасною термінологією, можна назвати державною. Він вважав, що дітей необхідно виховувати та навчати не дома, а у школі, тому що, знаходячись в оточенні дорослих, слухаючи, що вони говорять, спостерігаючи моральну розпусту та всякі непристойні дії оточуючих, сприймаючи брутальні висловлювання та жарти, діти запам'ятовують, всмоктують в себе все це раніше, ніж узнають, що це зло. А потім, розпущені та зіпсовані, вони самі розповсюджують пороки [29,с.205-206].

Важливе місце у програмі, створеній Квінтіліаном, займає вивчення творів поетів, і не лише читання, але й розбір текстів, опанування основ ораторської майстерності. Квінтіліан вважав, що не можна обійтись і без знання музики. Він рекомендує молодим людям присвячувати деякий час для гімнастики, з метою фізичного розвитку.

У Римі існували молодіжні організації, початок яких слід шукати у II ст. до н.е. Ці організації були відомі під назвою «Ювенес», або «Ювентус», тобто «молоді», «молодість». Приналежність до цієї організації була добровільною. Очолював групу магістр – префект або куратор. Юнаки займалися гімнастичними вправами та іншими заняттями, які не носили військового характеру. Рівнозначної уваги приділялося розвитку і інтелектуальних, і фізичних здібностей. Дівчата з багатих сімей навчалися вдома, а з бідних сімей ходили до школи разом з хлопчиками. Існувало, таким чином, спільне навчання. Навчали жінок і ораторському мистецтву, але використовувати його можна було лише в особистих, домашніх справах, а не державних.

Зовсім іншого роду навчальним закладом – сумним і трагічним – була школа гладіаторів. Тисячі рабів вправлялися тут у гладіаторських боях, виховувались у злобі та ненависті. Вмираючи у боротьбі в амфітеатрах,

кращі учні цих шкіл розважали багатіїв і відволікали, заспокоювали народні маси, що прагнули цих кривавих видовищ.

Светоній, розповідаючи про Цезаря, писав, що він улаштовував різноманітні розваги: битви гладіаторів, театральні вистави, верхогони в цирку, змагання артистів. Все це відбувалося по всіх кварталах міста і різними мовами. На видовище збиралося стільки народу, що приїжджим доводилось ночувати в наметах на вулицях.

Закладів типу грецьких палестр і гімнасій Рим не знав. Їх функції виконували знамениті римські лазні – терми. Вони за внутрішнім устроєм значною мірою нагадували палестри і гімнасії і фактично були центрами дозвілля. Тут займалися гімнастикою, розмовляли, прогулювалися, слухали виступи поетів. Відомі такі гігантські будови, як терми Діоклетіана, Траяна, Каракалли [29,с.292].

Терми Каракалли, наприклад, займали площу 400 на 400 метрів. Вони мали ванни, зали для гімнастики, гри в м'яч, театр, дві бібліотеки, помешкання для читання лекцій і поетичних творів, буфети та крамниці. Терми розкішно оздоблювалися, їх інтер'єри прикрашалися скульптурами. Римські лазні були загальнодоступними, але представники різних соціальних прошарків відвідували їх у різний час.

Слід зазначити, що для римлян дозвілля мало більш споживацькій характер, ніж для греків. Так, Сенека з гнівом спостерігав розніжені нориви римлян епохи імперії. Філософ нагадував про те, що римляни часів республіки задовольнялися малим і зовсім не намагалися проводити дозвілля серед розкошів, перетворюючи бані у палаци.

Крім відвідування бань, улюбленим видом відпочинку римлян було полювання на диких звірів та птахів. Є також свідчення про те, що римляни, особливо молодь, багато часу проводили в іграх та різних забавах як вдома, так і в гостях. Серед них були невинні забави, наприклад, загадки і головоломки. Знали римляни і гру, схожу на шашки. Проте

найбільш розповсюдженою була азартна гра в кості, яка була забороненою, але ці заборони весь час порушувались [29,с.299].

Не лише цирки і терми були місцем проведення дозвілля. У Римі влаштовувалося багато найрізноманітніших виставок. Твори мистецтва: барельєфи, скульптури, мозаїки – були всюди, а все інше, що могло зацікавити публіку, просто виставлялося на загальний огляд на ринкових площах. Навіть виставляли дивовижних представників інших народів, скелети незвичайних риб і тварин, тіла карликів.

Основною формою проведення дозвілля була групова. Вона створювала умови тіснішого спілкування у невеличкому колі людей. Основу застіль складала постійна група, але обіди завжди припускали запрошення гостей. І все ж таки головною була не їжа, а бесіда. Обіди часто супроводжувалися комічними виставами, читалися вірші, проводилися ігри, виступали музиканти, влаштовувалися аукціони картин.

Звертаючись до римського театру, слід зазначити, що характер театральних вистав у Римі був зовсім іншим ніж у Греції: хоча і у Римі спектаклі часто проходили у дні релігійних святкувань, але самі по собі вони не мали ознак культового дійства, не були пов'язані з релігійними обрядами. Тут відчувається вплив греків, з яких, як правило, складалася акторська трупа. Саме молодь почала повторювати сценічні дії, жартувати примітивними віршами, жестикулювати тощо. Так розповідає про започаткування римського театру Тіт Лівій. Поступово римські актори перейшли від саморобних, брутальних експромтів, сатиричних імпровізацій до перекладів грецьких драм, драматично-пісенних імпровізацій у віршах, а також акробатичних, танцювальних та вокальних номерів, які виконувались на невеличких сценах – естрадах, навколо яких стояли глядачі. Лише століттям пізніше в Римі було створено дерев'яний театр на 80 000 глядачів [29,с.433].

Для більшості ж римлян улюбленою розвагою були гладіаторські бої або цькування диких тварин. Деяким римським інтелектуалам ці криваві розваги були не до душі. Так, Цицерон відмічав, що це видовища для черні, для неосвіченого натовпу; вони не можуть бути місцем для виховання позитивних рис молодих громадян.

Дозвілля у Середньовіччі

З відходом з історичної сцени Античності на довгі століття відходить і ставлення до дозвілля як свободи людського духу. Ідеалом Середньовіччя було життя заради служіння Богу, цінність людини повністю залежала від його союзу з Богом.

Середньовіччя з його замкнутим натуральним господарством, відокремленою общиною та християнським світоглядом, що поширився, позбавило дозвілля змісту, який вкладали в нього елліни. Варварське Середньовіччя отримало від пізньої Римської імперії спрощені і вихолощені грецькі філософію і мистецтво, з них вилучили гуманістичні ідеї загального виховання вільних людей.

Середньовічне суспільство Західної Європи було жорстко регламентованим, суспільна свідомість епохи складалася з трьох станів, в яких повинна перебувати людина: у стані молитви, у стані війни і у стані праці. Вищу ієрархію у цьому суспільстві посідала церква зі своїми проповідями про загробний світ, стражданнями на цьому світі і райське блаженство на тому. Проповідувались аскетизм, помірність, умертвіння плоті, відмова від мирських забав, придушення у собі диявола. Але цих обмежень перш за все повинні були дотримуватись пригноблені люди – селянство. Феодали проводили своє життя у постійних міжособних війнах, жорстких полюваннях, лицарських турнірах та необмежених застіллях. Церква яскраво і пишно проводила релігійні свята, якими переважно

заповнювалось селянське дозвілля. Церква визначала, коли варто працювати і коли святкувати. Середньовічний католицький теолог Фома Аквінській писав, що праця насамперед і головним чином повинна забезпечувати їжу, виганяти ледарство, приборкувати хіть, умертвляти плоть [131,с.161].

У Середні віки навчання, школа розумілися головним чином як служіння Богу, наслідування його заповідям. Лише у Ньому втілювалось найвище благо, Він одухотворював єдність Істини, Добра, Краси і був джерелом моральних цінностей. Основою педагогіки цієї епохи стало християнське вчення, а метою - виховання підростаючого покоління як майбутніх слухняний і боязких громадян. Провідною формою навчання та виховання стає заучування релігійних текстів, житійної літератури, молитов. На це витрачався весь час, у тому числі і вільний.

Середньовічні люди були позбавлені будь-яких радощів; єдиною і безкорисливою втіхою для них були видовища, релігійні свята, що відбувалися на тлі замку, церкви, міського майдану. У дозвіллі в замках брали участь і молоді сини васалів, відряджених служити феодалу, вчитися військовому мистецтву.

Релігійні церемонії, особливо літургійні драми, які розігрувалися як театральні вистави, також впроваджували мету виховання людей у страху перед Богом, церквою, феодалами.

Особливе місце належало фольклорним святам, заснованим на народних віруваннях, що збереглися з часів язичництва, хоча церква постійно намагалася викорінити ці давні традиції. Проте поступово язичницькі тенденції у народній педагогіці пристосовувалися до християнських форм виховання.

Зростання кількості міст, що привело до зміни способу життя середньовічного суспільства, наклало свій відбиток і на характер проведення дозвілля. На початку XIV століття в найбільших містах –

Венеції, Мілані, Парижі, Тулузі, Гамбурзі, Лондоні – дозвілля мешканців виглядало більш різноманітним, розкріпаченим.

Зосередженням духовного, адміністративного, громадського життя в таких містах був майдан. Він був і ринком, і центром усіляких святкувань і розваг, у яких брали участь як професійні актори, жонглери, розповідачі казок, так і самі городяни. Подібні святкування просто неба, що супроводжувалися танцями, маскарадами, іграми, дістали назву карнавалів і мали велике поширення.

Карнавали охоплювали всі верстви населення і, звичайно, молодь. Державні чиновники надавали особливого значення організації карнавалів, вважаючи їх ефективним засобом впливу на суспільний настрій. Не рідко карнавали влаштовувались, щоб загасити бунтарські настрої і невдоволення серед трудового населення.

Популярною формою проведення масового дозвілля у містах були релігійні вистави-містерії як частина багатоденного дійства під час карнавалу. В містеріях сполучалися і релігійна містика, і набожність, і народна стихійність, і самодіяльний початок. Цікаво, що сценарії містерій створювались не стільки духовенством, скільки самими учасниками – ремісниками, членами цехів і гільдій і самодіяльними акторами [33,с.25-26].

Для того щоб охопити як найбільше народу підготовленим спектаклем, практикувалася рухлива система так званих педжентів - візків, на яких споруджувалися декорації і виступали актори. Педженти вишиковувалися в порядку, в якому відбувались епізоди містерії. Прямуючи містом один за одним, актори робили глядачами десятки тисяч людей, залучаючи їх до дії містерії.

У середньовічних містах Європи існували «риторичні камери» - літературні об'єднання або товариства, що мали свій статут, герб,

прапорноносця, голову і навіть блазня. Ці своєрідні клуби брали активну участь у розробці сценаріїв і проведенні свят [33,с.26].

У всіх формах дозвілля середньовічні люди задовольняли свою потребу у неформальному спілкуванні, у відчутті удаваної соціальної рівності, у потребі відволіктися від тяжкої буденності.

Відродження

Епоха Відродження з її гуманістичними цінностями, які знайшли своє відображення у всіх сферах соціального і духовного буття, особливу увагу звертала на людину як всебічно духовно і фізично розвинену особистість. Це відбувалося майже в усіх країнах Європи . Філософи, педагоги, мислителі, такі як Е. Роттердамський, Т.Мор, Т.Кампанелла, М.Монтень та інші розглядали цю проблему під різним кутом, але в єдиному гуманістичному напрямі [6,с. 22].

М.Монтень, наголошуючи на гуманістичній основі виховання, стверджував, що вихователь, враховуючи природні нахили дитини та її зацікавленість, надавав їй можливість вільно виявляти ці нахили, пропонувати їй досліджувати різні речі, робити між ними самостійний вибір, лише іноді вказуючи їй шлях. Він посилається на Сократа і Аркесилая – древніх мудреців, - які спочатку примушували говорити учнів, а лише потім говорили самі, і цитує Цицерона: «Бажаючим навчитися чому-небудь частіше всього заважає авторитет тих, хто вчить» .

Філософ підкреслював, що для виховання доцільне будь-який час та будь-яке місце, навіть у дозвіллі та розвагах, головне, щоб вихованець перебував у гультяйстві якнайменше.

Взагалі філософи древності наголошували на тому, що для пересічної людини буває важко не зловживати дозвіллям, а наповнювати своє життя корисною діяльністю [98,с. 75].

Відроджуючи після суворого та темного Середньовіччя культуру та освіту, суспільство докорінно змінює всі сфери свого буття та діяльності, у

тому числі й проведення вільного часу. Ж.-Ж. Руссо та Д.Дідро, проголошуючи передові ідеї, обґрунтовували свято як суспільно значиме явище, що служить справі виховання народу. Залучення народних мас до змістовної реалізації вільного часу в першу чергу поширювалося на молодь.

В цей час з'являються нові форми дозвілля: клуби за інтересами, асоціації, рухи, центри культури і відпочинку [33,с.27-31].

Ш. Фур'є, В.Сен-Сімон, Р.Оуен висували положення про необхідність збільшення вільного часу для всебічного розвитку особистості. Р.Декарт говорив, що є дві речі, якими володіє людина у повній мірі і настільки цінує їх, що немає у світі монарха настільки багатого, щоб купити їх у людини, - це свобода і дозвілля.

Шопенгауер називав дозвілля вінцем людського існування, тому що тільки воно робить людину повним володарем свого «Я». Саморозвиток особистості, оволодіння нею надбаннями культури і створення культурних цінностей – усе це пов'язувалося безпосередньо з вільним часом.

Споконвічно про цінності говорили як про елементи морального виховання, як про найважливіші складові внутрішньої культури людини, котрі формуються з дитинства в усіх сферах діяльності, в тому числі й на дозвіллі.

На початку ХХ століття з ціннісними ідеями виховання виступив Людвіг Гурлітт – німецький педагог, представник теорії вільного виховання. Він написав багато книжок, які, за його словами, вирости з бажання уявити для себе засоби виховання у молоді любові до батьківщини, поваги до людей на основі суспільних і культурних ідеалів. Вважаючи людину мірилом усіх явищ, вищим благом людини – бути особистістю, а особистість не є конгломерат чужих досвідів, переконань і теорій, педагог наголошував на тому, що людина не повинна бути

знаряддям іншого або простим виконавцем чужої волі, вона повинна жити своїм особистим життям. Виховання при цьому повинно надати їй необхідну силу і можливість розвивати це життя згідно із законами природи як у навчанні та праці, так і у вільний час [131].

Отже, хоча в ході історичного розвитку очевидна трансформація цінностей і шляхів їх формування у нових поколіннях, загальна ідея гармонійного розвитку фізичної, ментальної і духовної сфери людини на засадах гуманізму завжди існувала. Вона простежується через століття до наших днів і залишається провідною у навчанні та вихованні молоді.

Завдання:

1. Використовуючи матеріали «З історії педагогіки дозвілля», складіть план виховної години на тему «Твій вільний час» і виконайте роль класного керівника в уявному дев'ятому класі.

2. Дайте відповіді на запитання:

- 1). Які форми дозвілля впроваджувалися у Древній Греції?
- 2). Які форми дозвілля впроваджувалися у стародавньому Римі?
- 3). Яким чином використовувався виховний потенціал вільного часу для виховання молоді в епоху Античності?
- 4). Яке ставлення до дозвілля існувало в період Середньовіччя, чому?
- 5) Які принципи і форми виховання у дозвіллі пройшли випробування часом і залишаються актуальними до наших днів?

Анкети

Що я люблю понад усе

Моя улюблена пора року _____

Моя найулюбленіша тварина _____

Мій улюблений вид спорту _____

Моя улюблена книга _____

Моє улюблене заняття _____

Мій улюблений фільм _____

Моя улюблена телепередача _____

Моя улюблена музика _____

Моя улюблена пісня _____

Моя улюблена гра _____

Мій улюблений колір _____

Мій улюблений звук _____

Моя улюблена іграшка _____

Моя улюблена страва _____

Мій улюблений запах _____

Що я ще люблю понад усе _____

_____

_____

Цінності в моєму житті

1. Як Ви розумієте поняття «цінність»?
2. Розташуйте у порядку значущості для Вас такі життєві цінності:
гроші, освіта, квартира, любов, земельна ділянка, розум, автомобіль, віра, влада, дозволя, істина, професіоналізм, багатство, краса.

3. Які з цих цінностей Ви вважаєте вічними, а які тимчасовими (запишіть у два стовпчики)?
4. Що найважливіше у вихованні майбутнього покоління (назвіть 3-5 цінностей)?
5. Які види дозвіллевої діяльності, на Вашу думку, виховують духовні цінності (виберіть потрібне)?
  - 1) перегляд і прослуховування радіо- та телепередач розвивального характеру;
  - 2) перегляд і прослуховування радіо- та телепередач розважального характеру;
  - 3) відвідування дискотеки;
  - 4) рухливі ігри (у тому числі спортивні);
  - 5) читання книг;
  - 6) хобі (колекціонування, рукоділля, малювання, конструювання, фотографування, кінозйомка, своє);
  - 7) відвідування масових заходів змістовного характеру (театр, концерт, кіно);
  - 8) вечірка з друзями;
  - 9) безцільне ходіння по вулицях;
  - 10) екскурсії, подорожі;
  - 11) лежання на дивані.
6. Чи уявляєте Ви, які види дозвілля формують у старших учнів духовні цінності? (напишіть 4-5 прикладів)

«Як я проводжу свій вільний час?»
(для учнів старших класів)

1. Твої статі, вік
2. Скільки часу кожного дня, крім вихідних, ти витрачаш на:
  - заняття в школі - ... годин;
  - виконання домашніх завдань - ... годин;
  - обов'язки по дому - ... годин;

інші заняття (музична, художня школа, заняття з репетиторами тощо) - ... годин;
залишається вільного часу - ... годин.

3. Скільки вільного часу щоденно ти хотів би мати?

- а) 1-2 години;
- б) 3-4 години;
- в) весь день;
- г) весь вечір;
- д) свій варіант.

4. Як ти переважно проводиш свій вільний час ?

- а) зустрічаєшся з друзями;
- б) дивишся телевізор;
- в) граєш у комп'ютерні ігри;
- г) читаєш;
- д) проводиш з батьками;
- е) займаєшся улюбленою справою на самоті;
- є) безцільно гуляєш по вулицях;
- ж) спиш;
- з) відвідуєш гурток, секцію тощо ;
- и) свій варіант.

5. Хто є організатором твого вільного часу?

- а) ти сам;
- б) твої друзі;
- в) твої батьки;
- г) класний керівник;
- д) свій варіант

6. Як часто ти проводиш свій вільний час у школі ?

- а) щодня після уроків ;
- б) коли організується якийсь захід;
- в) інколи, якщо мене попросять (чи змусять);
- г) рідко, навіть якщо проводиться цікавий захід;
- д) ніколи (тому що там нічого не проводиться, мені не цікаво);
- е) свій варіант.

7. Що при організації дозвілля важливо для тебе?

- а) твої власні інтереси;
- б) інтереси твоєї компанії, класу;
- в) думка батьків;
- г) думка класного керівника;
- д) свій варіант.

8. Чи займаєшся ти у секціях, гуртках? В яких саме?
9. Як би ти хотів проводити свій вільний час?
- більше часу з друзями;
  - більше подорожувати, дізнаючись багато цікавого;
  - брати участь у шкільних, класних заходах;
  - більше часу проводити з батьками;
  - нічого не робити;
  - свій варіант.
10. Який найкращий відпочинок для тебе у вихідні дні та під час канікул?

«Як я проводжу свій вільний час?»

(для студентів)

- Ваші статі, вік
- Скільки часу кожного дня, крім вихідних, ви витрачаєте на:
  - заняття в університеті - ... годин;
  - самостійну роботу - ... годин;
  - обов'язки по дому - ... годин;
  - інші заняття - ... годин;
  - залишається вільного часу - ... годин.
- Скільки вільного часу щоденно ви хотіли б мати?
  - 1-2 години;
  - 3-4 години;
  - весь день;
  - весь вечір;
  - свій варіант.
- Як ви переважно проводите свій вільний час ?
  - зустрічаєтесь з друзями;
  - дивитесь телевізор;
  - граєте у комп'ютерні ігри;
  - читаєте;
  - проводите з родиною;
  - займаєтесь улюбленою справою на самоті;
  - безцільно гуляєте по вулицях;
  - спите;
  - відвідуєте гурток, секцію тощо ;
  - свій варіант.
- Хто є організатором вашого вільного часу?
  - ви самі;
  - ваші друзі;
  - ваші батьки;

г) свій варіант

6. Що при організації дозвілля важливо для вас?

- а) власні інтереси;
- б) інтереси вашої компанії, групи;
- в) думка батьків;
- г) думка викладачів;
- д) свій варіант.

7. Чи займаєтесь ви у секціях, гуртках? В яких саме?

8. Як би ви хотіли проводити свій вільний час?

- а) більше часу з друзями;
- б) більше подорожувати, дізнаючись багато цікавого;
- в) частіше брати участь в університетських заходах;
- г) більше часу проводити з батьками;
- д) нічого не робити;
- е) свій варіант.

9. Який найкращий відпочинок для вас у вихідні дні та під час канікул?

10. Яким видам відпочинку ви віддаєте перевагу?

- а) активним (спорт, подорож, прогулянка тощо);
- б) пасивним (лежачі дома на дивані, дивлячись телевізор тощо);
- в) свій варіант.

Теми курсових і дипломних робіт

1. Роль дозвіллевої діяльності у вихованні учнів 5-6 (7-8; 9-11) класів.
2. Форми і види дозвіллевої діяльності учнів.
3. Стародавні українські форми дозвілля.
4. Дозвілля у Древній Греції і Римі.
5. Гра як провідна форма дозвіллевої діяльності учнів 5-6 класів.
6. Сучасні форми дозвіллевої діяльності старшокласників.
7. Функції дозвіллевої діяльності у формуванні особистості учнів старших класів.
8. Роль учителя в організації дозвіллевої діяльності учнів.
9. Метод керування в організації дозвіллевої діяльності учнів.

10. Метод наставництва в організації дозвіллевой діяльності учнів.
11. Метод партнерства в організації дозвіллевой діяльності учнів.
12. Метод підтримки в організації дозвіллевой діяльності учнів.
13. Групові, дрібногрупові та індивідуальні способи організації дозвіллевой діяльності учнів.
14. Спільна цікава справа як форма організації дозвіллевой діяльності учнів.
15. Аксиологічний підхід в організації дозвіллевой діяльності учнів.
16. Шляхи переведення дозвілля із споживацького рівня на пізнавально-розвивальний.
17. Творчість в організації дозвіллевой діяльності.
18. Самоаналіз і самовдосконалення вчителя як організатора дозвіллевой діяльності учнів.
19. Роль дозвіллевой діяльності у формуванні життєвих перспектив старшокласників.
20. Вивчення досвіду класних керівників щодо організації дозвіллевой діяльності учнів 5-х (6,7,8,9,10,11) класів.
21. Використання сучасних засобів масової інформації в організації дозвіллевой діяльності школярів.
22. Аналіз науково-педагогічної літератури й практики щодо організації дозвіллевой діяльності учнів.
23. Формування особистості школяра під час позакласної виховної роботи.
24. Шкільні й позашкільні заклади організації дозвіллевой діяльності школярів (середніх, старших класів) .
25. Педагогічні умови організації дозвіллевой діяльності старшокласників у загальноосвітній школі.